

Erfgoed

macht en pracht in de 18e eeuw

OPEN MONUMENTENDAG GOUDA 2013 €8

Uiterlijk vertoon

18e eeuwse Pracht

Gouda door Franse ogen

Pompeï als inspiratie

INHOUDSOPGAVE **macht en pracht in de 18e eeuw**

p 6

MACHT EN PRACHT

Van klassenmaatschappij naar moderne samenleving

Macht en pracht in de 18e eeuw p 6

Allegorisch plafondbstuk

Symboliek voor macht en pracht p 12

Holland door Franse ogen

Het Egypte van Europa heeft een vochtig klimaat p 14

Van goeden huize

Elitaire macht toont rijkdom met pracht en praal p 16

Goudse ambachtsgilden

18e eeuwse vakbondstelsel was veilig maar dwingend p 19

Italiaanse Stuccatori verluchtigen Gouda

Opgravingen in Pompeï vormen inspiratiebron p 22

Burgemeesters van Gouda

1713, een rustige periode op het stadhuis p 25

p 25

p 35

'Cieraet' op de markt

17e eeuwse restauratie van een 15e eeuwse monument p 28

Goudse schutters

De macht van de burgerwacht P32

Behoud gaat voor herstel

Restauratie is een eeuwigdurend proces P35

Men kon zich geheel richten op het uiterlijk vertoon

p 38

UITGELICHT

8 bijzondere monumenten

op Open Monumentendag

14 september 2013

p 37-44

Orgel van Jacob Moreau verfraait machtige Sint Janskerk

Instrument tot meerdere eer en glorie van de stad P51

Eerste hulp bij Lodewijkstijlen

Weelderige Franse vormen aan Hollandse gevels P54

Van statenbijbel tot bisschopsstaf

Kerkelijke macht en pracht in Gouda P56

MACHT EN PRACHT

Goudse pijpen als peilers van de economie

Pijpenmakers heel belangrijk maar geen elite P45

De macht van het water

Dankzij het water groeide de Goudse economie P49

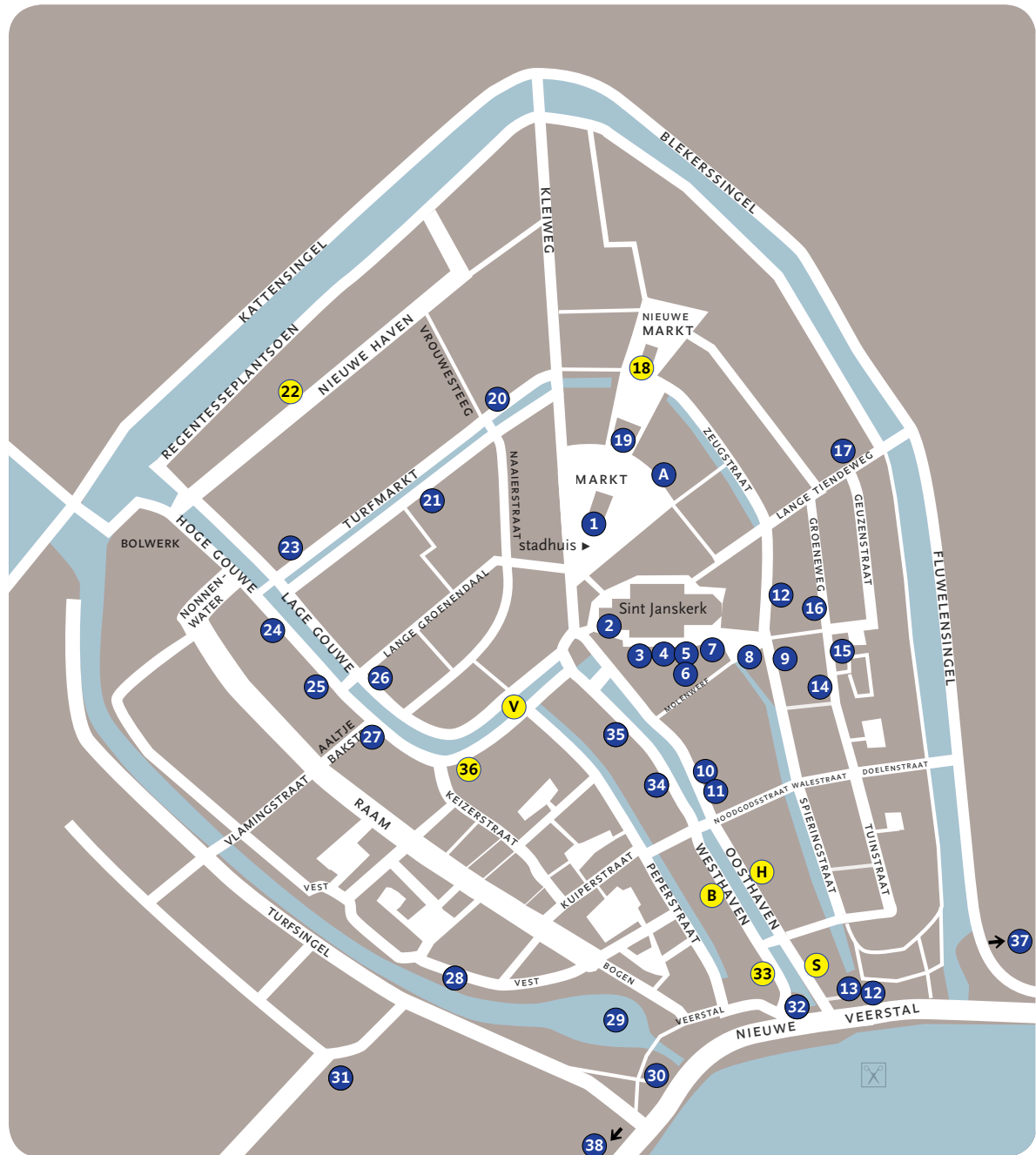
p 57

Open MONUMENTENDAG

De plattegrond toont alle panden en tuinen die op Open Monumentendag 2013 zijn opengesteld en/of opgenomen in de wandelroute. Geel gemarkeerd zijn de monumenten die in 'Uitgelicht' op pagina 37-44 worden besproken

- 1 Stadhuis – Markt 1
- 2 Sint Janskerk – Achter de Kerk 15
- 3 Stadsgalerie – Achter de Kerk 10
- 4 Golda Poortje (Archeologische vereniging) – Achter de Kerk 11/A
- 5 Steenhouwerhuisje – Achter de Kerk 13
- 6 Museum Gouda – Achter de Kerk 14
- 7 Menno Meijer Open Atelier – Achter de Kerk 17
- 8 Willem Vroesenhuis – Willem Vroesenplein 16
- 9 Centrale Bibliotheek – Spieringstraat 1
- 10 Metaheerhuis (via Molenwerf) – Oosthaven 31
- 11 Galerie de Hollandsche Maagd – Oosthaven 28
- 12 Molen 't Slot – Punt 17
- 13 Kasteelonderdoorgang – Punt 15
- 14 Swanenburghs Hofje – Groeneweg 42
- 15 Huize Groeneweg – De Baan 125
- 16 Streekarchief Midden Holland – Groeneweg 30
- 17 De Doelen – Lange Tidendeweg 93
- 18 Agnietenkapel – Nieuwe Markt 100
- 19 Kaaswaag – Markt 35
- 20 Verzetmuseum – Turfmarkt 30
- 21 Vrije Evangelische Gemeente – Turfmarkt 25
- 22 Hofje van Cinq – Nieuwe Haven 258
- 23 Woonhuis – Turfmarkt 109
- 24 Christelijk Gereformeerde Kerk – Hoge Gouwe 139/140
- 25 Oud-Katholieke Kerk – Hoge Gouwe 107
- 26 Sint Joostkapel – Lage Gouwe 134
- 27 Woonhuis – Aaltje Bakstraat 1
- 28 Molen de Rode Leeuw – Vest 65
- 29 Museumhaven – Turfsingel
- 30 Schipperswachtkloak – Schielandsehoogezeedijk 1
- 31 Oude Begraafplaats – Vorstmanstraat 1

- 32 Tolhuis – Westhaven 73/74
- 33 Groote Huys (ex Endenburg) – Westhaven 65
- 34 De Moriaan – Westhaven 29
- 35 Muziekschool – Westhaven 12
- 36 Gouwekerk – Hoge Gouwe 39
- 37 Haastrechtse Molen – Provincialeweg West 64
- 38 Mallemolen – Eerste Moordrechtse Tidendweg 3
- A Arti Legi – Markt 27
- V Visbanken – Hoge Gouwe
- B Burgemeesterswoning – Westhaven 52
- H Henriëtte Hoffmannstichting – Oosthaven 52
- S De Sterke Samson – Oosthaven 68

Tekening Visbanken door Adriaan Terwen 1866 collectie Streekarchief Midden Holland Gouda

COLOFON

Erfgoud is een uitgave van de Stichting Open Monumentendag Gouda. Dit nummer, met als thema 'Macht en Pracht in de 18e eeuw', verschijnt ter gelegenheid van de 27e Open Monumentendag op 14 september 2013. Erfgoud verschijnt eenmaal per jaar en is verkrijgbaar bij de Goudse boekhandels en Museum Gouda. Oplage 700 exemplaren, verkoopprijs € 8,-.

Redactie Mirjam Borghgraef, Ruud Hofman, Cilia van Hofwegen, Hannie Hortensius en Marije Strating

Eindredactie Carina Bergman

Beeldredactie Marije Strating

Auteurs Mirjam Borghgraef, Cilia van Hofwegen, Marije Strating, Hannie Hortensius, Zweder Bergman, Edith Kwakernaak, Paul Abels, Hans Suijs, Henny van Dolder-de Wit, Willem den Boer, Hans Vogels, Ronald van der Wal

Fotografie Willem den Boer, Nico J. Boerboom, Otto Kalkhoven, Marije Strating

Door auteurs opgegeven bronvermeldingen en literatuurverwijzingen zijn niet gepubliceerd maar wel op te vragen bij de redactie (info@monumentenstad.nl).

De redactie doet haar uiterste best om te achterhalen of, en zo ja voor welk materiaal, er sprake is van eventuele rechten van derden. Mocht u menen dat u rechten kunt doen gelden op afbeeldingen in deze uitgave, dan verzoeken wij u vriendelijk contact op te nemen via info@monumentenstad.nl. Met dank aan gemeente Gouda, stichting Goudse Sint-Jan, Streekarchief Midden-Holland en Henny van Dolder-de Wit

Ontwerp en typografie Peterpaul Kloosterman, 2pk.nl

Druk Schefferdrukkerij

Coverfoto's:

Voor- en achterkant: Marije Strating

Boven colofon: Westhaven 52

ISBN nummer 1877-4326

Voorwoord

De onbekende eeuw. Als we denken aan de 18e eeuw springen er niet snel grote politieke wapenfeiten naar voren. Ja, er was een stadhouderloze periode – de tweede om precies te zijn. Er was strijd tussen de Orangisten en de Patriotten. En de eeuw eindigde met de Franse inval en tenslotte de inlijving door Frankrijk. Maar wat waren nu de echte hoogtepunten van deze eeuw?

Vraag het een deskundige en dan blijkt deze eeuw toch heel wat bijzonders te hebben voortgebracht. Rijk gedecoreerde serviezen, pijpen, snuifdozen en meubilair. De rijken drukten hun rijkdom en macht uit in veel pracht en praal. De 18e eeuw staat ook bekend als de Pruikentijd. Mannen en vrouwen kleedden zich opzichtig met veel uiterlijk vertoon van kant, strikken en make up. De dames in deze hogere kringen, gingen gekleed in hoepeljurken.

Ook hun woningen mochten er zijn. De opslag van goederen in huizen aan de grachten, hetgeen heel gebruikelijk was in de 17e eeuw, was in de 18e eeuw niet meer nodig. Men kon zich nu geheel richten op het uiterlijk vertoon. Gevels werden verbouwd en voorzien van rijk gedecoreerde ornamenten verwijzend naar de macht en pracht van de eigenaar. Men maakte daarbij gretig gebruik van architectuurstijlen uit het buitenland, zoals de Lodewijkstijlen. Niet alleen het exterieur maar ook het interieur werd mee genomen in deze voorliefde voor uiterlijk vertoon.

De 18e eeuw is ook de eeuw van de Verlichting. Nieuwe opvattingen over politiek, mensenrechten en kunst werden de wereld ingestuurd. Communicatie, het doorvertellen van verhalen was daarbij essentieel. Geen sociale media maar ouderwets drukwerk speelde een grote rol bij het verspreiden van nieuw gedachtegoed. Het uitwisselen van kunstenaars, die op hun beurt hun dagboeken, aantekeningen en ontwerpen deelden met anderen, zorgden ervoor dat men in Gouda bekend raakte met nieuwe ideeën en nieuwe stijlen.

Tijdens Open Monumentendag kunt u zelf een kijkje nemen in dit rijke 18e eeuwse leven. Veel monumenteigenaren zijn dit jaar wederom zo gastvrij om hun deuren te openen en de bezoekers te laten kennismaken met de pracht achter de gevel. De architectuur en de eigenaren vertellen allemaal een verhaal. Over het gebouw, de architect, uitvoerders, de opdrachtgever en de bewoners. Over macht en pracht, over toen en nu. Dat is de bedoeling van Open Monumentendag.

Open Monumentendag dankt de eigenaren en beheerders van de opengestelde monumenten voor hun medewerking en alle andere vrijwilligers voor hun enorme inzet. Tevens een dankwoord voor de sponsors en de gemeente Gouda, die de activiteiten op en rond Open Monumentendag financieel mogelijk maken.

Namens de Stichting Open Monumentendag Gouda

Marije Strating, vice-voorzitter

Carina Bergman, eindredacteur Erfgoud

Van klassenmaatschappij naar moderne samenleving

TEKST: ZWEDER BERGMAN EN EDITH KWAKERNAAK

FOTO'S: CARINA BERGMAN EN MARIJE STRATING

De achttiende eeuw is niet de bekendste eeuw in de geschiedenislessen. Toch vormt deze eeuw op een aantal vlakken een keerpunt in Nederland. Terwijl de rijken een nogal passief en luxe leven leiden, ontwikkelen zich de wetenschap, het verlichtingsdenken en een eerste begin van democratie.

De achttiende eeuw staat vaak in de schaduw van de zeventiende en de negentiende eeuw. Immers, de glorieuze Gouden Eeuw roept bij menigeen beelden op van de gewonnen strijd tegen Spanje en de handelsschepen die de wereldzeeën bevaren. Van de negentiende eeuw zijn de grondwet van Thorbecke en de industriële revolutie alom bekend. De 18e eeuw krijgt vaak minder aandacht. Toch vormt de 18e eeuw een onmisbare schakel tussen de klassenmaatschappij van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het ontstaan van de huidige moderne samenleving. Begin 1700 teerde Nederland nog op de verworvenheden uit de Gouden Eeuw, maar tegen het jaar 1800 is de tijd rijp voor grondige hervormingen op allerlei terreinen.

Boycotten

Na de Gouden Eeuw belandt de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden geleidelijk in minder gunstig vaarwater. Dat heeft vooral te maken met ontwikkelingen in de ons omringende landen. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw steken landen als Frankrijk en Engeland de kleine Republiek naar de kroon. Zeeslagen, boycotten en invasies verzwakken de economie. Dit brengt begin achttiende eeuw de economie na een periode van buitensporige voorspoed weer tot normale proporties terug.

18e eeuwse stijkkamer in Museum Gouda.

De schoorsteenmantel en het schoorsteenstuk zijn afkomstig uit een huis aan de Markt. De wandbespanning is gemaakt naar een ontwerp van Daniël Marot

De Turfmarkt met geheel links het Admiraalshuis

Teruggang in welvaart

In pamfletten aan het begin van de 18e eeuw spreekt men al over de ‘geruïneerde handel van de Hollanders in de Zuidzee’ als gevolg van vredesbepalingen tussen Spanje en Engeland. Aanvankelijk is de economie in de Republiek echter nog ronduit vitaal te noemen. Rond 1720 stagneert de economie en na circa 1740 is een gestage achteruitgang te zien. Tegen het einde van de achttiende eeuw gaat de situatie zodanig achteruit dat de bevolking zich afvraagt of de Republiek er ooit weer bovenop komt. Rond 1780 komt zelfs de machtige VOC in de problemen. Dat heeft niet in het minst te maken met de opkomst van andere landen, die een krachtig beleid voeren om hun eigen handel en nijverheid te beschermen tegen buitenlandse concurrentie.

Werkgelegenheid

Wat betekent dit nu voor de werkgelegenheid? Grofweg loopt gedurende de eeuw de nijverheid in de steden terug, neemt de werkgelegenheid af en de armoede toe. Voor bijvoorbeeld de

textielindustrie geldt dat de arbeidskosten in de Republiek hoger zijn dan in de ons omringende landen. Ook daar heeft men zich nieuwe technieken eigen gemaakt. De textielindustrie kan hier niet tegenop en textielsteden als Leiden en Haarlem krijgen zware klappen. Iets soortgelijks geldt ook voor de scheepsbouw. In Engeland perfectioneert men de bouwkunst van schepen en de Hollanders raken achterop. Door de achteruitgang in de nijverheid en ambachten ontvolken veel Hollandse steden, zodat deze een treurige aanblik van verval bieden. Dit geldt bijvoorbeeld voor Delft, Haarlem en Leiden.

Pijpenmakerij

Echter, niet alle bedrijfstakken gaan achteruit. Zo bloeit in Gouda de pijpenmakerij en Schiedam doet goede zaken in de jeneverindustrie. De opkomst van jenever, koffie en thee leidt echter ook tot een terugloop van het gebruik van bier, zodat het aantal bierbrouwerijen fors daalt. Een groot deel van de beroepsbevolking

werkt in de landbouw. Zij produceren voedsel voor de bevolking, die in de 18e eeuw stabiel blijft op ongeveer twee miljoen mensen. De landbouwsector heeft regelmatig met tegenvallers te maken. Veepest bijvoorbeeld is een nachtmerrie, die de veestapel regelmatig flink uitdunt. De goedkope en makkelijk te verbouwen aardappel is de oplossing voor de stijgende prijs van graan. De massa van het volk is aangewezen op de goedkoopste voedingsmiddelen, en kan dankzij de aardappel overleven.

Vrolijke kindermeid

De schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken proberen de moed erin te houden en produceren bundels ‘Economische Liedjes’, een soort 18e-eeuwse arbeidsvitaminen met liedjes als ‘de vrolijke kindermeid’ die het moreel hoog moeten houden. De kloof tussen arm en rijk neemt toe. Gedurende de gehele 18e eeuw verrijzen er nog volop rijke grachtenhuizen en buitenhuizen met grote tuinen als ware lusthoven. Hier krijgt het

leven steeds meer het karakter van een grote theatervoorstelling, met de bijpassende pruiken en hoepeljurken.

De welvaart is steeds meer in handen van regentenfamilies die zelf nauwelijks aan het economische leven deelnemen. Waren in de Gouden Eeuw de koopmannen nog volop betrokken bij het verdienen van hun rijkdommen, een eeuw later teren veel regenten op hun familiekapitaal en koesteren ze hun verworven posities.

Wetenschappelijke ontdekkingen

In de achttiende eeuw floreren de exacte wetenschappen daarentegen volop. Gegoede burgers en de intelligentsia steken veel tijd in experimentele wetenschap. In de vorm van genootschappen wordt vaak wekelijks samengekomen om proefondervindelijk tot nieuwe inzichten te komen. Dat is niet verwonderlijk, want de ontwikkelingen gaan pijlsnel.

Newton is vlak voor aanvang van deze eeuw met zijn gravitatiewetten gekomen. Linnaeus komt in eigen land tot een nog steeds in gebruik zijnde classificatie van de plantenwereld en Lavoisier doet de ene na de andere ontdekking in de chemische wetenschap. En deze wetenschappers vormen nog maar het topje van de ijsberg.

Verlichting

Deze wetenschappelijke vooruitgang zet mensen aan het denken. Ontwikkelde mensen ervaren de ontdekkingen van de wetenschap als een verlossing uit de duisternis van bijgeloof en magie. Het is de periode van Verlichting. De redelijkheid en de ratio worden belangrijk. Men zoekt ook naar natuurwetten voor het samenleven en het gedrag van mensen.

De hoop rijst dat ongeluk en ellende wellicht door rationeel denken kunnen worden opgelost. Denkbeelden over verdraagzaamheid, gelijkheid voor de wet, de rechtsstaat, democratie en economische vrijheid komen verder tot bloei en krijgen aanhang.

Brood op de plank

De meerderheid van de bevolking is druk met de strijd om het dagelijks bestaan ofwel met de zorg voor brood op de plank. Dat lukt lang niet iedereen even goed. Met name in de steden

Het Planetarium in 1781 door Eise Eisinga in zijn woonkamer in Franeker gebouwd.

ONTDEKKINGEN, UITVINDINGEN EN CREATIES

Een overzicht van belangrijke ontwikkelingen in de 18e eeuw

Jaar:	Door wie:	Vinding:	Belang:
1723	Jan Palfijn	De verlostang	Kan gebruikt worden bij een moeizame bevalling
1735	Carolus Linnaeus	Systema Naturae	Een classificatie van planten, dieren en mineralen
1736	J.S. Bach	Mattheus Passie	Het in Nederland meest uitgevoerde klassieke meesterwerk over het lijden van Christus
1737	John Harisson	De chronometer	Helpt scheepvaart om positie op zee te bepalen t.o.v. een haven
1747	A.S. Marggraf	Suiker	Basis voor de suikerindustrie door ontdekking van hoog suikergehalte suikerbiet
1765	James Watt	Stoommachine	Basis voor de mechanische scheepvaart en grootschalige industriële productie
1781	Eise Eisinga	Planetarium	Oplevering van het oudste thans nog werkende planetarium ter wereld
1781	W. Herschel	Uranus	Ontdekking van de planeet Uranus
1783	A.L. Lavoisier	Zuurstof	Ontdekt scheiding van water in de elementen zuurstof en waterstof
1783	J.M. Montgolfier	heteluchtballon	Eerste luchtballon voor vervoer van personen en zaken door het luchtruim
1790	P. Fauchard	Kunstgebit	Eerste kunstgebit in ivoor
1796	E. Jenner	Vaccinatie	Ontdekking van vaccinatie door gebruik van vloeistof uit een koeienpock

maakt de groep armen ongeveer een derde van de bevolking uit. Tel daarbij nog een even zo grote groep die hetzij onregelmatig loon ontvangt of een schamel vast inkomen. Door de stadsbesturen worden tuchthuizen voor armen opgezet. De gedachte is dat armen op deze wijze enige beschaving kan worden bijgebracht. Kinderen maken ook deel uit van het

arbeidsproces. De lenige en smalle kinderhanden komen bijvoorbeeld prima van pas in de Goudse pijpenmakerij. Als kinderen geluk hebben dan kunnen ze nog enige jaren naar school. Meestal is de meester een soldaat in ruste die naast het handhaven van de orde aan grote groepen kinderen enig onderwijs biedt. De meer welgestelde kinderen volgen

na deze school nog vervolgonderwijs op de Latijnse school. Deze school kan worden gezien als een voorbereiding op universitair onderwijs of een goede betrekking in de nijverheid of handel.

Hier krijgt het leven steeds meer het karakter van een grote theatervoorstelling

Politiek

In de loop van de eeuw wil het volk meer zeggenschap in plaats van de bestaande en op erfelijkheid en vriendjespolitiek gestoelde machtsstructuren. Dat neemt niet direct radicale vormen aan. De politieke sfeer in de achttiende eeuw is braaf-moralistisch te noemen. De satirische toon in geschriften en schilderijen leidt hoogstens tot een goedmoedige glimlach, maar nauwelijks tot ondermijning van de maatschappelijke orde. Dit komt mede omdat Nederland geen absolute vorst heeft die de scepter zwaait. Er is relatieve vrijheid vergeleken met bijvoorbeeld Frankrijk.

Oude en nieuwe plooi

In de 18e eeuw laait de strijd en discussie over de manier waarop het land wordt geregeerd regelmatig op. Zo zijn de zittende regenten beducht voor de macht van Oranjestadhouders. Na het overlijden van Willem III in 1702 breekt er een stadhouderloze periode aan en zijn er strijdende partijen die 'oude plooi' en 'nieuwe plooi' worden genoemd.

De oude plooi is voor herstel van de aloude regentenaristocratie. Zij willen dat regenten die 'afhangelingen zijn van Oranje' het veld ruimen. De nieuwe plooi pleit voor meer volksinvloed via 'gemeenslieden' ofwel gekozen vertegenwoordigers van het volk.

Corruptie

Ondanks dat veel regenten hun bestuurlijke taken serieus nemen en die naar eer en geweten uitvoeren, is corruptie veelvoorkomend en staat het familiebelang voorop. Ook is de afwezigheid

Gezicht op Gouda gezien vanuit het zuidoosten

Gravure van Anna Cornelia Brouwer naar een tekening van J. van Diepenhuysen met een veelzeggend gedichtje uit 1797 collectie Streekarchief Midden Holland Gouda

van ambtsdragers heel gewoon. Regenten bekleden in naam allerlei nevenfuncties, strijken het salaris op en laten vervangers voor minder geld het werk doen.

Het innen van belastingen – dat zijn vooral accijnzen – wordt eveneens uitbesteed aan zogenaamde belastingpachters. Deze pachters wentelen hun kosten af op de belastingbetaler en zorgen met de inzet van commiezen op agressieve wijze dat er geen product verhandeld wordt zonder dat er accijns wordt geheven. Door de armoede en achteruitgang in het land neemt het gemor over de werkwijze van de belastingpachters toe.

Stadhouder Willem IV

Als rond 1740 de oorlogsdreiging vanuit Frankrijk toeneemt, wordt de roep om de terugkeer van een stadhouder sterker. In april 1747 kondigen de Staten van Zeeland het

herstel van het stadhouderschap af. De dan meerderjarige prins Willem Friso, die Willem IV gaat heten, krijgt de leiding over het leger. Holland, Utrecht en Overijssel volgen weldra de beslissing van de Zeeuwen. Friesland, Groningen

Het is een keurige fluwelen revolutie, waarbij geen slachtoffer valt

en Gelderland hadden deze prins reeds als stadhouder aangesteld.

Hoezeer sommigen ook hun hoop op hem hebben gevestigd, Willem IV is bepaald niet van plan hervormingen te stimuleren. Na zijn onverwachte overlijden in 1751 neemt zijn

DE GOEDMOEDIGE GOUDSE REGENT GOVERT SUIJS

De regentenklasse ligt soms onder vuur in de 18e eeuw, maar je zult er maar in geboren zijn. Dan heb je je ook te schikken in je lot, zo blijkt uit het verhaal van Govert Suijs, die leefde van 1694 tot 1756. Hij was maar liefst acht maal burgemeester van Gouda in de periode 1735 – 1754.

Govert heeft het probleem dat hij helemaal niet rijk is. Zijn oude moeder heeft het familiebezit in handen en blaast haar laatste adem maar niet uit. Een regent behoort te rentenieren en niet te werken, dus bijverdienen zit er niet in.

Govert is gelukkig een positief ingesteld persoon en probeert zo goedkoop mogelijk te voldoen aan de eisen waartoe zijn

positie hem verplicht. Hij heeft een relatief eenvoudig huis, slechts twee dienboden en één rijpaard. Hij amuseert zich prima: hij speelt fluit in een orkest, is een verwoed vogelvanger en dol op tuinieren en lezen. Maar als in 1751 zijn moeder sterft en Govert kan beschikken over de erfenis, behoort hij in een klap tot de allerrijksten van Gouda. Hij schaft een vergulde en fraai beschilderde koets aan en voegt daar nog een open wagen die overdekt kan worden aan toe, evenals een sjees (een tweewielig klein rijtuig voor twee personen), nog een wagen op twee wielen en een Poolse arrenlee met berenhuid. Kortom: ook Govert wentelt zich als typische 18e-eeuwse regent in pracht en praal.

burgerbewapening, burgergecommitteerden en vrijheid van drukpers.

Democratische primeur

In Utrecht is de patriottenbeweging sterk en de burgers stellen een plan op om de leden van de vroedschap te kunnen kiezen. Op 2 augustus 1786 wordt het eerste democratisch gekozen stadsbestuur plechtig ingezworen op de Neude. Zij leggen de eed af ten overstaan van het volk. De Amerikaanse gezant John Adams is hierbij en schrijft erover naar de Amerikaanse president Thomas Jefferson. Adams is zeer onder de indruk van deze prestatie van het volk. Utrecht heeft een democratische primeur, drie jaar voor de revolutie in Frankrijk. En zonder bloedvergieten. Maar ook de orangisten hebben een fanatieke aanhang. De propagandamachines van de patriotten en de oranjegezinden beginnen op volle toeren te draaien. Naast bladen en pamfletten worden ook attributen als waaiers, tabaksdozen, glazen, tafelzilver, linten en vaandels ingezet om te laten zien welke stroming iemand toejuicht.

Goejanverwellesluis

Door alle patriottische woelingen wordt de grond echter steeds heter onder de voeten van stadhouder Willem V. In 1785 ontheffen politieke tegenstanders hem van het commando over het garnizoen. Daarop verlaat Willem V woedend Den Haag en trekt hij zich terug in Nijmegen. Zijn doortastende vrouw, prinses Wilhelmina van Pruisen, onderneemt in 1787 een poging om naar Den Haag te reizen, met als doel de ontstane impasse op te lossen. Tijdens haar reis wordt zij bij het oversteken van de Hollandse

vrouw Anna van Hannover het stadhouderlijk gezag over. Zij laat zich bijstaan door de dominante hertog van Brunswijk. Het stelsel van 'patronage' blijft gehandhaafd: wie zich gedienschtig en onderdanig toont aan het stadhouderlijk gezag kan op gunsten en sleutelposities rekenen.

Oorlogsvloot

In de jaren zeventig ontbrandt in de Republiek de discussie waar het geld voor de verdediging van het land heen moet: naar de oorlogsvloot of naar het landleger. De in 1766 meerderjarig geworden erfprins Willem V is als stadhouder geen bringer van eenheid. Hij krijgt de neuzen niet dezelfde kant op, zodat er geen knopen worden doorgehakt. Toch is een goede defensie wel nodig, zo blijkt in 1780 als Nederland in oorlog komt met Engeland. Deze Vierde Engelse Zeeoorlog wordt niet gewonnen, vanwege de overmacht van de Britse vloot.

Een stroom van kritische pamfletten en spotprenten volgt. Willem V is de gebeten hond. Hij heeft niet voor een sterke verdediging van het land gezorgd. Deze nieuwe tegenstanders van Oranje noemen zich patriotten: degenen die het werkelijk opnemen voor het benarde vaderland. De patriotten willen daadwerkelijk fundamentele hervormingen van de staat.

Volksinvloed

Een toonaangevende patriot is baron Joan Derk van der Capellen tot den Pol. Hij schrijft het – toen anonieme – pamflet 'Aan het Volk van Nederland' dat in alle groten steden wordt verspreid en een hervormingsprogramma bevat. Het bevat een pleidooi voor meer invloed van het volk en voor het afleggen van rekenschap door degenen die het land regeren.

De beweging van de patriotten verenigt een aantal groepen, zoals Verlichtingsdenkers, burgers die meer volksinvloed en minder regentencorruptie willen én burgers die geen heil van de Oranjestadhouder verwachten. De patriotten hebben moderne denkbeelden over de soevereiniteit van het volk. Zij zijn voor

Gezicht op Gouda uit circa 1725, gravure door Joh. Chr. Leopold naar een tekening van F.B. Werner collectie Streekarchief Midden Holland Gouda

IJssel, bij de Goejanverwellesluis, nabij Gouda, aangehouden door patriotten waaronder enkele Gouwenaren. De prinses wordt met haar gezelschap teruggestuurd. Ze is furieus en weet haar broer, de koning van Pruisen, te bewegen om in te grijpen. Op 13 september 1787 valt Pruisen de Republiek binnen, waarna het stadhoudelijk gezag wordt hersteld.

Een regent behoort te rentenieren en niet te werken

Bataafse Republiek

Echter, enige jaren later blijkt dit een Pyrrhusoverwinning te zijn. De gevluchte patriotten vormen het zogeheten Bataafs Legioen en weten zich gesteund door Frankrijk, het land waar zich in 1789 een heftige revolutie heeft voltrokken.

In 1793 verklaart het expansionistische Frankrijk de oorlog aan stadhouder Willem V om de patriotten aan de macht te helpen. Als het Bataafs Legioen uiteindelijk in de winter van 1794-95 over de bevroren grote rivieren weet te trekken, is het snel voor elkaar. De stadhouder scheept op het strand van Scheveningen in en vertrekt naar Engeland. In de steden nemen patriotten de macht over.

Het is een keurige fluwelen revolutie, waarbij geen slachtoffer valt. De Republiek der Verenigde Nederlanden wordt omgedoopt in de Bataafse Republiek. Allerlei hervormingen volgen, zoals de scheiding van staat en kerk en volledige gelijkberechtiging voor katholieken en joden. Aan de bevoorrechting van de gereformeerde kerk als 'publieke kerk' komt een eind. Ook de aloude gilden worden afgeschaft.

Napoleon

De nieuwe democratie wordt echter in de wielen gereden door Napoleon Bonaparte, die de Franse invloed op Nederland versterkt. De Bataafse ambassadeur in Parijs, de gematigde patriot Schimmelpenninck, krijgt van Napoleon de opdracht een plan te maken voor een eenhoofdig bestuur in de Bataafse Republiek. Ondanks zijn autoritaire bestuur zorgt Schimmelpenninck voor de nodige vernieuwingen. Zo komt er een uniform, centraal geleid belastingstelsel, wordt het onderwijs een zaak van de nationale overheid

Koning Lodewijk Napoleon collectie Frans Halsmuseum

met door de regering betaalde openbare scholen, een opleiding voor onderwijzers en een inspectie van het onderwijs. Ook komt er economisch beleid, waarbij de landbouw wordt gestimuleerd.

Koninkrijk

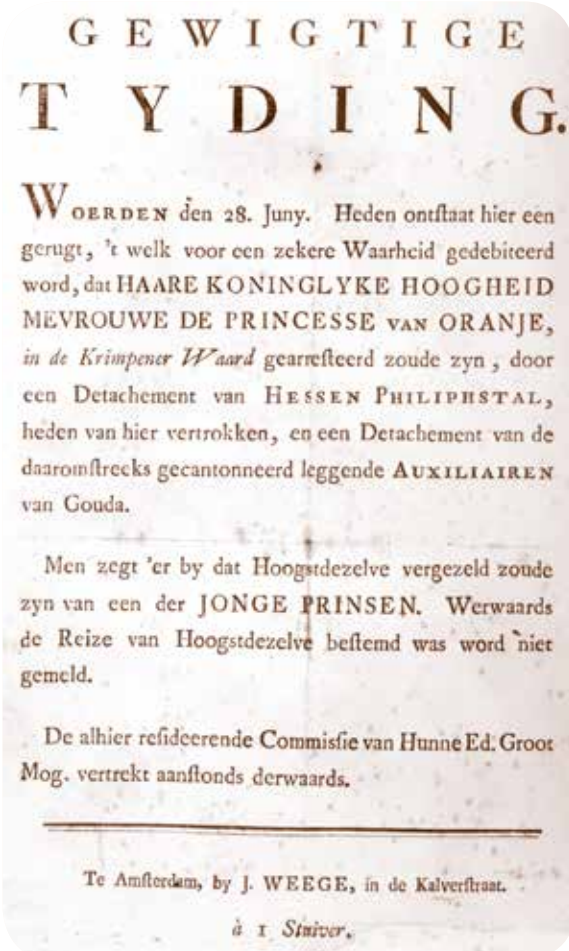
In 1806 besluit Napoleon Nederland in te lijven en zet zijn broer Lodewijk op de troon van het 'koninkrijk Holland'. Daarmee eindigt een republikeins stelsel dat in Nederland 200 jaar heeft bestaan. Dit zet de toon, want ook na de Franse overheersing, zetten de Oranjes het koningschap voort.

De achttiende eeuw eindigt niet met de democratie waarop velen hadden gehoopt, maar de revoluties en hervormingen in de 18e eeuw leggen een belangrijke basis voor hoe ons land zich verder ontwikkelt.

Zweder Bergman is maatschappijhistoricus en is werkzaam als Nationaal Kwartiermaker Forensisch Zorg voor het Ministerie van Justitie.

Edith Kwakernaak is maatschappijhistorica en is werkzaam als Senior Communicatieadviseur voor de gemeente Vlaardingen.

Gewigtige Tiding: Bericht uit Woerden van 28 juni 1787 over de aanhouding van de prinses bij Goejanverwellesluis collectie Streekarchief Midden Holland Gouda

Plafondschildering collectie Museum Gouda (foto: Tom Haartsen)

Symboliek voor macht en pracht

Allegorisch Plafondstuk

TEKST: HANS VOGELS

FOTO'S: MARIJE STRATING

Museum Gouda heeft een plafond in bezit – afkomstig uit het Admiraalshuis – dat een duidelijk voorbeeld van 18e eeuwse 'Macht en Pracht' laat zien. De symbolen van overwinning verwijzen naar de toenmalige opdrachtgever, Admiraal Vlacq.

Volgens het jaarverslag 1935 van het Stedelijk Museum Gouda is het plafondstuk in dat jaar op de navolgende wijze in de museale collectie terechtgekomen: *'Van dhr. E. Arends, fabrikant in suikerwerken alhier, eene zich nog in zeer goeden toestand bevindende schouw, benevens een plafond en een gedeelte van een antieke trapleuning, onder voorwaarde, dat er voor dit alles een waardige plaats gevonden wordt'.*

Bekend is dat er in 1925 een veiling heeft plaatsgevonden waarbij onderdelen van het interieur van het Admiraalshuis geveild zijn. Kort nadien werd het pand aan de Turfmarkt aangekocht door de Nederlandse Hervormde Vereniging Calvijn, die intern nogal wat verbouwingen en sloopwerk lieten uitvoeren. Mogelijk is tijdens die werkzaamheden het plafondstuk uit de zijkamer weggenomen. Feit is in ieder geval dat het

schilderij vanaf 1946 in het museum aan de Oosthaven opgeslagen is geweest.

Gehavend en gescheurd

Een krantenartikel van zo'n 20 jaar later (Nieuw Dagblad, 25 september 1965) vertelt het volgende: *'Jaren en jaren heeft gehavend, gescheurd, bijna verteerd op de zolder van het museum gestaan'*. Om het stuk te redden heeft directeur Jan Schouten het zelf gerestaureerd, want geld was er niet of nauwelijks. Het stuk werd van een passende lijst voorzien en aangebracht in de 18e eeuwse stijkkamer, de plek waar het nog steeds te vinden is, dat wil zeggen *'de waardige plaats'* waarover in 1935 al werd gesproken. Een tweede restauratie vond plaats in 1996, waarbij vooral het oppervlak is schoongemaakt, maar ook enkele eerdere retouches (overschilderingen) zijn bijgewerkt.

Bonus

Het zogenaamde 'Admiraalshuis' aan de Turfmarkt werd in 1667 gekocht door admiraal Jan den Haen (1630 - 1676) die na zijn verovering van het Engelse oorlogsschip *'Great Charity'* tijdens de Slag bij Lowesoft (1665, Tweede Engelse Oorlog) een 'bonus' kreeg van 10.000 Engelse ponden. Den Haen sneuvelde bij de Slag van Palermo in juni 1676, maar pas een klein jaar later werd zijn lichaam begraven in de Sint-Janskerk.

Vlacq

Burgemeester Govert Suys kocht kort daarop het huis en woonde er tot aan zijn dood in 1756. Via een veiling in januari 1757 kwam het pand in bezit van vice-admiraal Adriaen Roemer Vlacq

(1712 – 1774) die het huis vanaf dat jaar voorzag van een nieuwe gevel, uitgevoerd in natuursteen (hardsteen) en voorzien van ornamenten in een kenmerkende rococo-stijl. Ook het interieur werd aan de geest van de tijd aangepast, dat wil zeggen de Lodewijk XIV-stijl van Suys werd vervangen door Lodewijk XV van Vlacq: stucwerk, monumentale trap, plafondschildering in de voorkamer.

Praalgraf

Als niet-regent van Gouda was Vlacq een van de meest vermogende personen in Gouda met een geschat vermogen van zo'n 200.000 gulden. Hij overleed op 26 oktober 1774 in zijn geboortestad en werd met veel pracht en praal begraven. Direct na zijn overlijden werd stadhouder Willem V op 'Het Loo' via een bode op de hoogte gesteld van de dood van Vlacq. De begrafenisplechtigheid zelf kostte 3.711 gulden, alleen de rouwkleiding van de erven van Vlacq bedroeg al 1.490 gulden. Vlacq kreeg een praalgraf in het koor van de St. Janskerk, maar dit werd zwaar beschadigd en uiteindelijk verwijderd gedurende de Franse tijd eind 18e eeuw.

Schoonhovense schilder

De illusionistische plafondschildering die zich oorspronkelijk in de zijkamer van het huis bevond, dateert waarschijnlijk van omstreeks 1760 toen het interieur door Vlacq 'gemoderniseerd' werd. Tegenwoordig is de schildering te vinden in een van de museale ruimtes van Museum Gouda, de zaal die lange tijd heeft gefunctioneerd als 18e eeuwse stijkkamer. De schildering wordt toegeschreven aan de schilder Willem (Guglielmo) Fortuyn Varsseveld, mogelijk afkomstig uit Schoonhoven, een kunstenaar waarover niet veel bekend is. Tussen 1757 en 1762 werkte hij in Nederland, nadien vanaf 1773 in Italië (Rome, Sicilië en Napels). Verder zijn van Fortuyn tekeningen bekend van de stad Schoonhoven, later door Jan Punt gegraveerd. Zijn stijl van schilderen past helemaal bij deze periode van rococo, waarvoor in de Nederlanden de Franse schilderkunst van Boucher en Fragonard model stond.

Wereldbol

De voorstelling met diverse allegorische figuren en putti zit barstenvol symbolen van deugden en begrippen, verwijzingen die ongetwijfeld op

De 'ouroboros' als symbool van eeuwigheid.

Roemer Vlacq als opdrachtgever én zijn beroep als militair van toepassing zijn. In het midden van de schildering zweeft een vrouw, gezeten op een wereldbol, rond haar hoofd een aureool van sterren, met in haar hand een alziend oog, symbolisch voor de (goddelijke) wijsheid. Bovendien heeft zij een spiegel in haar hand, mogelijk is zij bedoeld als Venus.

Overwinningen

Een toorts, een palmtak, een leeuw bij de haar omringende figuurtjes, allemaal begrippen die verwijzen naar de man des huizes, de admiraal die in zijn loopbaan de nodige overwinningen heeft behaald. De figuur met de leeuw zou David kunnen zijn, voorzien van een slinger en een knuppel, mogelijk een verwijzing naar het feit dat de Hollandse vloot in de 18e eeuw weliswaar minder omvangrijk en succesvol was dan een eeuw eerder, maar toch (mede door toedoen van Vlacq) overwinningen kon behalen.

Starteter

Aan de rechterzijde zit een vrouwfiguur met in haar rechter hand een zogenaamde 'ouroboros', Grieks voor starteter, een slang die in zijn eigen staart bijt en als zodanig een bekend symbool voor de continue vernieuwing van het leven (eeuwigheid). De moedermelk symboliseert zeer waarschijnlijk vruchtbaarheid, hier mooi verbonden met het begrip 'eeuwigheid'. Ook de putti verwijzen in hun attributen naar de heer des huizes, onder andere met instrumenten ter navigatie.

Gevel

Tenslotte is ook in de gevel van het huis van Vlacq aan de Turfmarkt een aantal attributen opgenomen die voor een deel ook in de oorspronkelijke schildering terugkomen: wapens, vaandels, verrekijker, globe en een palmtak (symbool voor overwinning). Stuk voor stuk zaken die verwijzen naar het reizende beroep van Vlacq als militair, maar ook als eigenaar en opdrachtgever van het Admiraalshuis.

Hans Vogels werkt sinds 1981 als conservator bij Museum Gouda en is daar gespecialiseerd in het Gouds plateel en de 19e en vroeg 20e eeuwse schilderkunst van de collectie van Paul Arntzenius.

Portret Denis Diderot (1713-1784) door Louis Michel van Loo, Louvre Parijs

Het Egypte van Europa heeft een vochtig klimaat

Holland door Franse ogen

TEKST: MIRJAM BORGHGRAEF

FOTO'S: MARIJE STRATING

Denis Diderot, boegbeeld van de Franse Verlichting bezoekt ons land in 1773. Hij noteert alles wat hem opvalt: 'Hollanders zijn als een soort mieren die zich verspreiden in alle contreien. Ze rapen alles op wat kostbaar is en drijven handel'.

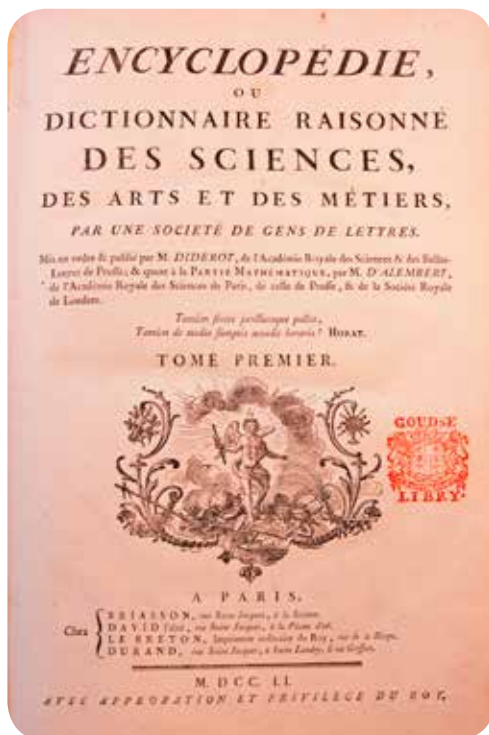
'De ooievaars maken hun nesten op schoorstenen'. Zomaar een paar zinsneden uit het reisverslag *'Voyage de Hollande'*, dat de filosoof publiceerde naar aanleiding van zijn verblijf in Holland in de periode 1773-1774. Wat vertellen die observaties over de Nederlandse volksaard in de achttiende eeuw?

Slechte tanden

De gedetailleerde notities lezen verbazingwekkend makkelijk. Het is alsof de schrijver naast je staat terwijl hij uitweidt over de dikke lompe Nederlanders die in hun slechte gebitten ook nog vaak een pijp klemmen. Die slechte tanden zouden niet alleen te wijten zijn aan de consumptie van veel melkproducten; ook het vochtige klimaat zou volgens Diderot geen goed doen aan de algehele gezondheid van de Hollanders. En voor wat betreft de temperatuur vraagt hij zich af 'welke omstandigheden Nederlanders er van af houden om zich naar de evenaar te bewegen'. En dan, laatdunkend over de vrouwen 'die met hun grote boezems en achterwerken na hun achttiende levensjaar aan schoonheid inboeten'. Hij vindt dat ze er uit zien als vrouwen op de schilderijen van Rubens.

Een verlicht schrijver

Diderot doet zijn waarnemingen over ons land naar aanleiding van een journalistieke reis naar de Republiek. In die dagen is Diderot ook in onze contreien bekend vanwege zijn belangwekkende werk *L'Encyclopédie*,

Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers (1751-1780). Dit geïllustreerde woordenboek is in die dagen een baanbrekend project. Duizenden woorden en begrippen op het gebied van wetenschap, kunst en ambacht worden onder aanvoering van Diderot en mederedacteur d'Alembert alfabetisch gerangschikt. De eerste uitgave omvat 17 delen tekst en 11 delen met afbeeldingen, later aangevuld met supplementen.

Gouda

In Gouda is in kleine kring belangstelling voor de Verlichting. Dat blijkt wel als in 1781 C.J. de Lange Van Wijngaarden de eerste delen van deze serie aan de Librije schenkt. Hij verkreeg de boeken uit nalatenschap van zijn schoonvader, burgemeester Adriaan Prins. De serie is later compleet gemaakt.

Feiten

Diderot noteert aan het begin van zijn reisverslag de lengte- en breedtegraden van de Republiek. Schrijvers van de Verlichting hechten aan feitenkennis, vandaar de vermelding van die precieze gegevens. Maar deze journalistieke verslaggeving weerspiegelt ook Diderot's persoonlijke mening. Holland noemt hij het Egypte van Europa. Zijn vergelijking betreft niet alleen de Nederlandse delta, maar ook de bevolkingsdichtheid. Over die vele mensen per vierkante kilometer verbaast hij zich: 'Haast geen ander land ter

'Hollanders zijn als een soort mieren die zich verspreiden in alle contreien'

wereld, in vergelijking tot zijn oppervlakte, is dichter bevolkt'. Uit andere bronnen is bekend dat anno 1795 in Holland 144 mensen per km² wonen, tegen slechts 54 mensen per km² in Frankrijk.

Te gast bij een Rus

Diderot logeert bij de ambassadeur van Rusland in Den Haag. Deze uitvalsbasis stelt hem in staat om uitstapjes te maken naar steden als Delft en Utrecht en hij neemt de tijd om zijn bevindingen te noteren. Hij merkt op dat het mogelijk is om vanuit 48 verschillende plaatsen Utrecht te bezoeken zonder al te moe te worden. En van 33 steden is het bekend dat men op één dag heen en weer kan reizen naar Utrecht. Ongetwijfeld heeft Diderot Gouda bezocht, al staat dat nergens letterlijk beschreven.

Veel vlees

In het verslag wordt niet duidelijk over wie hij schrijft. Waarschijnlijk observeert hij de gewoonten van de bourgeoisie. 'Nederlanders zouden vier maaltijden per dag nuttigen, in de ochtend, een diner tussen een en twee uur en het avondeten vindt tussen vijf en zes uur plaats. Tot slot volgt rond negen uur een souper'. 'Er wordt veel gezouten en gerookt vlees gegeten en het vlees bij de slagers nodigt uit tot eten'. Ook de drinkgewoonten komen terug in het verslag: 'Iedereen drinkt bier, thee, chocolademelk en koffie'. Dat laatste was zeker niet voor iedereen weggelegd.

Ontzag voor water

Even verder schetst hij zijn bewondering voor het dichte vervoersnet en de stiptheid waarmee de dienstregeling van de trekschuit uitgevoerd wordt. Maar die rivieren, de polders en dijken bevallen hem maar matig; het water komt dreigend op hem over. Hij spreekt vol ontzag over de vaarten en zeker 300 molens in Holland. Diderot merkt op dat het onderhoud aan de dijken meer zal kosten dan soldij aan een leger van 50.000 man. Over een van zijn dagtochten, waarbij hij zich met 7 of 8 personen in de roef op de trekschuit bevindt, zegt hij: 'De mannen roken graag een

pijp, maar zij informeren eerst of de andere passagiers het goed vinden dat er gerookt wordt.' De Fransman is duidelijk verbaasd over zoveel beleefdheid. Hieruit blijkt dat het roken van een pijp een belangrijke ritueel is, dat ook in het openbaar gebeurt. Het maakt indruk op vreemdelingen!

De bibliotheek van het Streekarchief Midden-Holland bezit de complete Encyclopédie van Diderot en d'Alembert. In totaal zijn dat 35 delen. Tijdens de Open Monumenten Dag is in het Gemeentearchief een selectie van de *L'Encyclopédie, Dictionnaire raisonné* te zien.

Mirjam Borghgraef is kunsthistorica en lerares basisonderwijs. Ze is als freelancer werkzaam op het gebied van cultuureducatie en redactielid van Erfgoud.

De Fransman is duidelijk verbaasd over zoveel beleefdheid

Elitaire macht toont rijkdom met pracht en praal

Van goeden huize

Geblazen en geslepen wijnglas met gekroond wapen van Gouda, opschrift: De Goede Regering van Gouda. Het glas is gemaakt in de eerste kwart van de 18e eeuw en was in het bezit van de familie Van den Kerckhoven foto Museum Gouda

TEKST: HANNIE HORTENSIOUS

Een deftige levensstijl met veel uiterlijk vertoon, is in de 18e eeuw dé manier om de omgeving ervan te overtuigen dat men van goeden huize komt. Er mag geen twijfel bestaan over de status van een familie.

De toekomstige positie is nauw verweven met het aanzien van een bepaalde familie. In Gouda is de elite zich sterk bewust van haar status en haar voorbeeldfunctie. Hoewel de Goudse notabelen niet bijzonder vermogend zijn, geven zij wel veel geld uit om hun aanzien zichtbaar te maken, gezien de dure woningen die zij bezitten, het grote aantal bedienden dat zij in dienst hebben en het aantal families dat naast een stadswoning ook een buitenplaats bezit.

Grachtengordel

Op stand wonen betekent in de 18e eeuw in Gouda een woning aan de Gouwe, de Oost- en Westhaven of aan de Turfmarkt. De Haven is favoriet, hier staan de grootste en mooiste huizen van de stad. Voor een huis aan de Haven betaalt men in het midden van de eeuw soms meer dan 20.000 gulden. De woning die burgemeester Willem van Strijen in 1728 laat bouwen aan de Westhaven 52 is een van de meest indrukwekkende panden uit die tijd.

Lusthof

De echt welgestelden van Gouda bezitten een buitenplaats, waar ze in de zomermaanden vertoeven. Burghvliet, de buitenplaats van burgemeester Arent van der Burgh, ligt aan de Vliet ten oosten van de stad, aan de noordzijde van de Karnemelksloot. Van der Burgh vergroot en verbouwt de voormalige boerderij omstreeks 1710 tot een buitenplaats en plaatst een nieuwe valbrug. Een vijver waarin zwanen zwemmen, omgeeft de voormalige boerderij en naast het huis ligt een door bomen omzoomde lusthof, bestaande uit een boomgaard en een sterrenbos. Van der Burgh maakt er een ontmoetingsplaats voor dichters en schrijvers van. Hij trakteert zijn gasten op fruit uit eigen boomgaard, vis uit de eigen vlieten en gevogelte dat men schiet tijdens jachtpartijen. De dichter

Muntenverzamelaars beschouwen hun collectie vooral als deftig tijdverdrijf

Jan van Hoogstraten schrijft een gedicht over Burghvliet, waarmee hij de schoonheid van de lusthof bejubelt.

Actiën en Actiehoven

Niet Burghvliet maar Tristenburgh is de duurste Goudse buitenplaats met een waarde van 7000 gulden. Robert Hennebo, een speculant die zijn rijkdom met actiën (aandelen) vergaart, koopt de buitenplaats in 1720. Hij verandert de naam van de buitenplaats zeer toepasselijk in Actiehoven. Na aankoop verkoopt hij de buitenplaats vrijwel onmiddellijk aan de Goudse steenfabrikant en grootgrondbezitter Leonard Swanenburgh.

Actiehoven ligt tussen de huidige Bosweg, de Rotterdamseweg en de P.C. Hoofstraat. Het huis bestaat uit een kelder, een keuken, een zolder, een boven- en beneden portaal en vier kamers. Aan het huis is een toren gebouwd en er is een tuin bij van ongeveer een hectare groot, met in het midden een vijver. Swanenburgh laat als echte tuinliefhebber een prachtig arboretum aanleggen. Helaas is deze buitenplaats in 1953 afgebroken in verband met de aanleg van de provinciale weg. Van de buitenplaats is alleen nog een restant, de Tristentuin, over.

Verzameldwoede

Het bezit van een prachtig huis toont de smaak en de welstand van een fatsoenlijke familie. De Goudse elite besteedt veel aandacht aan de inrichting van hun huizen. Er wordt ook veel verzameld. Collecties vertegenwoordigen goede smaak en tonen aan dat er voldoende geld is om dit alles aan te schaffen.

Veel regenten en rijke kooplieden bezitten schilderijen. Een collectie van twintig doeken is geen uitzondering. De collecties bevatten over het algemeen geen werken van bekende Nederlandse schilders. Schilderijen van onbekende schilders schaft men in die tijd aan voor een bedrag tussen de tien en vijftien gulden. Voor een schilderij van een bekende

meester betaalt men aanmerkelijk hogere bedragen. Pensionaris Jaco Snels, eigenaar van het grachtenpand aan de Westhaven 12, bezit als één van de weinigen een werk van een destijds beroemde meester.

Familieportretten

Stillevens en landschappen zijn populair naast genrestukken (voornamelijk Bijbelse taferelen). De allerrijksten laten de hele familie portretteren, voornamelijk door onbekende schilders. Cornelis van Groenendijk, een telg uit een aanzienlijk geslacht van kooplieden, ondernemers en regenten, laat zichzelf echter portretteren door Pieter van der Werff, een toen al beroemde portretschilder uit Kratingen.

Geschiedenisboeken populair

Vrijwel alle patriciërs verzamelen naast schilderijen ook boeken. Velen hebben een indrukwekkende bibliotheek vol mooie chique banden. Over het algemeen zijn boeken niet heel erg kostbaar, maar bij atlanten, geografische beschrijvingen en bijbels, soms met zilverbekleding, loopt de prijs behoorlijk op. De bibliotheken bevatten meestal een zeer gevarieerde collectie, veel geografische boeken, maar ook geschiedenisboeken en politieke werken zijn zeer populair. Rijke kooplieden hebben een voorkeur voor reisverhalen en beschrijvingen van landen en volkeren, regenten pronken meer met literatuur en poëzie. De welgestelde dames lezen vooral boeken met religieuze onderwerpen.

Promotiepenning

Een aantal invloedrijke Gouwenaars verzamelt munten, vooral penningen. Penningen zijn zeldzamer dan munten. Penningen hebben een emotionele waarde, omdat ze worden geslagen ter gelegenheid van bepaalde gebeurtenissen, zoals trouwdagen en promoties. Zo is er de promotiepenning die men slaat als de jongens van de Latijnse school slagen. Ze mogen na hun examen een oratie houden en deze redevocering wordt gedrukt en met een zilveren gedenkpenning verstuurd naar familieleden, de baljuw, de burgemeesters, het hoofd van de school en de docenten.

Zilver verguld en gegraveerde promotiepenning van de Latijnse school Gouda voor mr. Frans Verrijn, gemaakt door Johannes van Oyen in 1706 foto Museum Gouda

Statussymbool

Johannes van Oyen vervaardigt in 1706 een promotiepenning voor mr. Frans Verrijn, een succesvol Goudse advocaat. De penning is van verguld zilver en gegraveerd met de namen van de vier scholarchen. Johannes van Oyen is op dat moment de belangrijkste zilversmid in Gouda. Het laten slaan van een gedenkpenning is een kostbare aangelegenheid, dus uitstekend geschikt om als statussymbool te dienen. Alleen heel rijke families delen gedenkpenningen uit. Wie een dergelijke gedenkpenning ontvangt, onderhoudt kennelijk warme betrekkingen met deze aanzienlijke familie.

Op stand wonen betekent in de 18e een woning aan het water

Vrije tijd dient wel volgens de fatsoenlijke normen worden ingevuld

Burgemeester Reinier Crabeth is de eigenaar van een kleine maar bijzondere verzameling munten. Hij bezit onder andere een gouden trouwpenning ter ere van het huwelijk van Willem van Oranje met Charlotte de Bourbon, een stukje papiergeld van de stad Leiden uit de tijd van het Spaanse beleg en een zilverling “zoals waar Christus voor verkogt” is.

Chique kennismaking

De meest waardevolle Goudse muntencollectie is in handen van Willemina van der Dussen, een rijke en ongetrouwde dame. Zij bezit een verzameling met een gezamenlijk waarde van ongeveer 2000 gulden. Ze bewaart haar penningen in een prachtig houten kistje in haar salet, zodat de collectie goed zichtbaar is voor haar visite. Het is in de achttiende eeuw zeer modieus en deftig om in een stadswoning of buitenplaats een salet te hebben. In deze chique ontvangstruimte maken genodigde gasten eerst kennis met elkaar, voordat ze deel nemen aan een theepartij, diner, muziek- of literaire avond. De muntenverzamelaars beschouwen hun collectie vooral als deftig tijdverdrijf. Bij burgemeester Daniel de Lange gaat de belangstelling wel verder, hij is een kenner en correspondeert over numismatische kwesties.

Pronken met huisraad

Patriciërs en veel notabelen brengen het grootste deel van hun dagen door in vrije tijd. Deze vrije tijd dient wel volgens de fatsoenlijke normen worden ingevuld. Status vereist een druk sociaal leven van de elite. De elite geeft met grote regelmaat een diner en het is belangrijk om een verzorgde maaltijd van hoge kwaliteit neer te zetten. Het belang van de aankleding van een goede

ZOETE AARDAPPELTAART MET CITROEN EN AMANDELEN:

Aardappelen worden met de schil gekookt, afgetrokken en als zij koud zijn, geraspt. Men neemt van het geraspte 6 Ons, 2½ lood (ca. 15,4 gram). Spreidt het op een vlakke schotel uit en zet het tot den volgende dag op een lichte plaats. Men roert 16 eierdooiers, 3 Ons, 7½ lood suiker, het sap en de schil van 1 citroen en 3 lood, 3 wichtje geraspte amandelen, gedurende een half uur zeer sterk en altijd naar de dezelfde kant, voegt er dan de aardappelen bij, en mengt er eindelijk het tot schuim geklopte wit van 14 eieren en 2 goede lepels gezift aardappelmeel luchtig door. De vorm moet terstond gevuld en in de oven gezet worden, men bakt bij den tweede warmtegraad gedurende 5/4 uur. De warmte moet onder en boven hetzelfde zijn. Het is een vereischte dat de aardappelen zeer melig zijn.

maaltijd is minstens zo groot als de maaltijd zelf. Een familie van aanzien eet natuurlijk met zilveren bestek. Het bezit van een twaalfdelig zilver bestek is het minimum, van de allerrijksten wordt toch wel standaard een 24-delig zilveren bestek verwacht. Een chique tafel dient tevens te worden opgesierd met zilveren kandelaars en zilveren schalen. Naast het tafelzilver is het deftig om de tafel te dekken met damasten tafellakens en servetten voorzien van verfijnd borduurwerk. Men serveert het diner op exclusief porseleinen serviesgoed, de welgestelde Gouwenaar bezit vaak aantallen van 1000 tot 1500 stuks porselein voor gebruik, naast een servies voor de sier.

Goede regering

Wanneer regenten en rijke kooplieden het glas heffen, gebruiken ze daarvoor vaak een

fraaie collectie glazen en bokalen. Een prachtig voorbeeld van een dergelijk glas is een wijnglas uit het bezit van de familie Van den Kerckhoven. Het geblazen en geslepen wijnglas is voorzien van het wapen van Gouda en draagt het opschrift “de Goede Regering van Gouda”. Het is vooral de kwantiteit van de maaltijd waarmee men indruk maakt op de gasten. Een chique banket vindt plaats omstreeks twee of drie ‘s middags en bestaat uit drie gangen. De eerste gang bestaat uit hors d’oeuvres, soepen, vis- en vleesgerechten. Bij de tweede gang komt het grote gebraad, de derde gang bestaat uit een selectie van zoetigheid. Het is niet de bedoeling dat alles wordt opgegeten, maar men moet wel kunnen kiezen.

Hannie Hortensius is coördinator en docent bij het Albeda College in Rotterdam en redactielid.

foto: Otto Kalkhoven voor Menkemaborg

18e eeuws vakbondstelsel was veilig maar dwingend

Goudse ambachtsgilden

TEKST: BREGJE DE WIT

FOTO'S: MARIJE STRATING

Na de Reformatie waren de broederschappen en gilden niet meer zo belangrijk als sociale instelling. In 1713 werd het grootste deel van het economisch leven in Gouda echter nog wel gereguleerd door het gildestelsel en dat zou die hele eeuw zo blijven.

Alle belangrijke ambachten, en in bredere zin alle belangrijke beroepen, waren georganiseerd in vakgroepen of gilden. Dit belang werd afgemeten aan de hoeveelheid beoefenaars, door de welvaart die het de stad bracht, of door de directe invloed die het beroep uitoefende op het leven van de burgers of de infrastructuur. Denk bij dit laatste aan chirurgijns, of beurtschippers.

Vakbond

Het ambachtsgildensysteem vervulde belangrijke sociale en economische taken, in een tijd dat daar nog geen andere instellingen voor ontwikkeld waren: vakscholing, vakbondswerk, keuringsdienst van waren, sociale verzekering. Uit de aard van de samenleving, nog volledig beheerst door de autonomie van de stad, kwam nog de bescherming van de eigen ondernemers tegen buitenstaanders voort.

Bont en appels

In een gilde behartigden de beoefenaars van een of meerdere beroepen binnen één stad tezamen hun belangen. Waren meer beroepen in één gilde verenigd, dan waren die meestal, maar niet altijd, aan elkaar verwant. Zo lijkt het logisch dat schoenmakers, huidenkopers en leerlooiers in één gilde verenigd waren, zoals in Gouda het geval is geweest. Maar wat deden bontwerkers en appelverkopers samen in het Amsterdamse Sint Jansgilde (15e en 16e eeuw)? Overigens kwam het ook voor, zij het zelden, dat een gilde interlokaal georganiseerd was.

Stadsbestuur

In gildebrieven of gildekeuren waren de regels vastgelegd voor de beoefenaars van de ambachten. Het stadsbestuur fungeerde als toezichthouder en bleef de hoogste autoriteit, aan wie de reglementen ter goedkeuring moesten worden voorgelegd. Het stadsbestuur behield zich ook andere taken voor, die raakten aan het economische belang van de stad als geheel. De gilden konden slechts opereren in de overblijvende

St Joostkapel, tot 1429 de kapel van het zakkendragersgilde

ruimte. Bij conflicten binnen een gilde, tussen gilden van een stad, of met gilden uit andere steden, trad het stadsbestuur indien nodig op om te bemiddelen en de belangen van de eigen gilden te beschermen.

Joden en vrouwen

Een gildebrief regelde de opleiding voor het ambacht en de toelating

Ook vrouwen waren officieel in een aantal gilden niet welkom

daarna als zelfstandig ambachtsmeester. Alleen poorters kwamen hiervoor in aanmerking. Maar niet iedereen die poorter was, kon lid van een gilde en na opleiding meester worden. Een bekende uitgesloten groep vormden de Joden. Als poorter van een stad konden zij alleen die beroepen uitoefenen, waar geen gilde voor was. Ook vrouwen waren officieel in een aantal gilden niet welkom. Zette een weduwe het bedrijf van haar man voort, dan moest zij dat dikwijls doen onder de zogenaamde leiding van een man die in haar plaats gildelig was. Er waren wel vrouwengilden, juist voor beroepen die door vrouwen werden uitgeoefend, zoals het wollenaaiersgilde. In Gouda werden de wollenaaiers opgenomen in het kleermakersgilde. Van 1655 tot 1664 had de stad een hekelaarstersgilde. Ook het Goudse speldenmakersgilde had vrouwelijke leden. In het Goudse schoolmeestersgilde vond men naast meesters ook schoolvrouwen en bewaarvrouwen (voor de kleinste kinderen). Officieus waren er in meer gilden gildezusters te vinden.

Concurrentiebeding

Het uitoefenen van een ambacht, dat in de stad georganiseerd was in een gilde, zonder lid van dat gilde te zijn, was verboden. Een gilde had namelijk onder andere tot doel, de leden te beschermen tegen concurrentie en daarmee de – immers autonome - stad tegen sociale onrust en economische schade. Een groot aantal van de artikelen in de gildebrief was dan ook daarop gericht.

Toetreding tot het gilde was gereguleerd, om een te groot aantal beoefenaars van één ambacht te voorkomen. Al het denkbare met betrekking tot het productieproces was voorgeschreven: werktijden, aantallen van personeelsleden en hun lonen, hoeveelheden, afmetingen, capaciteit van gereedschappen en andere kapitaalgoederen, kwaliteit en hoeveelheden van de eindproducten, prijzen voor inkoop van grondstoffen en verkoop van eindproducten. De situatie kwam in feite neer op die van een geleide economie.

Litho met penningen van zakkendragersgilde, daterend van circa

1730 collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

Kwaliteitsgarantie

Dat de vereiste hoedanigheid van de eindproducten minutieus vastgelegd was, betekende voor de consument een welkome kwaliteitsgarantie. Frauderen met bestanddelen is een euvel van alle tijd en benadeelde ook toen (de gezondheid van) de afnemer. Garen werd per gewicht verkocht, waardoor het loonde het garen goed vochtig te maken. Het lijndraaiersgilde verbood dan ook, om water voor garen te verkopen. Hennep voor het duurdere vlas verkopen mocht ook niet. Brood mocht geen zemelen of peulvruchten bevatten. Om de regels te kunnen handhaven, kregen producten het merk van de maker.

Rechten en plichten van meesters en personeel ten opzichte van elkaar waren ook vastgelegd in de gildebrief. Zo waren er minimumleeftijden voor leerjongens en -meisjes, en bepalingen voor opzegging van het dienstverband.

Boete en bijstand

Overtreding van de gilderegels werd gestraft met boetes, verbeurd verklaren en/of vernietigen van betrokken producten, uitzetting uit het gilde voor een bepaalde periode of zelfs voorgoed.

Boetes werden gestort in de gildekas, die

verder gevuld werd met entreegeld voor nieuwe leerlingen, jaarlijkse contributies, examengeld, opbrengsten van eventueel onroerend bezit. Uit de kas werden vervolgens behoeftige gildeleden en hun familieleden ondersteund. Een aantal gilden richtten voor dit doel nog een aparte kas of “bos” op, waarvoor de leden op gezette tijden een vast bedrag afstonden. Uit de algemene gildekas werden ook de andere voorkomende lasten betaald.

Het gilde leverde niet alleen financiële steun aan leden, maar ook praktische bijstand bij begrafenissen, die geheel door het gilde geregeld werden. Leden, die bij een begrafenis verstek lieten gaan, werden beboet.

Vrijheidsbeginsel

Eeuwenlang heeft het gildestelsel een grote economische en sociale rol vervuld. In de Bataafse periode echter werd het bestuur gecentraliseerd, waardoor autonoom stedelijk beleid ongewenst werd. Het nieuwe vrijheidsbeginsel verdroeg zich bovendien niet met de dwang van het gildestelsel. Vanaf 1795 werd dan ook gestreefd naar de afschaffing van de gilden. Voorstanders van handhaving verzetten zich fel en maakten gebruik van lacunes in de wetten tot afschaffing.

Geveldetail Naaierstraat 6

met de vier ambachten van het metselaarsgilde

Er waren grote economische belangen mee gemoeid, terwijl het gildestelsel ook belangrijk was voor kwaliteitsbewaking en sociale verzekering, waarvoor geen vervanging bestond. De strijd om het bestaan van de gilden heeft nog tientallen jaren geduurd.

Betekenis gilden

Gouda heeft over een periode van zeker vier eeuwen ruim 50 gilden gehad. Wat hebben zij betekend voor de Goudse economie? De financiële voor- en nadelen vallen niet te berekenen. Enerzijds zorgde het stelsel voor zekerheid voor de Goudse ondernemers, wat altijd een stimulans is voor investeringen en bedrijvigheid. Dat afnemers konden rekenen op een gegarandeerde kwaliteit van de producten zal ook zeker de export bevorderd hebben. De regeling van rechten en plichten van werkgevers en werknemers voorkwam ongetwijfeld een groot aantal sociale conflicten.

Geen concurrentievoordelen

Anderzijds maakten de gilderegels ieder individueel streven naar verbetering van bedrijfsresultaten zinloos. De gildewetten verboden iedere verandering, tenzij een verandering officieel werd goedgekeurd door het gilde. In dat geval voerden alle gildeleden die verandering door, wat ieder concurrentievoordeel uiteraard teniet deed. Het

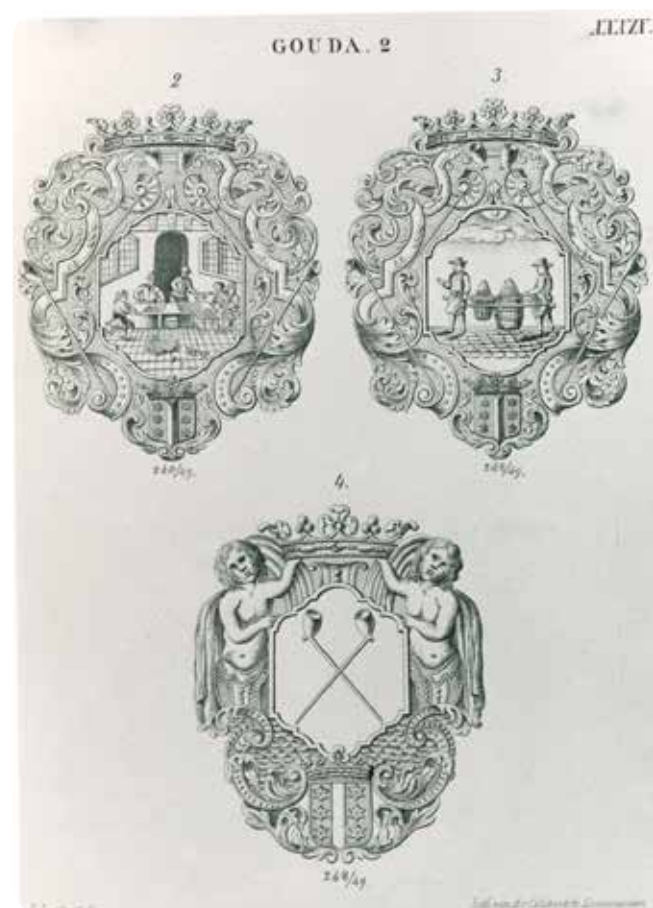
De situatie kwam in feite neer op die van een geleide economie

feit dat een meerderheid van de bevolking tegen afschaffing van het stelsel was, zegt misschien nog wel het meeste over het economisch belang ervan.

Zakkendragershuisje

Voor hun bijeenkomsten hadden gilden soms een eigen gildehuis. In sommige steden, zoals Amsterdam, Antwerpen, Brugge, zijn prachtige voorbeelden daarvan nog te zien. In Gouda rest ons slechts het bescheiden zakkendragershuisje, gebouwd tegen de St.-Jan, uit 1620. Van het roerend gilde-erfgoed daarentegen is wel veel bewaard. Van zilveren gildeschilden tot beschilderde houten gildekisten, van hielmerkstempels voor Goudse pijpen tot meesterproefstukken, de Goudse gildepracht is nog rijk vertegenwoordigd in het Catharina Gasthuis.

Bregje de Wit is Gouds historicus, gespecialiseerd in sociaal-economische geschiedenis, vooral van de 19e eeuw.

Litho met penningen van pijpenmakersgilde,

daterend van circa 1730 collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

Opgravingen in Pompeï vormen inspiratiebron

Italiaanse Stuccatori verluchtigen Gouda

TEKST EN FOTO'S: MARIJE STRATING

De achttiende eeuw is de glorie-eeuw van de stucwerker. Stucwerk sluit naadloos aan bij de groeiende behoefte aan lichte ruimtes. Kunstenaars uit Italië strijken ook in Gouda neer om de uit het buitenland overgewaaide stijlornamen te geven.

Nederland kent voor de 18e eeuw geen uitgesproken traditie op het gebied van stucdecoraties. Lokale stukadoors zijn getraind in het maken van eenvoudige geometrische patronen waarmee gestucte balkenplafonds worden gedecoreerd. Ze zijn onvoldoende in staat om de nieuwe uiterst gedetailleerde figuren en ornamenten te maken waar om wordt gevraagd.

Pompeï

De weelderig vormgegeven typisch 18e-eeuwse stucplafonds worden dan ook geïntroduceerd door kunstenaars uit het buitenland. Vooral uit Italië, waar de traditie van het gebruik van pleister terug gaat tot in de oudheid. Opgravingen waaronder die van het antieke Pompeï in het begin van de 18e eeuw zorgen voor een extra stimulans en nieuwe inspiratiebronnen.

Ongrijpbaar

In archieven is echter weinig over deze groep kunstenaars te vinden. Het ambachtswerk is traditiegetrouw gereguleerd via het gildesysteem. De ambachtsslieden regelen de zaken onderling bij afwezigheid van een stukadoors- of pleisteraarsgilde. Het zijn individueel werkende vaklieden met een vrij beroep en zodoende een ongrijpbare groep kunstenaars. Het werk van de stukadoors is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de geschilderde plafond- en schoorsteenstukken niet of nauwelijks gesigneerd. Slechts aan de hand van rekeningen of ontwerptekeningen is enige informatie te achterhalen. Dankbare archiefstukken zijn bijvoorbeeld de bewaard gebleven administratie van particulieren en overheidsinstellingen. Voorbeelden hiervan zijn de zogenaamde 'Verhuurboeken' uit de collectie van het Streekarchief Midden-Holland.

Schoorsteenbeeld

in de krijgsraadkamer voor de restauratie in 1985 collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

In Italië gaat de traditie van het gebruik van pleister terug gaat tot in de oudheid

Vaak verwijst de decoratie naar de functie van het pand of het beroep van de opdrachtgever

Plakwerkers

De ornamenten van de Lodewijk XIV- en XV- stijl lenen zich uitstekend om in stuc te worden uitgewerkt. Het aanbrengen start met het overnemen van een ontwerptekening op het plafond met behulp van krijt of houtskool. Ook kan het ontwerp worden overgetrokken met behulp van pigmentpoeder dat door kleine gaatjes in de tekening tegen het plafond wordt geblazen.

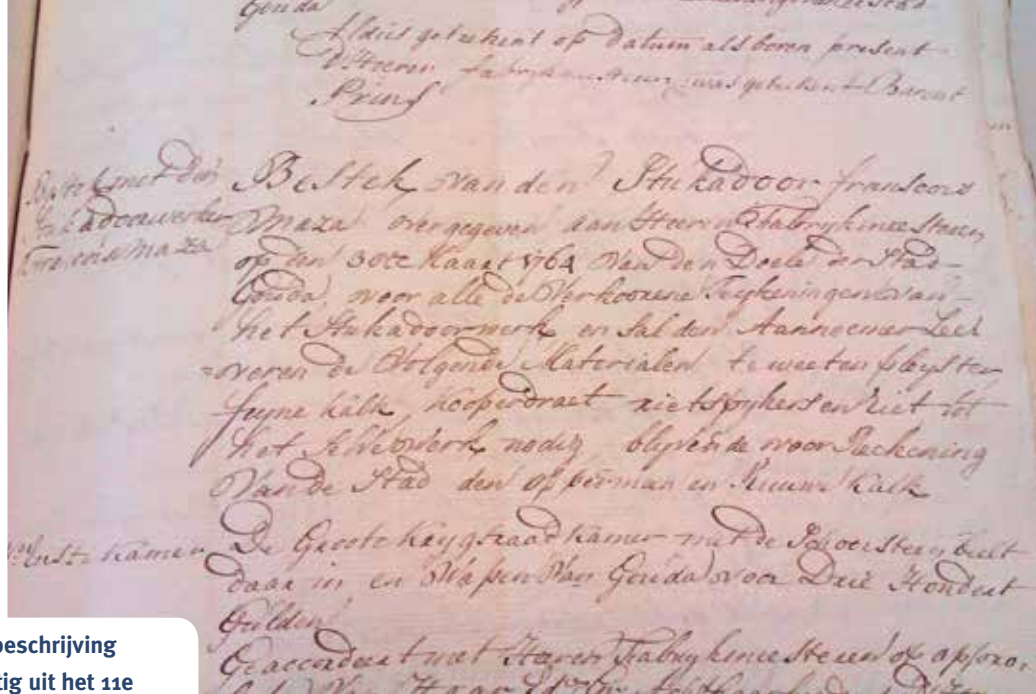
Grote ornamenten zoals de hoofdvoorstelling boetseert men direct op het plafond of de muur. Het lijstwerk wordt met behulp van mallen gemaakt. Het wordt lang genoeg tegen het plafond gehouden totdat de pleisterkalk is gehard en zich heeft gehecht. Vandaar dat men de stukadoor in de 18e eeuw ook wel 'plakker' of 'plakwerker' noemt. Het schuren gebeurt met haaienvel, want schuurpapier is nog onbekend.

Mens- en dierfiguren

Net als in de schilderkunst is het niet ongebruikelijk dat verschillende stucwerkers werken aan één plafond. De meester-stukadoor doet het hoofdwerk, het boetseren van de voorstelling. Leerling-stukadoors verzorgen het lijst- en bandwerk. Mens- en dierfiguren zijn populair evenals guirlandes (slinger, vaak van bloemen en/of gebladerte), het uitbeelden van deugden en het gebruik van symbolen uit de kunsten. Dikwijls verwijst de decoratie naar de functie van het pand of het beroep van de opdrachtgever.

Eigentijds en betaalbaar

Het plaatsen van een stucplafond is relatief goedkoop in vergelijking tot een geschilderd plafond, wat zeker heeft bijgedragen aan de populariteit. Een groot, luxe pand, bijvoorbeeld aan de Haven, kost in de achttiende eeuw ongeveer 20.000 gulden. Een groot gestuct plafond voor een dergelijk grachtenhuis circa 250 gulden. Stucplafonds blijken ook brandwerend te zijn, waarbij het als een soort tweede plafond dient. Dat het ook nog eens het

Bestekbeschrijving afkomstig uit het 11e Verhuurboek, 1765 – 1791

Schoorsteenbeeld nà de restauratie

Krijgstrofeeën van de schutterij verwijzen naar de functie van de krijgsraadkamer

stof van de verdieping erboven tegenhoudt is uiteraard ook mooi meegenomen.

Reflectie

Stucplafonds worden meestal aangebracht in de representatieve ruimtes op de begane grond of bel-etage. Het betreft de wanden en plafonds van de hal, de kamer(s) aan de voorzijde en indien aanwezig, het trappenhuis. Het stuc zorgt voor lichte ruimtes met als hoogtepunt het trappenhuis met dikwijls een lantaarn bovenin. De reflectie van het daglicht of het licht van kaarsen en kroonluchters is een belangrijk punt. Favoriet naast de gebruikelijke witte kleur zijn lila, lichtblauw en grijs. Om de reflectie te waarborgen wordt het plafond regelmatig gewit. Helaas betekent dit dat door het dichtslippen de fijne details vaak na verloop van tijd minder zichtbaar worden. Soms wordt stuc verguld, zoals te zien is in de Sint-Janskerk waar op het stucplafond onder de orgelgalerij nog enkele vergulde letters te zien zijn.

Vloeiende beweging

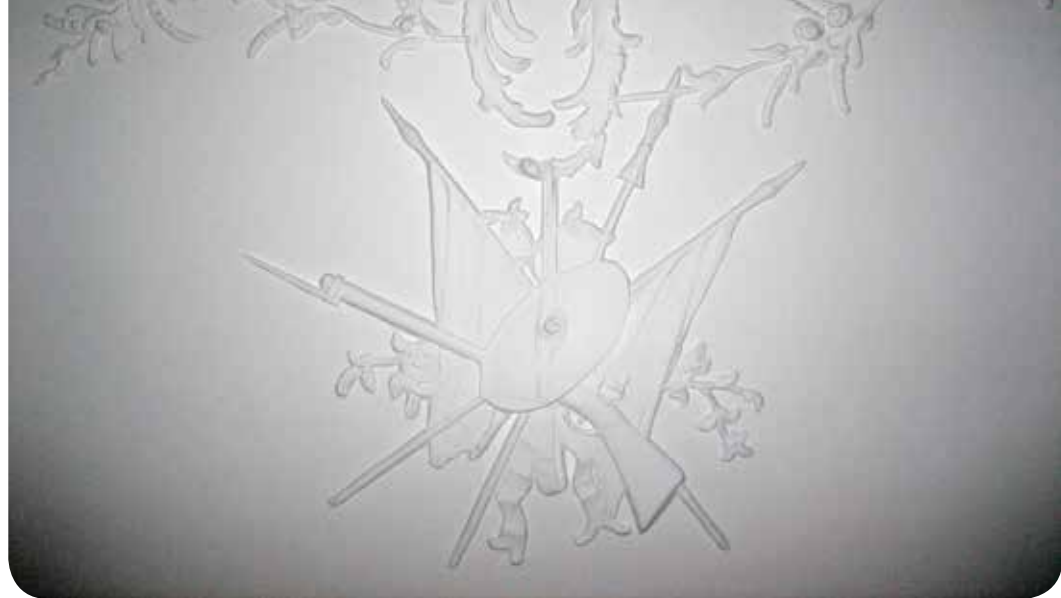
Nieuw is de opvatting om het interieur als één geheel te beschouwen. Ook op schoorstenen, boven deuren en in uitsparingen van de wand wordt stucwerk aangebracht. Zo ontstaat één vloeiende beweging van de vloer naar het plafond.

Tegen het eind van de 18e eeuw is al sprake van een nieuw fenomeen, namelijk het papiermaché. Dit is nog goedkoper dan houtsnijwerk, schilderwerk of stuc. Het is ook nog eens lichter en makkelijker aan te brengen terwijl de afwerking vrijwel gelijk is aan die van het stucplafond.

Luraghi e Mazza

Opvallend veel stucwerkers zijn afkomstig uit het gebied rond het Como-meer in Noord-Italië. Zo ook Giovanni Battista Luraghi, in 1675 geboren te Ticino, in een familie van stucwerkers die al vroeg in de 17e eeuw naar het buitenland ten noorden van Italië waren vertrokken en zo hun expertise verder verspreidden.

Luraghi duikt in Nederland voor het eerst op als hij een bijdrage levert aan de verbouwing van jachtslot Het Loo. Hier werkt hij in 1703 samen met onder andere de Franse ontwerper Daniel Marot. Hij reist daarna door naar het westen en

Opvallend veel stucwerkers zijn afkomstig uit het gebied rond het Como-meer

gaat wonen in Leiden waar hij zich in 1709 laat inschrijven aan de universiteit. Een jaar later vestigt hij zich in Den Haag. Inmiddels is hij dan met een Nederlandse getrouwd van wie de zuster eveneens gehuwd is met een bekende stucwerker.

De Doelen

Alhoewel het meeste werk van Luraghi te vinden is in Leiden, werkt hij ook in Gouda. In 1719 wordt hij ingehuurd voor het stucwerk in De Doelen op de Lange Tiendeweg. Zijn werk gaat helaas verloren bij de herbouw van De Doelen in 1764, waarbij de decoratie wordt vervangen door stucwerk van een andere Italiaan, Francesco Mazza.

Waar Luraghi werkte in de Lodewijk XIV-stijl, wordt het werk van Mazza aangeduid als Lodewijk XV-stijl. Aangenomen wordt dat hij zich in 1751 in Rotterdam vestigt als stukadoor. Meer weten we niet van hem maar gelukkig is een interessant archiefstuk in het Streekarchief Midden-Holland te raadplegen om dat gemis enigszins op te vullen.

Mazza

Uit het 11e Verhuurboek 1762-1791 zijn veel interessante details te halen. In het boek bevinden zich huurcontracten en bestekken, afgewisseld met rekeningen en contracten, bijvoorbeeld over de inkoop en levering van kaarsen en turf aan de stad. Het 'Bestek van den Stukadoor fransoors Maza' is gedateerd 30 maart 1764. In de kantlijn spreekt men over 'Stukadoorwerker Francois Maza'. Als eerste

worden de benodigde materialen genoemd, zoals kalk, gips, riet, koperdraad en rietspijkers om het riet te bevestigen.

Vervolgens komen de vertrekken aan bod, met een korte beschrijving van het werk. Verrassend om te zien is de vraagprijs en de prijs waarvoor wordt 'geaccordeerd'. Dit gebeurt door de 'Heeren Fabrijkmeesteren', ook wel kerkmeesters genoemd, vergelijkbaar met de huidige afdeling gemeentelijke bouw- en woningtoezicht.

'Eerste Kamer: De groote krijgsraadkamer met den schoorsteenbeelt daar in en wapen van Gouda voor drie hondert gulden'. Geaccordeerd voor 250 gulden.

'Een tweede kamer agter de krijgsraadskamer voor een hondert en dertig gulden'.

Geaccordeerd voor 120 gulden.

'De derde en vierde kamer voor hondert vijf en twintig gulden'. Geaccordeerd voor 120 gulden. De overige werkzaamheden worden als volgt beschreven:

'De trap boven en onder de klimmingen (trappen), bordessen met de toogen, boven en ondergang, consoles en togen, te samen voor drie hondert en dertig gulden. Geaccordeerd voor 280 gulden.

Het bestek eindigt met: 'Mits dat het beeltwerk verandert moet worden tijds een ornament. Was geteekent Francois Maza'.

Marije Strating is architectuurhistoricus en bestuurslid van de Stichting Open Monumentendag Gouda. Zij maakt deel uit van de redactie van Erfgoud.

1713, een rustige periode op het stadhuis

Burgemeesters van Gouda

TEKST: CILIA VAN HOFWEGEN

Gouda heeft in 2013 ongeveer zeventigduizend inwoners en één burgemeester. In 1713 wordt een bevolking van ongeveer vijftienduizend bestuurd door een college van vier burgemeesters.

Holland is een Republiek. In de steden hebben de regenten het voor het zeggen. Deze elite bestaat uit machtige en vaak rijke families. Regenten zijn voor het leven lid van de vroedschap (gemeenteraad). Gouda heeft geen last van de recessie zoals in andere Hollandse steden. De pijpenindustrie en verwante bedrijven hebben de plaats ingenomen van lakenindustrie en bierbrouwerij. Geen van de pijpenfabrikanten is lid van de vroedschap. Gouda is een middelgrote, niet bijzonder rijke stad.

Vroedschap

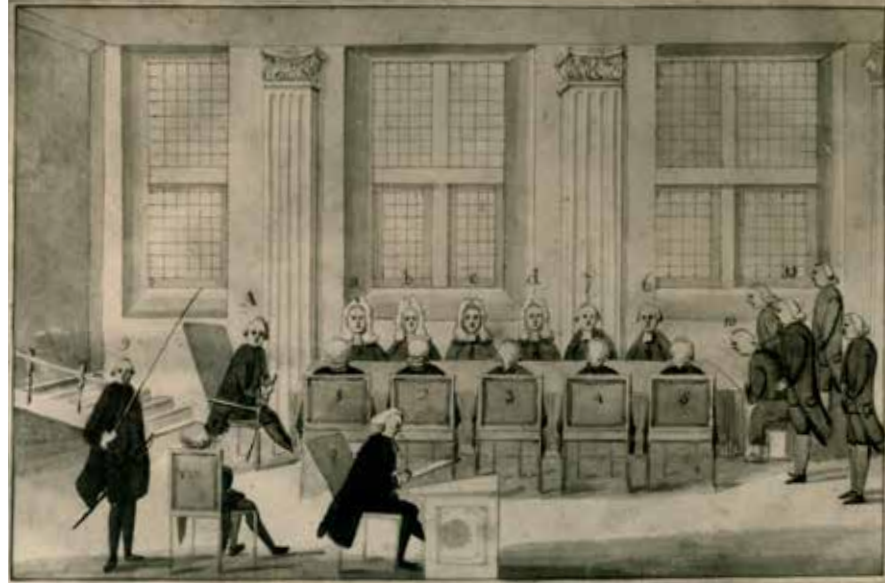
De magistraat is het college van B&W en de rechtbank. Hiertoe behoren de schout (voorzitter rechtbank), de schepenen (wethouders) en de vier burgemeesters. Ze zijn lid van de vroedschap die uit 28 personen bestaat en eens per twee of drie weken bijeen komt. Uitgesloten zijn vrouwen en niet-gereformeerden. Bronnen van inkomsten zijn accijnzen op bijvoorbeeld turf en bier, belegd vermogen, verhuur van panden en grond en andere belastingen.

Erebaantjes

Een regent begint zijn carrière in de vroedschap. Nieuwe vroedschapsleden doen bestuurservaring op in lagere ambten zoals commissaris van huwelijks zaken of politiemeester wat per jaar 100 gulden in het laatje brengt. Het ambt van schepenen is een volgende stap op weg naar het burgemeesterschap. Er zijn ook erebaantjes. Oud-schepenen, mits van aanzienlijke familie, kunnen kolonel van de schutterij worden. Dat is een eervolle baan en kost alleen maar geld. Je tronie wordt wel voor eeuwig vastgelegd op schuttersstukken, hoewel die in 1713 niet meer zo in de mode zijn.

Veeleisende baan

De functie van schout is bijzonder lucratief. Volgens een opgave van 1744 levert het 800 gulden per jaar op. Schout is een goed betaalde maar ook veeleisende baan. Ter vergelijking een pijpmakersknecht verdient 100 gulden. Voordeel is wel dat een schout na afloop van zijn ambtsperiode vrijwel altijd burgemeester wordt.

Rechtbank 1780

Vier burgemeesters spreken recht in het stadhuis collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

Vier burgemeesters

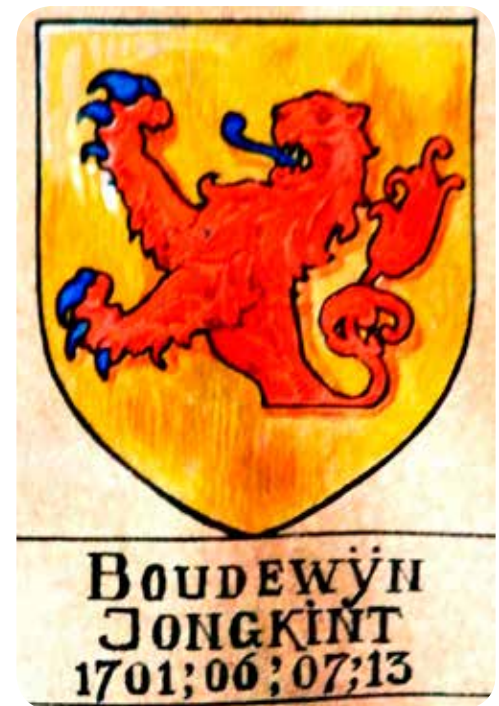
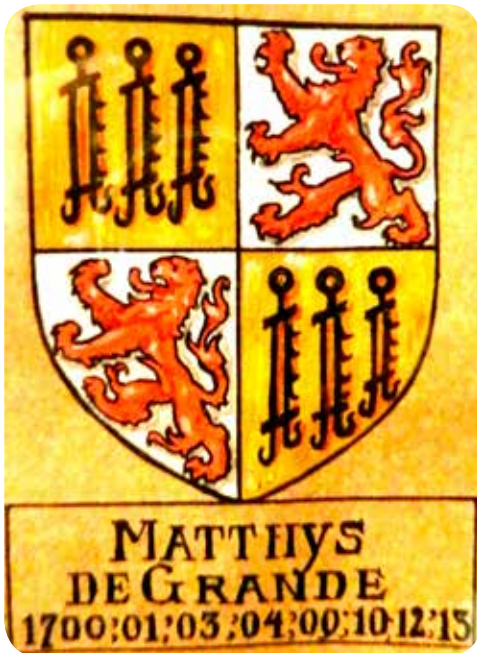
Burgemeester is de kroon op de regentenloopbaan. In de Sint-Jan hebben ze een speciale bank. Ze wonen aan de Haven, Gouwe of Turfmarkt. Dankzij de lantaarn bij hun deur weet iedereen waar een burgemeester woont. Dat moet wel omdat er ieder jaar vier nieuwe burgemeesters worden benoemd. Ze verdienen niet zoveel, ongeveer 700 per jaar plus een vergoeding voor het bijwonen van de vergaderingen van de Staten van Holland. Ze zijn het aan hun functie verplicht ontvangsten aan huis te geven. De uitgaven zijn meestal hoger dan de inkomsten.

Deftig en duur

In de loop van de 17e eeuw hebben steeds minder regentenfamilies te maken met handel en nijverheid. Ze teren op het fortuin dat hun voorouders in de Gouden Eeuw hebben verdiend. Het vermogen beheren ze als een verstandig huisvader en ze beleggen in lijfrenten en veilige obligaties. Uitsluitend van de rente leven, is meestal niet mogelijk want een deftig huishouden is duur. Het is dus belangrijk ambten te verwerven die zo veel mogelijk opbrengen.

Vriendjespolitiek

Er verschijnen steeds meer regenten die wel poorter van de stad zijn, maar niet al generaties lang in Gouda wonen. Het zijn zonen van belangrijke families uit andere steden die trouwen met de dochters van Goudse regenten. Binnen twee generaties behoren een paar families ‘van buiten de stad’ tot de rijken van Gouda. Er ontstaat een factie

binnen de vroedschap van nieuwe rijken rond Bruno van der Dussen, die elkaar lucratieve banen toespelen ten koste van de autochtone Gouwenaars.

De vijf van 1713

In 1713 begint een rustige periode op het stadhuis die tot 1725 zal duren. Het burgemeesterschap is goed verdeeld tussen oud en nieuw Gouds.

Matthijs de Grande (63) is als oudste zoon van Adriaan de Grande en Tanna Maten in 1650 in Gouda geboren. Hij behoort tot de minderheid in de Goudse raad die een beroep heeft. Samen met Paulus Louf heeft hij een suikerraffinaderij opgericht. Zijn lijst met functies is aanzienlijk: vroedschap, kerkmeester, commissaris huwelijkse zaken, fabrieksmeester ontvanger van verponding, sleutelbewaarder, weesmeester, ontvanger gemenelandse middelen en zeven keer burgemeester. Matthijs dankt die functies aan het feit dat hij behoort tot de kring rond Van der Dussen, waarover later meer. Dat is uitzonderlijk voor een autochtone Gouenaar. De inkomsten uit de vele functies kan Matthijs goed gebruiken want hij heeft een groot gezin. Zijn vrouw Sibilla Verswaen krijgt dertien kinderen van wie er zes jong sterven. De overgebleven kinderen, een jongen en zes meisjes, bereiken een hoge leeftijd. Zoon Adriaan studeert en maakt carrière buiten de stadsgrenzen. Hij wordt secretaris, raadsheer en

Eenmaal onderdeel van dit elitenetwerk ligt de wereld voor je open

tenslotte president van de Hoge Raad. Matthijs de Grande sterft in 1728.

Dirk de Lange (59) is geboren in Amsterdam en wordt in 1682 poorter van Gouda. Dirk trouwt met Cornelia de Man uit Vlaardingen. Hij is advocaat, wat niet wil zeggen dat hij het vak ook heeft uitgeoefend. Dirk heeft gestudeerd, dat is belangrijk. Tot zijn functies behoren leproosvader, fabrieksmeester, weesmeester en burgemeester in 1708, 1709, 1713 en 1714. Hij overlijdt in 1719 en laat een vrouw en zoon na. Deze Dirk treedt in de voetsporen van zijn vader en is maar liefst twaalf keer burgemeester en bewindhebber van de VOC en WIC. Hij wordt rijker dan zijn vader, heeft drie dienstboden, een overdekte wagen en twee paarden. Dat is behoorlijk deftig. De rijkste Gouenaar in 1744 is Gerard van Brandwijk met zeven dienstboden, een koets en vier paarden.

Boudewijn Jongkint (58) is weer een echte Gouenaar. Zijn vader Dirk trouwt tweemaal, eerst met Lucretia van Heuven en daarna met Emmerentia Cinq, zijn moeder. Boudewijn gaat niet naar de universiteit en drijft handel in textiel op Amsterdam, Londen en Suriname. Hij trouwt als negentienjarige met de remonstrantse Adriana van Bueren en

wordt lid van de vroedschap. Jarenlang heeft hij last van Jacob van der Dussen en zoon Bruno die alle functies onderling verdelen. Boudewijn is onder andere bewindhebber van de WIC en geëngageerde in de admiraliteit in Amsterdam, commissaris van de waterschappen, politiemeester, gasthuisvader, kerkmeester, schepen en tenslotte burgemeester in 1706 en 1707. Zijn derde jaar als burgemeester maakt hij niet vol want hij overlijdt in augustus 1713 en wordt opgevolgd door voormalig opponent Bruno van der Dussen. De nalatenschap van Boudewijn bedraagt een bescheiden 16.847 gulden. Zoon Theodore volgt vader op als textielhandelaar en laat bij zijn dood in 1743 zijn drie kinderen 186.000 gulden na.

Pieter van Someren van Vrijenes. Over deze burgervader is (mij) niet zoveel bekend. Hij is de zoon van Hieronymus van Someren van Vrijenes, luitenant-kolonel en Maria Magdalena Snels. De familie is geparenteerd aan de Van Beverninghs. Heerlijkheid Vrijenes lag in het zuidwestelijke driehoekje van Bodegraven. In de 17e en 18e eeuw is het heel gewoon dat regenten boerderijen verbouwen tot buitenplaats. Huize Vrijenes wordt in 1696 genoemd en is een buitenplaats bij de Oude Rijn waar de rijke Amsterdamse familie van Someren de zomers

De functie van schout is bijzonder lucratief

doorbrengt. Pieter is lid van de vroedschap, de Rekenkamer Holland en de admiraliteit. Hij is ook weesmeester, kerkmeester, thesaurier-fabrieksmeester, commissaris huwelijkszaken, schep en acht keer burgemeester. Hij overlijdt in oktober 1713.

Bruno van der Dussen (53) volgt in oktober 1713 Boudewijn Jongkint op. Bruno heeft gestudeerd en is gepromoveerd aan de universiteit van Harderwijk waarna zijn oom Hieronymus van Beverningh zijn mentor wordt bij toetreding tot de diplomatieke dienst. Zijn vader Jacob Van der Dussen komt uit Schiedam, trouwt met de Goudse Adriana Cinq en wordt in 1657 poorter. Jacob is aanstichter van een machtsstrijd tussen van oorsprong Goudse regenten en import. In 1700 zijn negen van de achtentwintig raadsleden nauw aan de Van der Dussens verwant. Nadat vader Jacob in 1701 overlijdt, komt Bruno in de raad. Hij wordt schep en binnen een jaar burgemeester! Hij is zeven keer burgemeester van Gouda. Zijn ster straalt verder. Als diplomaat voert hij vredesonderhandelingen met de Fransen in 1709. Drie jaar later is hij als ambassadeur extraordinaris betrokken bij de Vrede van

Utrecht. Functies in Gouda zijn kerkmeester, sleutelbewaarder, hoogheemraad Schieland en dijkgraaf Krimpenerwaard. Bruno trouwt met de Amsterdamse burgemeestersdochter Maria Pancras. Hun oudste zoon Jacob kan weer een stapje hoger op de carrière ladder; hij vervult belangrijke functies in Amsterdam.

Ons kent ons

Bij het doorspitten van de archieven duiken steeds weer dezelfde namen op. Driekwart van de regenten trouwt met dochters van anderen regenten. Goudse patriciërs zoeken voor hun zonen en dochters kandidaten uit andere Hollandse steden want zowel vermogende als aanzienlijke meisjes zijn in Gouda schaars. Dat wil niet zeggen dat de huwelijken gearrangeerd en liefdeloos zijn. Bruno van der Dussen stelt zijn vrouw boven de politiek. In 1712 onderbreekt hij de vredesonderhandelingen in Utrecht wegens ziekte van zijn vrouw.

Voortbestaan

Regenten moeten voldoende kinderen verwekken om het voortbestaan van de familie te garanderen. Te veel kinderen is ook niet goed want dan raakt het familiebezit versnipperd. Groot worden de gezinnen niet: een op de vijf kinderen sterft de wiegendood. Een tweede huwelijk is niet ongewoon. Kraamvrouwenkoorts is nog altijd fataal. Arent van der Burgh, die in 1717 burgemeester is, trouwt driemaal. Bij het eerste huwelijk is hij 28 en zij 20. Bij het tweede

huwelijk zijn de leeftijden 39 en 25 en bij het derde 44 en 27.

Elitenetwerk

De burgemeesters hebben naast hun verplichtingen op ambtelijk gebied ook andere bezigheden. Verzamelingen boeken, schilderijen en munten vragen de nodige aandacht. Personeel moet worden aangenomen en ontslagen en landerijen geïnspecteerd. Heel belangrijk is het onderhouden van het netwerk. Je moet regelmatig bij elkaar op bezoek en dan genieten van een uitgebreide maaltijd en dure wijnen. Eenmaal onderdeel van dit elitenetwerk ligt de wereld voor je open. Je krijgt de juiste huwelijkskandidaten voor je kinderen, weet wanneer en waar leuke functies vrijkomen. Kortom: je hoort erbij!

In 1713 is het sociale netwerk heel belangrijk. Wat dat betreft is er niet zoveel veranderd in driehonderd jaar Goudse geschiedenis.

Bij dit artikel heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de studie van Dr. J.J. de Jong (1985), Met goed fatsoen, De elite in een Hollandse stad Gouda 1700-1780.

Cilia van Hofwegen is tolk-vertaler Engels en tekstschrijver. Ze is geboren en getogen in Gouda en maakt deel uit van de redactie van Erfgoud.

De Sterke Samson, indrukwekkende burgemeesterswoning aan de Oosthaven

17e eeuwse restauratie van een 15e eeus monument

'Cieraet' op de Markt

TEKST EN FOTO'S: WILLEM DEN BOER

In Gouda staat het oudste stadhuis van Nederland. Er zijn wel oudere stadhuisen, maar die zijn ooit hun leven begonnen als rechtshuis, raadzaal of zelfs hospitaal.

Het Goudse stadhuis werd in 1450 in gebruik genomen als zetel voor alle belangrijke openbare diensten: het stadsbestuur, de rechtbank, de ordehandhavers, de colleges die toezicht hielden op de kloosters, weeshuizen enzovoort. Boven woonde de stadsbode die conciërge, stadsdeurwaarder en gijzelnemer van wanbetalers was. Wat later werd de handel in geslacht vlees in de vleeshal ondergebracht, ook onder stadstoezicht.

Zichtbaar voor bezoekers

Het gebouw staat in het midden van het marktveld, zonder enige belendende bebouwing. Het is goed zichtbaar van alle kanten. Ook daarin is het stadhuis uniek. Geen wonder dat de vroede vaderen ooit besloten dat de mooie, ranke slanke voorgevel goed zichtbaar moest zijn vanaf de kant waar de meeste bezoekers uit den vreemde vandaan kwamen: de Wijdstraat. Daar kwam het scheepsvolk doorheen vanaf de Gouwe en de Haven. Dat waren er nogal wat, want alle schepen die op hun tocht door Holland van Noord naar Zuid of andersom gingen, moesten verplicht door Gouda en langs zijn tol varen.

Modernisering gewenst

Na bijna tweehonderd twintig jaar vond men het stadhuis nogal ouderwets met zijn Vlaamse gotiek en rommelige indeling. Daarom besloot het stadsbestuur het gebouw te moderniseren. Vooral het interieur moest efficiënter ingedeeld worden, want in de loop van de tijd waren er verschillende tussenwanden en opkamertjes in getimmerd om meer kantoren voor de groeiende bureaucratie te creëren. Door de verbouwing moest het stadhuis een modieuze klassieke uitstraling krijgen. Er waren al heel wat voorbeelden verschenen, waarvan het belangrijkste het stadhuis van Amsterdam op de Dam was, het huidige koninklijk paleis. Uit die stad kwam meestertimmerman Hendrick Gerritsz. Schut. De Goudse bestuurders trokken deze ervaren aannemer, houthandelaar en architect van bijna 70 jaar oud aan als de hoofdverantwoordelijke voor de verbouwing van het stadhuis

Beelden voorgevel 1693 nu in museumtuin

Gotiek moet verdwijnen

In 1692 verzezen de steigers rondom het stadhuis. Het moest een klassieke palazzo-achtige uitstraling krijgen. Alle gotische bogen en randen moesten verdwijnen, te beginnen bij de zijwanden. De glad getrokken muren kregen nieuwe kruiskoziijnen zonder verdere versiering. De oude trapgevel aan de achterkant kreeg een modern uiterlijk in de vorm van een tuitgevel met natuurstenen voluten (krullen aan de beide uiteinden) en op de top een natuurstenen tuit met stadswapen. Het houten schavot dat tegen de achtergevel stond, werd vervangen door de loggia met Dorische halfzuilen zoals we die nu nog kennen. Onder het gewelf konden de korenhandelaren hun zaken gaan doen en bovenop kwam het 'strafoneel', waar veroordeelden een soms gruwelijke dood tegemoet zouden gaan.

Standvastigheid

Ook aan de voorgevel werd het een en ander gewijzigd. Rechts van de ingang was het schoute- of officierskamertje. Wij zouden het misschien het kantoortje van de politiecommissaris noemen. Daarboven was nog een kamertje. Deze twee kamertjes hadden kleine vensters in de voorgevel. Het schoutekamertje kreeg wat grotere vensters, maar dat van het kamertje erboven werd dichtgemetseld. Ook het bovenste deel van het raam aan de andere kant van de voordeur werd dichtgemetseld. Boven elk van de nieuwe ramen kwam een nis met een beeld, links de

Standvastigheid en rechts de Wijsheid. Boven het bordes voor de ingang werd een baldakijn aangebracht. Zo werd het een symmetrisch geheel.

Het beeldhouwwerk was van de hand van de in Brugge geboren Amsterdamse beeldhouwer Jan Gijselingh de Jonge. Hij had zijn opleiding waarschijnlijk gehad van zijn vader. Deze Vlaamse beeldhouwer was met zijn gezin verhuisd naar de Noordelijke Nederlanden en was onder andere in Amsterdam verantwoordelijk voor het beeldhouwwerk in het fronton van het Trippenhuys.

Romeinse oudheid

Zoon Jan deed niet alleen het beeldhouwwerk aan de voorgevel van het Goudse stadhuis, maar ook aan het interieur. Evenals Hendrick Schut liet hij zich inspireren door het beroemde boek 'Iconologia of Uytbeeldinghen des Verstants'. Dat boek was oorspronkelijk in 1593 gemaakt door de Romeinse architect en iconograaf Cesare Ripa en in 1603 uitgebreid met ondermeer 151 houtsneden.

Het was niet de enige iconologisch handboek dat in die periode verscheen, maar het had wel de grootste invloed. De Nederlandse vertaling verscheen in 1644. Het boek bevatte beschrijvingen en illustraties van allerlei symbolische voorstellingen uit de Griekse en Romeinse oudheid. Seizoenen, elementen, dagen en maanden, menselijke en dierlijke eigenschappen, abstracte zaken, het kon allemaal symbolisch afgebeeld worden. En dus ook de standvastigheid, de wijsheid en andere goede eigenschappen van (stads)bestuur en rechtspraak.

Hollands Classicisme

Voor de opknappbeurt van het interieur werden om te beginnen alle scheidingswanden weggebroken. Alleen de muur tussen het voorste en achterste deel bleef bestaan. Ook de houten muurstijlen en de korbelen, de schuine steunbalken, verdwenen. Zo kon begonnen worden aan de constructie van een mooi interieur in de stijl van het Hollands Classicisme. Afgezien van het schoutekamertje was de eerste ruimte in het voorhuis het benedenplein. De benaming 'plein' duidt erop dat dat een openbare ruimte was. Er werd recht gesproken

De maker van Onkreukbaar Recht is onbekend

'en plein public', in volle openbaarheid. De eigenlijke rechtbank, de vierschaar, was tot dan toe van het belangstellende volk gescheiden door slechts een touw of een ketting. Bij de verbouwing kwam er rechts een wand waarin grote raamopeningen gelaten waren. Zo kon het publiek nog steeds meeleven met de rechtszaken, maar wat beter in bedwang gehouden worden.

Bescherming Tegen Verraad

Wat verder naar achteren kwam een nieuwe trap van natuursteen over de oude trap die van baksteen en plavuissjes gebouwd was. De trap leidde naar het hogere achterhuis. Meteen links kwam een natuurstenen trap naar de bovenverdieping waar de bode woonde en waar de toezichtkamers waren. Het achterhuis kreeg tussen 1692 en 1696 de indeling zoals we die nu

nog kennen, compleet met het beeldhouw- en houtsnijwerk. Wel is de burgemeesterskamer, die later raadszaal en nog later trouwzaal werd, vergroot ten koste van een garderobe en spreekkamer.

Nadat de nieuwe binnenmuren opgetrokken waren, kon het stadhuis aangekleed worden. Het beeldhouwwerk kwam dus voor rekening van Jan Gijselingh de Jongere, behalve de twee 'dessus de portes', de marmeren reliëfs boven de deuren aan het benedenplein. Rechts is te zien Het Onkreukbare Recht en links de Bescherming Tegen Verraad. De maker daarvan is onbekend.

Op het bovenplein is vanaf de ingang van de trouwzaal met de klok mee te zien (en in alfabetische volgorde van de hedendaagse benaming) de Achtbaarheid, de Eendracht, de Gerechtigheid en het Recht.

De beelden de Standvastigheid en de Wijsheid staan nog in hun nissen. Ook de vroeg 19e-eeuwse 'gotische' ramen zijn nog aanwezig collectie Streekarchief Midden Holland Gouda

Teken van macht

In de tegenwoordige trouwzaal is aan de geheel marmeren hoofdschouw de fascesbundel te zien, attribuut van rechtvaardigheid en symbool van eendracht. Het is een bundel van samengebonden stokken met middenin een bijl. De koning of een magistraat werd voorafgegaan door dienaren, die een bundel stokken met daarin een bijl over hun linker schouder droegen, als teken van macht van hun heer. Die heer had de macht om onderdanen te laten straffen met stokslagen of zelfs met onthoofding. Maar dat moest wel met mate en wijsheid gebeuren. Getuige de olijftak zou daarmee vrede bewaard blijven, iets wat een van de doelen van een goed bestuur is. De acanthusbladeren aan de zijkant van de schouw verbeelden de altijd groene plant die volgens de oude Grieken op het graf van een held ontspruit. Dat symbool komen we op vele plaatsen tegen, zoals op de voorstellingen op het bovenplein en aan de andere schoorsteenmantels.

Mevrouw Gouda

De allegorische voorstelling uit 1743 van de stad Gouda boven de schouw is van de hand van de in Antwerpen geboren schilder Jacques de Roore. De Goudse stedemaagd is gekleed in de Goudse stadskleuren. Ze zit met haar voet op de riviergod omdat Gouda aan de rivieren de Hollandse IJssel en de Gouwe ontstaan is. In haar linkerhand houdt ze het Goudse stadswapen. Mevrouw Gouda wordt beschermd door de Wijsheid, die in de spiegel kijkt om zichzelf te kennen. Zij heeft om haar arm een slang, symbool van voorzichtigheid en vernieuwing. Rechts onderin de mand met vruchten, de voorspoed die een goed stadsbestuur zal brengen.

Lindehouten

Bijna onopvallend is het houtwerk op deze bel-etage, zoals het cassettenplafond in de trouwzaal en het bovenplein, en de deurposten. De ovalen rozenlijst aan het plafond in de tegenwoordige burgemeesterskamer en ook de fries op de schouw in die kamer, en verder de honderden kleine consoles langs de plafonds en bovenaan de deurposten, zijn gesneden door de

medewerkers van de werkplaats van de Goudse Lindhout.

Aaltje, de weduwe van Johannes Lindhout, zette de houtbewerkerszaak van haar man voort en we verbeelden ons dat zij zelf ook meegesneden heeft aan de lindehouten (haar achternaam getrouw) ornamenten. Oorspronkelijk waren de consoles voorzien van bladgoud, wat tegen het gemarmerde plafond in de trouwzaal en de burgemeesterskamer een rijke uitstraling gehad zal hebben.

Pronkstuk

Het pronkstuk in de trouwzaal is toch wel het wandtapijt uit 1642. Dat hing voor de verbouwing in de toen nog bestaande middenzaal. Rond 1694 is het aangebracht in de nieuwe burgemeesterskamer, nu trouwzaal. (Meer hierover, zie Erfgoud – 2012 “Groen van toen”)

Het stadhuis zag er na de verbouwing weer voornaam uit, al bleef het wat klein. Maar helaas was de verbouwing constructief gezien niet best. Door het wegbreken van de schuine steunbalken kwamen de zware moerbalken alleen te rusten op de buitenmuur en op de nieuwe dunne tussenmuren. Die nieuwe dwarsmuren moesten zorgen dat het gebouw in de breedte stabiel bleef. Jammer dat men er toen weinig notitie van nam dat de zware balken al wat doorgebogen waren en dat de uiteinden begonnen te verteren.

Wonder

Dat hier en daar de vloer al schuin afliep naar de voorkant, verhielp men eenvoudig door sommige vloeren met schelpen vlak te maken en daarover natuurstenen tegels te leggen. Het is een wonder dat het gebouw het nog bijna twee en een halve eeuw uitgehouden heeft, met nog eens de nodige aanpassingen.

In het midden van de vorige eeuw bracht een grootscheepse restauratie weer stabiliteit in het gebouw en zijn fundering. Ook zijn diverse modegrillen van de afgelopen eeuwen (donkere verflagen) toen verwijderd, en is de buitenkant aangepast aan de oorspronkelijke stijl. Maar onderhoud en aanpassingen blijven nodig om het gebouw zijn pracht en praal, en zijn charme te laten behouden.

De heer had macht te straffen met stokslagen of zelfs onthoofding

Willem den Boer geeft regelmatig rondleidingen in het Goudse stadhuis.

Volgende pagina: beelden voorgevel 1693 nu in de museumtuin

De macht van de burgerwacht

Goudse schutters

TEKST: RONALD VAN DER WAL

FOTO'S: MARIJE STRATING

Wanneer er voor het eerst sprake is geweest van een Goudse schutterij is niet bekend. Het moet ergens in de dertiende eeuw zijn geweest, niet al te lang nadat Gouda zijn stadsrechten verwierf. In ieder geval wordt in 1359 een rekening van jonkheer Jan van Blois als heer van der Goude het 'papegay scieten' genoemd, het met pijl en boog schieten op een houten vogel bovenop een hoge staak. Deze behendigheidsstest vormde enkele malen per jaar een hoogtepunt van de schutterij.

Kruisboog

De schutterijen bestonden uit lieden die zich hadden bekwaamd in het schieten met een boog of kruisboog. Vooral het schieten met de kruisboog vergde de nodige oefening. Het lijkt aannemelijk dat de schutters zich hebben verenigd in schietverenigingen, die uiteindelijk de status van een gilde hebben gekregen. In Gouda bestonden twee van zulke gilden: het St Jorisdilde en het St. Sebastianusgilde. In de stad werd ook wel gesproken van de oude en de jonge schutters. De leden van het St. Jorisdilde hanteerden de voetboog, een kruisboog die met de voet moest worden gespannen.

Schuttershof

Rond 1500 waren er enkele honderden schutters in Gouda actief. Het stadsbestuur zorgde voor de nodige voorzieningen. Het St. Jorisdilde kreeg de beschikking over een schuttershof, dat al snel de doelens werd genoemd, met een eigen gebouw op de hoek van de Doelensteeg. Achter dit gebouw, naast de stadsmuur, lag een ruim erf dat zich uitstrekte tot aan de Tiendeweg. Dat was de schietbaan, nu bekend als De Baan. De schutters hadden immers veel ruimte nodig om zich te oefenen.

Verloren Kost

De schutters van St. Sebastianus waren sinds 1504 aan de andere zijde van de stad gevestigd tussen het Vlamingpoortje, aan de kop van de

huidige Vlamingstraat, en de Verloren Kost. Het langgerekte terrein, dat evenwijdig aan de stadsmuur lag, werd door het stadsbestuur kosteloos aan het gilde in bruikleen gegeven. Alleen het gebouw en de kosten van onderhoud werden uit de eigen gildekas vergoed.

In de St. Jan had het St Jorisdilde, net als zoveel andere Goudse gilden, een eigen altaar, waar een eigen kapelaan elke dag voor hen dienst deed. En op de stadsrekening waren regelmatig bedragen voor schutterswijn te zien, wat betekende dat het stadsbestuur hen ook beloofde met drank.

Burgerwacht

De schutters schoten niet alleen uit liefhebberij. Als gewapende burgers moesten zij de stad "beschutten" en "bewaren van alle inconvenienten" (ongemakken). Vrij vertaald betekende dit dat de schutters fungeerden als vrijwillige burgerwacht om de stad te beschermen tegen externe vijanden en tegen oproer van binnenuit. En had de landsheer behoefte aan extra soldaten dan deed hij een beroep op de steden en werden de mannen vanuit de schutterijen geleverd. Dat verklaart ook waarom het stadsbestuur de beide schutterijen zo ter wille was. Bovendien was het een geruststellende gedachte om zich te verzekeren van de loyaliteit van deze gewapende burgers. Naast hun militaire taken waren zij er om kerkelijke processies en andere festiviteiten luister bij te zetten.

In de St. Jan had het St Joriscilde een eigen altaar

Cloveniers

De militair-technische ontwikkelingen van de vijftiende eeuw brachten ook verandering voor de schutterijen. Van bogen gingen zij geleidelijk aan over op vuurwapens. Het eerste draagbare vuurwapen dat zij in gebruik namen was de clover, de voorloper van het musket. De clovers werden als eerste aangeschaft door het St. Sebastianusgilde, dat vanaf dat moment ook wel werd aangeduid als de Cloveniers.

Dienstplicht

In de tweede helft van de zestiende eeuw en dan met name in de beginjaren van de Nederlandse opstand werden veel Hollandse schuttersgilden omgezet in stedelijke schutterijen. In Gouda zou die verandering volgens Jonker al in 1545 hebben plaatsgevonden, dus al 23 jaar vóór het uitbreken van de opstand. Met het afscheid van de beide schuttersgilden verloren de schutters hun autonome status. In hun nieuwe vorm waren zij ondergeschikt aan het stadsbestuur en daardoor kreeg de schutterij in wezen de status van een stedelijke burgerwacht. Iedere burger met een vermogen van minstens 600 gulden, en in de leeftijd van 18 tot 60 jaar was 'dienstplichtig'.

Vendels

Deze groep viel uiteen in de dienstdoende schutterij, die ook daadwerkelijk de schuttersplicht vervulden, en de contribuanten, die naar vermogen een jaarlijkse financiële bijdrage leverden aan het onderhoud van de schutterij. De nieuwe schutters werden door de burgemeester beëdigd en geplaatst in één van de vier Goudse vendels die op wijkniveau waren ingedeeld. Elke compagnie stond onder leiding van een kapitein. De taken bleven nagenoeg hetzelfde: versterking van het leger en wachtlopen in de stad wat gezien het slecht ontwikkelde politieapparaat niet onnodig was. Tijdens het rampjaar 1672 werd het aantal vendels verhoogd naar zes. Een detachement van tweehonderd Goudse schutters trok erop uit om de oprukkende Franse troepen een halt toe te roepen.

Mannen van aanzien

De schutterij kende een strakke hiërarchie en vormde daardoor ook een afspiegeling van de zeventiende- en achttiende-eeuwse standenmaatschappij. De officieren en onderofficieren kwamen uit de hogere stand. Het waren mannen van aanzien, die voorname

posities in de stad innamen. De manschappen behoorden tot de lagere stand. Dat een gewoon schutter zou kunnen opklimmen tot officier was ondenkbaar.

Schuttersstukken

Graag liet het hoger kader zich portretteren op de voor die tijd populaire schutters- of corporatiestukken. Dat was goed voor hun reputatie. In totaal lieten de schutters zes van deze groot formaat schilderijen vervaardigen. Vijf waren van de hand van Goudse schilders, te weten: Cornelis Ketel, Jan Daems de Veth en Wouter Pieterszn. Crabeth en één van Ferdinand Bol, een leerling van Rembrandt. De officieren en onderofficieren hielden periodiek krijgsraad in het gebouw De Doelen aan de Tiendeweg. Hier werden ook de feesten georganiseerd en de schutters stonden bekend vanwege hun grootverbruik als het om eten en drinken ging. Uit de archieven blijkt dat de prijs van een gemiddelde schuttersmaaltijd 650 gulden bedroeg. Dat was nog exclusief de drankrekening.

De schutters fungeerden als vrijwillige burgerwacht

Einde aan de schutterijen

Tijdens de Franse tijd (1801-1810) kwam er een einde aan de schutterijen. Napoleon voerde de militaire dienstplicht in. Koning Willem I zette die lijn in 1817 voort. Er kwam een aparte Schutterijwet die voorschreef dat elke gemeente met meer dan 2500 inwoners binnen de bebouwde kom een schutterij moest hebben ter versterking van het leger, bestrijding van oproer en die assistentie verleende bij brand. De Goudse schutterij bestond rond 1850 uit zo'n 450 man met kader.

Weinig gedisciplineerd

De glans die de schutterijen een eeuw eerder nog hadden, kwam niet meer terug. Hoewel het muziekkorps van de stedelijke schutterij fantastisch speelde en menig Gouds stadsfeest opluisterde, hadden maar weinig Gouwenaren een hoge pet op van hun schutterij. Want die stond bekend als slecht geoefend en weinig gedisciplineerd. Een Gouenaar vertelde dat de schutters rond 1900 hun schoenen en verdere uitrusting verkochten en op klompen aankwamen op het schietterrein dat zich toen aan de Schielands Hoge Zeedijk bevond. Sommigen haalden het oefenveld niet eens omdat ze waren blijven steken in hun favoriete stamkroeg 'Klein Artis' aan de Peperstraat. Het kwam voor dat het hele stel zo dronken was dat ze op een handkar naar de kazerne moesten worden teruggebracht.

Wat voor Gouda gold, was ook van toepassing op zoveel andere steden. De militaire waarde van de schutterijen was zeer beperkt. Dit was ook een reden voor de regering om in 1907 de schutterijen op te heffen. Daarmee kwam een einde aan de geschiedenis van vijf eeuwen militaire oefening waar menig mannelijk burger zijn ziel en zaligheid in had gestoken.

Ronald van der Wal is historicus. Hij promoveerde in 2002 op het onderwerp Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1940-1920. Hij is hoofdredacteur van *Tidinge van die Goude*, het tijdschrift van de historische vereniging die Goude.

Sommigen haalden het oefenveld niet eens omdat ze bleven steken in hun stamkroeg

Restauratie is een eeuwigdurend proces

Behoud gaat voor herstel

TEKST: MIRJAM BORGHGRAEF

FOTO'S: WILLEM DEN BOER EN MARIJE STRATING

Bij restauratie van een monumentaal gebouw geldt de stelregel: behoud gaat voor herstel. 'In principe moet je zo weinig mogelijk aanpassen,' aldus Hein van Rossum, projectmanager bij de Rijksgebouwendienst

Met het in stand houden van monumenten draagt de Rijksgebouwendienst bij aan het behoud van ons cultureel erfgoed. De Rijksgebouwendienst is al 90 jaar actief, meestal bij objecten die bij het grote publiek bekend zijn, zoals bijvoorbeeld het Rijksmuseum. Hein van Rossum, projectmanager bij de Rijksgebouwendienst vertelt: "Het herstellen van monumenten is in feite maar een deel van het werk. Je hebt met zoveel factoren te maken, zoals bewoners, regels en vergunningen en niet te vergeten de inwoners van de stad".

Optische eenheid

Van Rossum was betrokken bij de grote gevelrestauratie van het Paleis op de Dam. Het interieur was voorafgaand aan de gevel grondig aangepakt. Na herstel van de buitenkant werd er ook een duivenwering aangebracht. Het zandsteen was in de loop der eeuwen vervuild geraakt en de tint van de blokken week onderling af. In zo'n geval is het zaak dat de stenen optisch een eenheid gaan vormen. In dit proces komen verschillende technieken kijken; een procedé van schoonmaken onder lage druk om de donkere blokken iets lichter te maken en anderzijds, een retouchetechniek met krijt voor de lichtere stenen.

Disneykasteel

Dit Amsterdamse voorbeeld staat natuurlijk niet in verhouding tot restauraties van kleine objecten als woonhuizen. Maar mensen blijken vaak sceptisch als het gaat om het resultaat. "Doe je het origineel teveel geweld aan, dan krijg je een Disney kasteel" grapt van Rossum. "Is er nauwelijks iets zichtbaar veranderd na afloop van de werkzaamheden, dan komt al snel kritiek dat er niets gedaan is. En of het wel nodig was om dat geld uit te geven".

Origineel materiaal

Bij de restauratie van de gevel van het Paleis op de Dam (afgerond

Detail voorgevel stadhuis Gouda.

Sporen van de 'restauratie' van 1880 zijn duidelijk te herkennen

Hoe voorkom je dat wildplassers het gebouw op hun manier aantasten?

eind 2011) kon de restaurator nog steeds gebruik maken van zandsteen uit de groeve in Obernkirchen, Duitsland. Een vrij unieke situatie om de beschikking te hebben over origineel materiaal. Regelgeving voor de verwerking van dit steen is vrij streng; het zandsteenbesluit eist een goede afvoer van het stof dat bij zagen vrijkomt. Het bewerken van de stenen gebeurt allemaal handmatig. “In principe moet je zo weinig mogelijk aanpassen. Als een blok steen nog deels in goede staat verkeert, kan er bijvoorbeeld volstaan worden met vervanging van het onderste deel. Die delen worden gefixeerd met ankers. Bij restauratie geldt: Behoud gaat voor herstel”.

Wildplassers

Na afronding van de gevelrestauratie staat de projectleider voor een ander probleem: hoe houd je dat zandsteen, zelfs nadat het is geïmpregneerd in de gewenste conditie? Hoe voorkom je dat wildplassers het gebouw op hun manier aantasten? Een gevel zoals die van het Paleis op de Dam grenzend aan de straat, blijkt in het bijzonder tijdens de nachtelijke uren zeer kwetsbaar. Hetzelfde probleem ondervindt Gouda met de gevel van de Sint Jan. Het is niet evident om een oplossing te vinden tegen wildplassers. Bovenstaand probleem behoort tot de bedreigende factoren van monumenten zoals luchtvervuiling, aanslag van roetdeeltjes, aantasting door zure regen en graffiti.

Nulsituatie

“Groot onderhoud blijft altijd nodig”, verzekert Van Rossum. Grote gebouwen gaan in een cyclus van elke dertig, veertig jaar in de steigers. Bij grootscheeps onderhoud word je soms geconfronteerd met ingrepen van de generatie restaurators voor je. Herstel dat volgens de huidige maatstaven anders gedaan zou worden, want iedere generatie restaurators heeft een eigen visie. Om die reden moeten ingrepen niet alleen gedocumenteerd worden, alle ingrepen moeten bovendien reversibel zijn. Op grond waarvan neem je een bepaalde beslissing en is die nog omkeerbaar? Bij aanvang wordt de nulsituatie opgenomen. Bij grote projecten wordt ook een bouwhistoricus betrokken voor het onderzoek.

Vergeeten venster

Professionals gespecialiseerd in architectuur doen bouwhistorisch onderzoek, bijvoorbeeld naar stucwerk of naar oorspronkelijke kleuren van kozijnen. In het Paleis op de Dam was vreugde alom toen het team van restaurators een vergeten venster in de originele zeventiende eeuwse kleur ontdekte. Er was juist discussie over de kleur van de kozijnen die oorspronkelijk bruin waren, maar in de twintigste eeuw wit geschilderd werden.

Verborgene nisje

Tijdens het onderhoud werd een verborgen wandkastje met nog de oorspronkelijk zeventiende eeuwse verf bij toeval ontdekt. Zo was er onontbeerlijk vergelijkingsmateriaal en

informatie over de kleur van de verf. “Het geeft me veel voldoening om een statig gebouw de grandeur terug te geven en het te behouden voor de toekomst. Maar wat mijn werk zo leuk maakt”, glundert Van Rossum, “is dat onverwachte, zoals de vondst van een nis die eeuwen verborgen was gebleven. We troffen een secretnis aan; een personeels- wc uit vervlogen tijden, compleet met deksel”.

‘Wat mijn werk zo leuk maakt, is dat onverwachte’

Pinakel van de Sint Jan.

Uitgelicht

8 bijzondere monumenten
uit de themaroute 2013

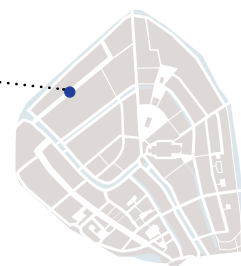
TEKST: HENNY VAN DOLDER-DE WIT EN

CILIA VAN HOFWEGEN

FOTO'S: WILLEM DEN BOER EN MARIJE STRATING

Hofje van Cincq

Nieuwe Haven 246

In de zestiende en zeventiende eeuw was armoede ook in Gouda een maatschappelijk probleem. Met name alleenstaande vrouwen en weduwen hadden nauwelijks middelen van bestaan en waren afhankelijk van bijstand door de stad of de diaconie van een kerkgenootschap. Voor hen waren de hofjes, waar ze kosteloos konden wonen, een uitkomst. Deze stichtingen waren de ultieme uiting van liefdadigheid en een geliefde bestemming voor een deel van de nalatenschap van de elite.

De voorgevel van het hofje van Cincq is symmetrisch met een verhoogde risaliet in het midden. Op het veld van de rondgebogen fronton staat het jaartal 1700. Boven de kroonlijst van de zandstenen voorpoort bevindt zich een opzetstuk met aan weerszijden van het familiewapen in vergulde letters de tekst: 'Dit is de fundatie van Meester Cornelis Cinq.'

Inrichting

Het hofje bestond uit twaalf woningen in vier met zadeldaken gedekte vleugels om een rechthoekige binnenhof. Op deze binnenplaats bevonden zich een bleekveld, een waterpomp en in een hoekje een toilet voor gemeenschappelijk gebruik. Elk huisje bezat een kamer van vier bij vijf meter onder een enkelvoudige balklaag en een onbeschoten zolderverdieping. Onder de trap die naar de zolder voerde, was een bedstede ingebouwd en aan de tegenoverliggende wand bevond zich de schouw. De oorspronkelijke inrichting van de huisjes is bij de verbouwing van 1978 geheel verdwenen. Bij deze verbouwing zijn de huisjes samengevoegd en van modern comfort voorzien. Het hofje telt nu zeven huizen, geschikt voor particuliere bewoning.

De regentenkamer boven de hoofpoort was bij een verbouwing in 1861 al tot woning ingericht. Het hofje is toen ingrijpend gewijzigd en voorzien van bepleistering met imitatie blokverband en sierlijsten. Uit die periode dateren ook de deuren en de negenruits schuiframen. De schouwen zijn toen voorzien van schoorstenen. De regentenkamer bezit nog wel de oorspronkelijke schouw met boezemstuk.

Werken van barmhartigheid

Het hofje is genoemd naar de stichter Cornelis Cincq, advocaat bij het Hof van Holland. Hij was telg uit een regentengeslacht van lakenkopers en steenbakkers en zoon van Gerard Cincq, een oud-burgemeester van Gouda. Cornelis trouwde niet en liet bij zijn overlijden in 1698 een legaat na aan de diaconie van de Hervormde gemeente. De regenten namen hun taak serieus en reisden met de timmerlieden en de metselaar naar Leiden om daar ter inspiratie enkele hofjes te bezoeken. De kosten van deze dienstreis en alle andere uitgaven zijn minutieus geregistreerd in een bewaard gebleven rekenboek.

De erfgenamen van de stichter of in dit geval een kerkelijke instelling voerden het beheer over de hofjes en droegen het dagelijks bestuur op aan een college van regenten. De bewoners verbleven hier gratis en ontvingen jaarlijks een vastgestelde hoeveelheid voedsel, kleding en turf uitgereikt. Om de kosten van onderhoud te kunnen betalen, werden sinds 1748 de twee woningen aan de voorzijde verhuurd en vanaf 1757 werd van nieuwe bewoners een entreegeld van tien gulden gevraagd.

Open Monumentendag 14 september 2013

Hoge Gouwe, tegenover 23

De Visbanken

De visserij was vanaf de middeleeuwen een bezigheid van de bewoners van het Groene Hart die hun handelswaar in Gouda verkochten. De Visbanken staan aan weerszijden van de Gouwe. De vis werd per schip aangevoerd en er was voldoende water om de banken na gebruik schoon te spoelen.

De eerste visbanken, stallen genaamd, stonden hier al in de eerste helft van de vijftiende eeuw, ze waren waarschijnlijk niet overdekt. Recente bestudering van de stadskaart van Jacob van Deventer uit 1562 bracht aan het licht dat de banken over de Gouwe stonden op een overkluizing of brede brug. In 1588 werden ter weerszijden van de Gouwe overdekte visbanken neergezet. In 1676 werden ze met de bijbehorende brug, de Vis- of Aalbrug, gerepareerd. Toen kregen ze grotendeels hun huidige uiterlijk: twee galerijen met Dorische zuilen, gedekt door sierlijke schilddaken. Bij reparaties in 1706 werden de zuilen vermoedelijk geheel vervangen. De huidige vorm ontstond in 1709 toen ook het commissarishuisje met gebosseerd (ruw gehakt) metselwerk aan de Lage Gouwe werd gebouwd, het kantoortje waar de belasting/visaccijns werd geïnd.

Reddingsactie

In 1850 werd de hoge brug wegens bouwvalligheid gesloopt. In 1902 stelden drie burgers aan de raad voor om beide hallen af te breken omdat ze 'geen bouwkundige waarde bezaten en vanuit oogpunt van algemeen nut volkomen doelloos waren.' Victor de Stuers, hoofd van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het departement van Binnenlandse Zaken, stelde dat zo iets onvergeeflijk zou zijn 'al ware het slechts om de steeds in ruime mate verleende ondersteuning van de regering inzake de Grote Kerk restauratie niet in gevaar te brengen.' Hij zou toch de eerste zijn 'om aan de Kamer te zeggen dat een stad die zulk een vandalisme pleegt, niet verdient geholpen te worden met haar kerkgebouw.' Het pleidooi van De Stuers heeft gelukkig gehoor gevonden en het stadsbeeld heeft een belangrijk sieraad behouden. In 1955/56 vond de laatste restauratie plaats.

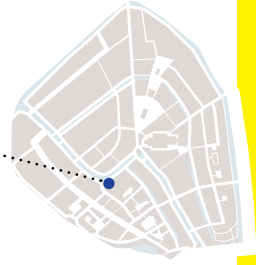
Boter bij de vis

Aan de Hoge Gouwe stonden de handelaren van buiten de stad,

zoals blijkt uit een keur van 1652: *'alle die vreemde luden die met vis ter marct comen, sullen staen an die ander zide van der Goude...'* Deze bank werd dan ook wel de vreemde vismarkt genoemd. Over de verkochte vis werd ter plekke belasting betaald. De visbank aan de Lage Gouwe was vanaf de middeleeuwen tot in de 19e eeuw gereserveerd voor de Gouwenaars. De goedgekeurde vis mocht worden verkocht zodra de klok van de Sint-Janskerk acht uur sloeg. Op de stenen banken werd de vis schoongemaakt en uitgestald. Wie door de viskeurmeester werd betrapt op 'eenighe stinkende visch die zal verbeuren XII schellingen ende die visch int waeter te smacken'. In 1853 werd de visbank aan de Hoge Gouwe aangewezen als korenbeurs maar heeft als zodanig waarschijnlijk nooit gefunctioneerd. In de twintigste eeuw werd dezelfde hal ook wel bloemenmarkt genoemd omdat van hier tot aan de Keizerstraat een bloemenmarkt werd gehouden.

Gouwekerk

De reiziger die Gouda nadert, ziet als eerste de torenspits van de Gouwekerk. Dat was ook de bedoeling van architect en bouwmeester Christian P.W. Dessing toen hij in 1902 de opdracht kreeg de Sint Jozefkerk te bouwen.

De Goudse architect ontwierp aan het eind van de 19e eeuw onder andere woningen aan de Van Beverninghlaan en de Karnemelksloot. De kroon op zijn werk was de Sint-Jozefkerk die sinds het vertrek van de parochianen de naam Gouwekerk draagt.

Na de Reformatie rond 1572 werd niet iedereen plotseling protestant. Er bleven genoeg mensen katholiek. Zij vormden groepjes, zochten een priester en een verborgen gebedsruimte om de eucharistie te vieren. De franciscaanse pater Gregorius Simpernel kreeg in 1633 de beschikking over een schuilkerk op deze plek. Na ruim een eeuw kwam zij in 1877 tevoorschijn. Door de sloop van twee huizen ontstond een kerkplein. Een nieuwe voorgevel completeerde het geheel. De kerk bleek echter te klein voor de 3000 parochianen en werd afgebroken. Op dezelfde plek verrees het huidige gebouw.

Neogotisch baken

De kerk is gebouwd in een vrij sobere, eclectische stijl met classicistische, renaissancistische en neogotische elementen. De uit rode baksteen opgetrokken kerk is een driebeukige kruisbasiliek met een door zijkapellen geflankeerd, vijfzijdig gesloten koor. De beide transeptarmen zijn eveneens vijfzijdig gesloten. De lichtbeuk rust op ronde kolommen met colonnetten en bladkapitelen.

De inwendige architectuur is uitgevoerd in ongepleisterd metselwerk en de gehele kerk is overkluisd met kruisribgewelven. In de eerste travee van de zuidelijke zijbeuk en in de tweede travee van de noordelijke zijbeuk bevinden zich veelhoekig uitgebouwde kapellen. Ten noorden van het koor is een ruime sacristie aangebouwd. Op de kruising van het dak staat een tachtig meter hoge, zeshoekige houten spits.

De voorgevel heeft drie portalen en wordt geflankeerd door de achthoekige, 35 meter hoge Maria- en de Sint-Antoniustoren. De pastorie naast de kerk is vijftien jaar eerder gebouwd, ook in neostijl, maar dan die van de renaissance met gepleisterde banen en blokken, siermetselwerk in de boogtrommels, zuiltjes en topgevel.

Van bloei naar einde

Het interieur werd in 1906 door architect Jan Kalf smakeloos genoemd maar daar dachten de parochianen anders over. De kerk had iets vrolijks, de ´roomsche´ blijheid straalde er vanaf. Het grote gebouw met alles erop en eraan werd bekostigd door de parochianen. Verenigingen schonken een altaar. Net als vier eeuwen eerder in de Sint-Janskerk lieten sommige schenkers hun naam in de ramen aanbrengen. De klokken werden ook geschonken door Goudse katholieken. In 1943 werden ze door de Duitse bezetter uit de toren gehaald. Na de oorlog kwamen er nieuwe klokken, soms wederom betaald door de eerste schenkers.

In 1972 moest het kerkbestuur de kerk verkopen omdat het aantal kerkgangers terugliep. Dit leidde tot protest bij de Goudse bevolking. Voordat in 1975 de kerk overgedragen werd aan ´Maasbach Wereldzending´ zijn de klokken uit de toren gehaald en verplaatst naar de nieuwe Jozefkerk in Gouda-Noord.

Oosthaven 52

Henriëtte Hoffmanstichting

Wie wilde pronken met een monumentale voorgevel liet twee of meer smalle huizen samenvoegen tot een breed pand van drie of vijf traveeën. In het interieur was sprake van niveaoverschillen die men oploste door het aanbrengen van treden of zelfs trapjes. Doordat Oosthaven 52 vier traveeën had, werd niet voldaan aan het streven naar symmetrie. De verbouwing verliep volgens de laatste mode. Geliefd waren pontificale kroonlijsten met beeldhouwde consoles tussen velden met sierlijke snijwerken, zoals deze Lodewijk XIV gevel. De lijst moest imponeren en een feestelijke bekroning vormen voor het sobere gevelvlak eronder.

Rijke versiering

De aandacht gaat uit naar de asymmetrisch geplaatste ingangspartij in het middenrisaliet met paneel deur en hoekpilasters. Het dateert van omstreeks 1800. De rijke versiering loopt door in die van de vensters op de eerste en tweede verdieping. De bekroning van dit laatste venster loopt door in de kroonlijst.

Aan het eind van de negentiende eeuw werd in dit voorname grachtenpand een damesrusthuis gevestigd, genoemd naar de stichter Henriëtte Helena Hoffman (1825-1886). De rustende dames zijn al lang vertrokken. Het pand is veel ouder.

In 1731 woonde in dit huis het gezin van Hieronymus Goudanus Snels (1686-1754). Snels werd geboren in Gouda en studeerde en promoveerde in Leiden. Hij zat in de vroedschap, was baljuw, kerkmeester, thesaurier-ontvanger en in 1749 en 1750 burgemeester. Na zijn dood ging het pand over in handen van Mr Bonaventura de Lange (1719-1750), ook telg uit een belangrijke Goudse burgemeestersfamilie.

Deftige dames

Het interieur werd in 1890 verbouwd door de Goudse architect en bouwmeester Christian P.W. Dessing om het geschikt te maken voor de nieuwe bestemming van rusthuis. Elf ongehuwde dames en weduwen ouder dan veertig jaar 'uit den fatsoenlijken stand' leidden hier een comfortabel leven. Ze hadden de beschikking over een zitkamer met een kleine slaapkamer en gebruikten de maaltijden gemeenschappelijk in de eetkamer achterin het pand. Aan de voorzijde was de conversatiekamer waar de dames thee dronken en het leven aan de Haven met zijn drukke scheepvaartverkeer nauwlettend in de gaten hielden.

De dames betaalden bij hun intrede een vast bedrag. Familieleden of bekenden stonden hier zo nodig garant voor. Voor een vrouw van veertig jaar bedroeg de inkoop som 4107 gulden voor iemand van tachtig jaar of ouder 1140 gulden. Daarnaast betaalde elke bewoonster een jaarlijkse bijdrage van 250 gulden, uiteraard werd dit door de jaren heen meer.

Ronssehof

Het rusthuis genoot een goede naam, er woonden veel dames die van buiten Gouda kwamen. In de jaren zestig kwam de wet op bejaardenhuizen. Wilde men aan de nieuwe eisen voldoen dan zou de verbouwing van het pand financieel onmogelijk zijn. Dat was de reden waarom het Huis in 1976 werd opgeheven. De dames verhuisden naar het bejaardencentrum 'Ronssehof'. Het pand werd in 1976 verkocht en is nu een kantoor.

Henrietta Hoffman vertrok in 1877 naar Utrecht waar zij in 1886 overleed, zij is begraven op de oude Algemene Begraafplaats aan de Prins Hendrikstraat waar haar grafzerk nog aanwezig is.

De Sterke Samson

De achterzijde van dit indrukwekkende pand grenst aan het Houtmansplantsoen. Hier is duidelijk te zien dat het huis een samenvoeging is van twee oudere panden.

Vooral in de periode 1730-1760 werden veel kleinere woningen samengevoegd tot een nieuwe en voorzien van een eigentijdse gevel. De nieuwe gevel werd meestal wat hoger opgetrokken dan de oude, wat het huis niet alleen imposanter maakte maar wat ook meer ruimte opleverde. Achter de verhoging van het voorste deel liep de oude kapverdieping gewoon verder zoals bij dit pand goed te zien is. Achter de nieuwe gevel bleef de bouwkundige structuur van de oorspronkelijke 17e eeuwse of oudere huizen vaak intact, wat resulteerde in allerlei niveaunderschillen.

Lodewijk

Dit vijf vensters brede huis dateert van circa 1750. Het pand heeft een lijstgevel in Lodewijk XIV stijl met een voor deze stijl karakteristieke versierde middenpartij en gesneden consoles onder de kroonlijst. De middenas is benadrukt door een rijke versiering met krullen en guirlandes. De decoratie start op de begane grond rond de deur en loopt door naar de bovenliggende vensters die worden bekroond door een kuifachtige versiering. De begane grond en de eerste verdieping hebben Empire schuiframen. De deur met het gesneden bovenlicht is rond 1800 geplaatst. In het huis bevindt zich onder andere een trap in Lodewijk XIV stijl. Voor de deur staan nog stoeppalen.

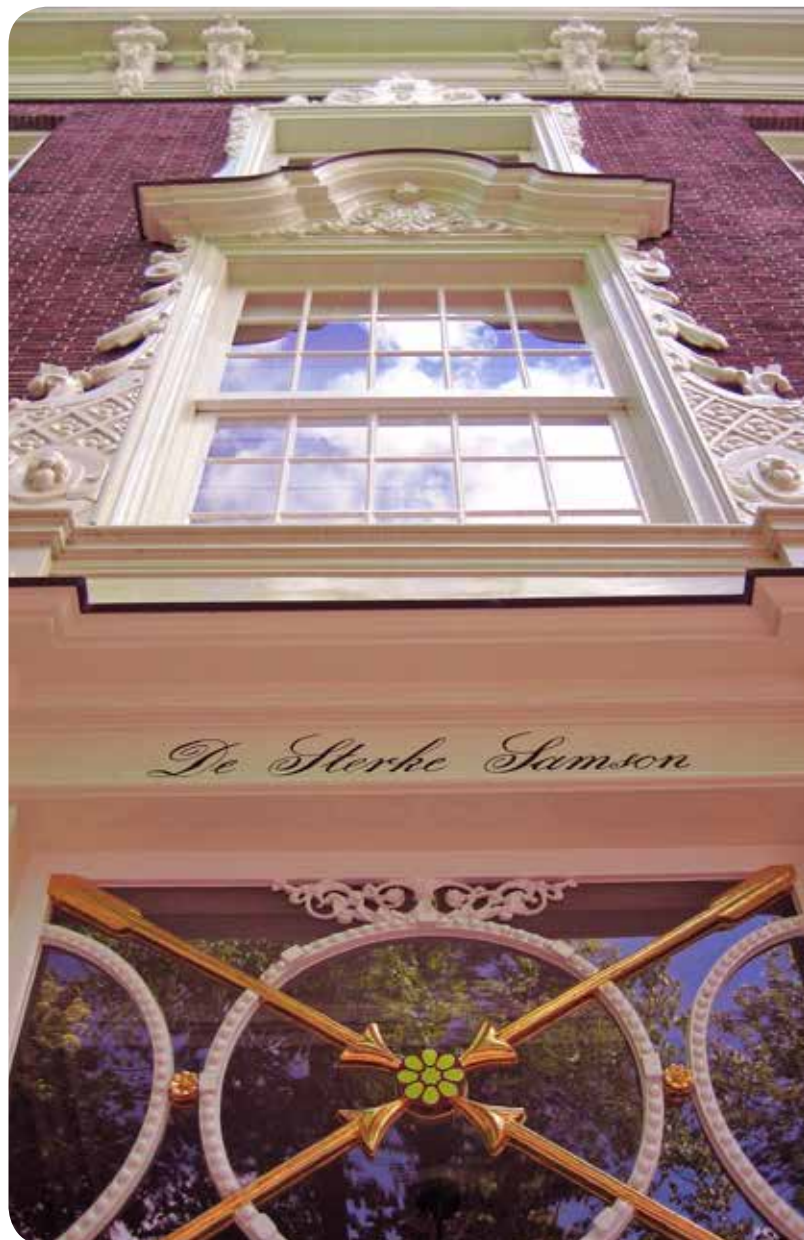
Kleine Samson

Na de sloop van het kasteel werden in 1595 delen van de vrijgekomen grond te koop aangeboden. Vroedschapslid Adriaan Goudswaert kocht een perceel met een strook grond en liet daarop een huis bouwen dat hij de naam Samson gaf. Toen hij in 1605 het huis ernaast kon kopen noemde hij dat Kleine Samson en voegde aan zijn eerste huis De Sterke toe.

In 1651 was hier een kostschool gevestigd. De Goudse regent, Francois de Mey kocht het pand in 1751 om hier met zijn jonge bruid Charlotta Jacoby uit Leiden te gaan wonen. Francois was heer van Nieuwlekkerland en Limmen, had tal van goed betaalde functies en liet de huidige, ongetwijfeld dure, gevel plaatsen.

Ijzendoorn

In de negentiende eeuw werd het huis betrokken door burgemeester Nicolaas Ijzendoorn en later zijn zoon en opvolger Albertus

Adriaan van Bergen Ijzendoorn. Bij zijn dood schonk hij een groot deel van zijn tuin aan Gouda. Dat deel werd toegevoegd aan het Houtmansplantsoen. In het plantsoen staat een gedenksteen voor deze vrijgevege burgemeester.

Dit stadspaleis is later, in 1932 als Huishoudschool in gebruik genomen. Vanaf 1952 werd het pand gebruikt door de schoolarts, stadsapotheek, GGD en enkele kunstenaars. In 1984 werd het gebouw grondig gerestaureerd. Het pand wordt nu weer – in stijl – particulier bewoond.

Burgemeesterswoning

Dit pand is een waardevol en monumentaal voorbeeld van een 18e eeuws Hollands regentenhuis. Naar Goudse maatstaven zijn de afmetingen enorm. In de volksmond werd het pand dan ook het stadspaleis genoemd.

Lodewijk XIV stijl

Het vijf vensters brede pand heeft voor een deel het strakke uiterlijk van het Hollands Classicisme. Enerzijds de klassieke opbouw zoals zichtbaar in de zandstenen voorgevel geleed door vier pilasters met Korinthische kapitelen en twee hoeklisenen. Anderzijds een vleugje rococo in de decoratie zoals blijkt uit de versierde middenas die bekroond wordt door de attiek, de verhoging boven de kroonlijst van de gevel compleet met siervazen. Het medaillon in het midden droeg ooit het wapen van de familie Van Strijen. Tussen pilasters en kroonlijst bevindt zich de mezzanino, een halve verdieping met vijf vensterlichten.

Dankzij de ruime opzet vormt de gang een monumentale entree met ruime kamers aan beide zijden. Gang en trappenhuis geven toegang tot de eerste verdieping waar zich de saletten bevonden, de kamers waar gasten werden ontvangen. De monumentale bordestrap ontvangt licht uit een achtzijdige lantaarn, uniek voor Gouda. Voor het interieur deed eigenaar Willem van Strijen onder andere een beroep op de Rotterdamse schilders Elias en Dionijs van Nijmegen die stucwerk, plafondschilderingen, schoorsteenstukken, behangsels en bovendeurstukken voor het rijke interieur maakten.

Teken van fatsoen

Willem van Strijen (1687-1765) was lid van een belangrijk Gouds regentengeslacht. Als lid van de vroedschap bekleedde hij tal van kerkelijke en openbare functies. Hij was nauw betrokken bij de bouw van het Moreau-orgel in de Sint-Janskerk en was zeven keer burgemeester. Bij de belastingheffing van 1742 was hij de rijkste inwoner van Gouda. De huurwaarde van zijn woonhuis werd geschat op vierhonderd gulden. Hij had vijf dienstboden en een rijtuig met twee paarden. Van Strijen wilde graag een voorname en deftige woning waarmee hij zijn welstand en goed fatsoen kon laten zien en dat is gelukt.

Nieuwe bewoners

Een halve eeuw later woonde de Goudse geschiedschrijver en patriot Cornelis Joan de Lange van Wijngaerden op dit adres. Toen in 1815 Lodewijk van Toulon lid van het college van burgemeesters werd, kon hij het huis huren en later kopen van De Lange van Wijngaerden die inmiddels op zijn buiten in Wassenaar woonde. Na zijn vertrek bood het pand achtereenvolgens onderdak aan een kostschool, woonhuis van boekhandelaar en uitgever Gerrit van Goor, stedelijk gymnasium, Kamer van Koophandel, assurantie kantoor en tot 2012 een bank. Het monumentale regentenhuis wacht op een nieuwe bewoner.

Rond 1713 woonden vrijwel alle patriciërs aan de Oosthaven, Westhaven, Gouwe en Turfmarkt. De minder vermogenden hadden hun huis in achterstraten zoals Peperstraat en Spieringstraat.

In 1728 werd de nieuwe woning gebouwd op de fundamenten van drie huizen. Al in de 15e eeuw waren deze bekend onder de namen De Twee Hardebollen, De Bijl en Het Wapen van Zeeland. Bij de verbouwing werden de kelders ongemoeid gelaten zodat het middeleeuws tongewelf en een kruisgewelf gespaard bleven. De consequentie hiervan was wel dat de indeling niet helemaal symmetrisch werd. Aan de achterzijde bevonden zich tuin, koetshuis en andere bijgebouwen. De achterbouw en de achtergevel zijn vanaf de brug in de Peperstraat goed te zien.

Het Groote Huys

Dit pand is eerder genoemd naar M.J.A. Endenburg die een zeilmakerij op de Veerstal bezat en bij de uitbreiding van zijn bedrijf rond 1910 dit pand kocht. Endenburg was niet de eerste eigenaar die het ambacht van zeilmaker uitoefende. In 1585 woonde en werkte hier al een zeilmaker.

Dat Westhaven 65 een laatmiddeleeuws huis is, valt af te lezen aan de gevel van geelrode baksteen met natuurstenen speklagen, het hoge ingangsportaal met rondboog en de laatgotische kantprofielen. De gevel dateert uit omstreeks 1515 en werd in de 18e eeuw verbouwd, waarbij de trapgevel plaats maakte voor een ingezwenkte lijstgevel en er nieuwe vensters werden geplaatst.

Echt oud

De gevel is in 1953 gerestaureerd. Ten behoeve van een restauratie is begin jaren negentig bouwhistorisch onderzoek verricht. Hieruit kwam het volgende naar voren: op een perceel dat zo breed is als het huidige Westhaven 64 en 65 samen, werd in de tweede helft van de 13e eeuw een houten huis gebouwd op poeren, een in de kleilaag aangelegde bakstenen 'voet ter fundering'. Dit huis had een kelderruimte onder de vloerbalken. Het oudste metselwerk in het huidige pand dateert uit de 14e eeuw en is nog aanwezig in de noordelijke zijgevel. Hierin zijn ook drie sleuven te zien waarin ooit de muurstijlen van het houtskelet stonden.

Handelskwartier De Haven

Aan de Haven woonden kooplieden, schippers, ambachtslieden en – zoals in dit pand - brouwers. In de 16e eeuw woonde meer dan de helft van de 126 brouwers aan de Haven. Ze behoorden tot de bestuurlijke elite. Na het overlijden van brouwer Dirc Lambrechtszoon erfde zijn zoon het huis. Hij liet rond 1475 de zolder in het voorhuis een meter opvijzelen en het pand kreeg een nieuwe voorgevel. Van deze trapgevel zijn nog de hoekblokken en speklagen van Lede- en Gobertangesteent, de geelrode baksteen en de ingangspartij te herkennen. In de kelder zijn nog de toegangen vanaf straat te zien. Over de verdere indeling is niet veel bekend. In 1563 kwam het huis in de handen van 'seymaker' Jacob Adriaenszoon de Licht, waarmee de functie van het huis veranderde. Het perceel werd gesplitst. In deze periode werd ook de binnenhaard gewijzigd. Een jaartalsteen uit 1611 zou de voltooiing van de verbouwing kunnen aangeven.

Plafondschildering

De bovenkamer van het achterhuis kreeg een enkelvoudige balklaag. Dat dit vertrek een belangrijke woonkamer is geweest, blijkt wel uit de beschildering van het plafond door Antoni Hendricks in 1630. Deze 'kamerschilder' was afkomstig uit Bremen en woonde vanaf 1611 tot zijn overlijden in 1635 in Amsterdam. Van zijn hand zijn ook schilderijen in de Oude Kerk in Amsterdam en Huis ten Bosch in Maarssen. Deze schildering is een goed voorbeeld van de rankenschildering die populair was aan het begin van de 17e eeuw. Het voorhuis van dit soort huizen diende meestal als werkplaats. Ambachtslieden zoals bakkers, en in dit geval brouwers, die met een klein vuur werkten, mochten hun bedrijf hier uitoefenen omdat er weinig brandgevaar was, zolang de ovens maar vrij van de wand stonden. Het hoge voorhuis bood de mogelijkheid om er nog een laag tussenvertrek in te maken, de zogenaamde insteek.

Agnietenkapel

In 1516 woonden hier 96 vrouwen, in 1566 nog maar dertig. De zusters leefden volgens de regel van Augustinus. Het Agnietenklooster was arm en moest net als andere kloosters ook nog belasting betalen aan de landsheer. Desondanks moet de kapel op Sint-Agnietendag (21 januari 1572) een prachtige aanblik hebben geboden. Wouter Jacobsz, prior van het Regulierenklooster aan de Raam, herinnert daar een jaar later aan. Hij schrijft dat hij toen de schone kerk van zijn Agnietenconvent ‘[...] ter eeren Go[od]s toegemaect hadde gesien, mids dat aldaer soe schoene dienst gedaen werde’, maar dat de kerk nu geheel woest was en verlaten.

Bank van lening

Na de Reformatie werd het klooster eigendom van de stad. Beelden en altaren werden verwijderd. Na 1600 gebruikten Vlaamse tapijt- en

De Agnietenkapel is een restant van het Sint-Agnesklooster dat hier vroeger stond. Het convent wordt voor het eerst genoemd in 1455, mogelijk bestond het al veel eerder. Omstreeks 1476 kreeg het klooster recht op een eigen kapel en een kerkhof.

lakenwevers de kapel als werkplaats voor hun enorme weefgetouwen. De kapel kreeg daarna nog allerlei bestemmingen. In 1619, tijdens de twisten tussen remonstranten en contraremonstranten waren hier soldaten gehuisvest. In 1631 bracht een timmerman ingrijpende veranderingen aan, zoals een derde balklaag, kruis- en bolkozijnen en dakkapellen. In 1643 werd de Agnietenkapel ‘met een waschhuys ende eene bequaeme wooninghe’ bij opbod en afslag verpacht voor 205 gulden per jaar. Van 1653 tot 1924 was hier de Bank van Lening gevestigd, ook wel de Lommerd genoemd.

Na 1924 kreeg de kapel nog diverse bestemmingen: stempellokaal voor de arbeidsvoorziening, het kantoor van de distributiedienst, een noodpostkantoor en kunstcentrum Burgvliet. Toen moest het wegens instortingsgevaar worden ontruimd. Aan het begin van de restauratie in 1972 verkeerde de kapel in zo’n bouwvallige staat dat hij moest worden gestut. Er kwamen interessante bouwsporen aan het licht, zoals een tribune of bovenkoor, luiken, beeldnisjes en hoog in de muren 88 klankpotten in groepjes van vijf. Deze potjes dienden om de nagalm in het gebouw te verminderen.

Gotische oorsprong

De gotische kapel werd in het midden van de 15e eeuw gebouwd. De eiken deur met klopper uit de 17e eeuw bevond zich aanvankelijk aan de rechterzijde met erboven een rond venster. Voor de kapel stond een gebouwtje dat werd afgebroken. Op 80 cm diepte werden funderingen van ronde ovens ontdekt die mogelijk hoorden bij de keuken van het klooster. De vormen zijn zichtbaar gemaakt in het plaveisel.

De omlijsting van de deur in Lodewijk XV stijl en het stadwapen daarboven dateren vermoedelijk uit 1756. De ingang bevindt zich nu in het midden en het ronde venster in de topgevel is verdwenen. In plaats daarvan kwamen drie smalle vensters met luiken boven een natuurstenen lijst. Op de plaats waar eens het altaar stond, ligt nog een altaarsteen, herkenbaar aan de vijf wijdingskruisjes. De kapel werd heropend op 30 augustus 1975 en wordt sindsdien gebruikt voor concerten, exposities, lezingen of andere culturele doeleinden.

Pijpenmakers heel belangrijk maar geen elite

Goudse pijpen als peilers van de economie

TEKST: CILIA VAN HOFWEGEN

Aan het begin van de achttiende eeuw was Gouda bekend als kaasstad, maar de belangrijkste industrie was toch de pijpenmakerij. De geschiedschrijver Ignatius Walvis meldde over het economische klimaat: 'Onder deze steekt de Pijp-maakery en handel dier invoegen uit, dat men thans in den jaare 1713, over de 300 Pijp-maekers Baazen telde.' Nog geen eeuw na de introductie was de Goudse kleipijp een begrip in binnen- en buitenland én het belangrijkste exportproduct.

Rond 1558 verscheen in Engeland de tabak. Zeevaarders brachten het *wonderkruid* van verre landen mee naar huis en werden hartstochtelijk gebruikers. Onder mannen, vrouwen én kinderen ontstond de rage *tobacco drinking* zoals roken toen werd genoemd. Vanaf de introductie waren er fervente voor- en tegenstanders. De koning was tegenstander totdat hij merkte dat de handel geld opleverde. Bij pestepidemieën adviseerden artsen het roken van een *plague pipe* omdat men dacht dat de rook de ziekte zou verdrijven. Bij opgravingen in Londense massagraven zijn duizenden pijpenkopjes gevonden.

Jan de Engelsman

De eerste pijpenmakers in Holland waren Engelsen die hun land verlieten toen koning James I de fabricage van pijpen beperkte tot Londen. Waarschijnlijk leerden ze het vak aan landgenoten die naar Holland waren uitgeweken om aan geloofsvervolging te ontkomen. Ook dienden Engelsen en Schotten in het leger van prins Maurits. Soldij werd 's winters – als er niet gevochten werd – nauwelijks of niet uitbetaald. Om verder te bezuinigen, werden de soldaten in de Hollandse steden ingekwartierd. De arme kostgangers veroorzaakten nogal eens ongeregelheden in de stad. In het Vroedschapsboek werd op 7 oktober 1607 vermeld: 'datter een soldaet van de engelse compnie hier binnen

Vrouwen rond 1888

nog altijd de spil van het bedrijf collectie Van Duijn

Voor het maken van een kleipijp zijn 32 handelingen nodig die de Engelse oorsprong verraden, net als de gereedschappen.

zoken	klei weken	to soak
rollen	klei uitrollen	to roll
kasten	vormen	to cast
weijer	staafje	wire
stopper	kegel	stop
tremmen	bijwerken	to trim
hiel	onderzijde	heel
smoeien	glad maken	to smooth
glazen	polijsten	to glaze

Martinus van Duijn, een van de laatste zelfstandige pijpenmakers, 1928

collectie Van Duijn

Goudse pijpenmarkt vanaf 1686 op de Nieuwehaven

collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

in garnisoen liggende gevangen is ter saecke van valsche munte' en op 13 december 1608: 'Jan de Engelsman in de Sack is aengeseydt dat de soldaten 't syn huysse gelogeert gestole hout hebben ingebracht.' Meer ondernemende soldaten begonnen een eigen bedrijf, zeker toen er tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1623) weinig te vechten viel.

De eerste pijpenmaker in Gouda was ook een Engelsman. Wij kennen hem als Willem Barends, maar zijn naam was waarschijnlijk William Baerneltss. Zelf tekende hij notariële akten met de letters WB. Barends begon zijn bedrijfje in 1616 en gebruikte als merk de *gecroonde roos*. De uitgeweken Engelsen dachten met weemoed terug aan de welvarende tijd onder de Tudor vorsten die als embleem de roos hadden. In de Goudse archieven komen meer Engels klinkende namen voor zoals Jaxson (Jackson) Hoppe (Hope) en Flut (Flood).

Grondstoffen moesten van ver komen. De zuivere witbakkende klei voor de vervaardiging van pijpen kwam uit Duitland (keulse pijpaaarde) en de hoogwaardige turf voor de ovens uit Friesland en later Groningen. Desondanks was Gouda was voor de pioniers een prima vestigingsplek vanwege de ligging aan de IJssel en de Gouwe. Schepen voerden de grondstof aan en het product af naar bestemmingen in binnen- en buitenland. Gouda had ook veel pottenbakkerijen met ovens die de pijpenmakers nodig hadden om hun producten te bakken. Voor de pottenbakkers was het een welkome aanvulling op de inkomsten. De bakkerijen en ovens lagen wegens brandgevaar buiten de Potterspoort aan de Gouwe. Pijpenmaker Barends woonde Achter de Vischmarkt, vlak bij de Gouwe, Flut woonde op de Oost Gouwe (de vergulde roosen) en Jaxson op de West Gouwe. Uit archiefstukken blijkt dat de Engelsen het goed deden en niet onbemiddeld waren.

Merkbewust

Na de succesvolle introductie stortten ook Gouwenaren zich op het fabriceren van pijpen. Al snel brandde de concurrentie los en ontstonden er geschillen tussen Engelse en Hollandse fabrikanten over het kopiëren van merktekens. Fabrikanten moesten daarom hun merktekens registreren zodat de oorsprong van de pijp duidelijk was. Het waren beeld- of lettermerken en later cijfermerken, of een combinatie ervan. Dankzij deze registratie kunnen verzamelaars nog altijd de fabrikant terugvinden. De grootte van de ketel (pijpenkop) bepaalt de ouderdom. De eerste Goudse pijpen waren klein omdat tabak toen duur was.

In 1641 dienden Goudse pijpenmakers een verzoek in tot oprichting van een gilde. Ze wilden hierbij soldaten (Engelse pijpenmakers) uitsluiten van lidmaatschap. Heel toevallig waren de Engelsen op dat moment niet in de stad omdat ze in het leger van Frederik Hendrik dienden. Hun echtgenoten die meewerkten in de zaak dienden hierop een verzoekschrift in bij de burgemeesters om hun nering te beschermen. Het verzoek van de Goudse ambachtslieden werd afgewezen. De burgemeesters stelden wel een reglement op dat de grondslag vormde van het gilde dat in 1660 alsnog werd opgericht.

De Goudse pijpen werden iedere maandag verkocht op de markt in Amsterdam. Vanwege het hoge stageld richtte Gouda in 1686 een eigen donderdagse pijpenmarkt op aan de Nieuwehaven, vrij van stageld. Aan deze markt was het Pijpenpand verbonden, een soort kredietbank voor de leden van het gilde.

Gouda's Glorie

Hoeveel Gouwenars een boterham verdienden aan de pijpen is niet met zekerheid vast te stellen. Er zijn diverse bronnen die uitgaan van verschillende rekenmethoden en inwonersaantallen. In 1679 waren er in Gouda 161 bazen. Ervan uitgaand dat iedere baas gemiddeld tien

knechten had (vrouwen niet meegerekend) zouden er in dat jaar 1700 mannen als pijpenmaker werken.

Het hoogtepunt van de pijpenindustrie lag tussen 1720 en 1750. Gouda had in 1713 circa 15.000 inwoners. In 1750 was het aantal gestegen tot 20.000 inwoners en werkten 4.000 mannen bij de 374 geregistreerde pijpenmakers. Hierbij kwamen nog eens 3.000 banen voor vrouwen en meisjes die het fijne werk deden. Daarnaast was er indirecte werkgelegenheid voor kuipers, mandenmakers, stempelzetters, vormontwerpers en vormgieters, klei-, turf- en vrachtschippers, handelaren in pijpen en pottenbakkers. Dit zou betekenen dat bijna de helft van de Goudse bevolking leefde van de kleipijp.

Het einde nadert

Na 1750 waren lonen en levensstandaard in Holland hoger dan in de ons omringende landen. De fabricage van pijpen was zeer arbeidsintensief en de Hollandse pijp werd – ondanks zijn uitmuntende kwaliteit – te duur. Diverse landen stelden een invoerverbod in om hun eigen industrie te stimuleren. De markt werd overstroomd door goedkope pijpen uit Alphen a/d Rijn en Schoonhoven maar ook uit Duitsland. Na de opheffing van de gilden in 1798 en gedurende de Franse tijd was de industrie tot 1815 nauwelijks aanwezig; daarna krabbelde hij weer wat op. In de tweede helft van de 19e eeuw groeiden de grote bedrijven, terwijl de kleine familiebedrijven langzaam wegwijnden. In de 20e eeuw zette de neergang zich voort. Er werden vooral sigaren en sigaretten gerookt. Een kleine pijpenmaker rekende in 1925 voor 100 dubbele krulpijpen het vorstelijke bedrag van f 8,64 en voor een gros gewone pijpen f 1,00. Dat was ook toen zeker geen vetpot. De grote fabrieken deden het aanvankelijk beter maar konden na de Tweede Wereldoorlog niet meer bestaan van uitsluitend de fabricage van pijpen en concentreerden zich op keramiek. Koninklijke Goedewaagen sloot in 1982 als laatste grote fabrikant in Gouda haar deuren.

Pijprokende man, Paulus Moreelse (1571-1638)

collectie Amsterdam Pipe Museum

GOUDSE PIJPELOGEN – LIA (68)

Dertig jaar geleden vond ze haar eerste pijpenkop in de Achterwillens. Gouda heeft nooit beerputten gehad maar wel zijlen (watertjes) die van tijd tot tijd werden leeggehaald. Dit stadsvuil werd op de landerijen buiten de stad als bodemverbeteraar gestort (toemaakdek) en werd een Gouds archeologisch archief.

Lia noemt kleipijpen de eerste wegwerpartikelen. Ze is vooral gefascineerd door de vormenrijkdom en de afbeeldingen op de ketel (kop) zoals historische figuren, belangrijke feiten en humoristische verwijzingen.

Iedere nieuwe opgraving levert ook nu nog verrassingen op. Lia is actief lid van de Archeologische Vereniging Gouda en de Pijpelogische Kring Nederland

Bronnen

Er is heel veel geschreven over de Goudse pijp. In de jaren veertig van de vorige eeuw verrichtte de heer D.A. Goedewaagen pionierswerk met zijn onderzoek naar de pijpenindustrie en zijn familiebedrijf. Don Duco is een bekend auteur en verzamelaar van pijpen en oprichter van het Pijpenkabinet in Amsterdam. De Pijpelogische Kring Nederland is een bloeiende vereniging van tabakspijpenverzamelaars en onderzoekers. Daarnaast is een groot aantal Gouvenaars pijpexpert of pijpeloog met een verzameling variërend van tien tot duizenden pijpenkoppen. Veel verzamelaars hebben een eigen website.

Messing pijpvorm (collectie Van Duijn)

GOUDSE PIJPELOGEN – PAUL (46)

Gouvenaar sinds 2001. Tijdens een bezoek aan de Heemtuin zag hij zijn eerste pijpenkopje wat de aanleiding was voor een nieuwe hobby. Hij doet niet mee aan opgravingen, vindt koppen gewoon in parken en sloten en heeft een collectie via internet gekocht.

Paul is inmiddels een expert in hielmerken. Hij vindt het leuk om samen met zijn kinderen te zoeken, de vondsten thuis schoon te maken en dan voorstelling, fabrikant en datering op te zoeken. Vervolgens fotografeert hij de merken en publiceert ze op zijn website www.goudapipes.nl.

Een volgende uitdaging is om meer te weten over merken die wel gevonden zijn maar waarvan de fabrikant nog onbekend is. Paul is lid van de Vereniging van vrijwilligers in de archeologie (AWN) maar werkt vooral autonoom.

Meest intrigerende pijpenmerk: man op de zwaan

Hielmerk Man op zwaan (foto Paul Boon)

Pijpenkoppen 18e eeuw

(foto Willem den Boer)

Dankzij het water groeide de Goudse economie

De macht van het water

TEKST: HANS SUIJS

FOTO'S: WILLEM DEN BOER

'Sterk aan de IJssel', dat is Gouda. Pracht en praal kwamen toen de welvaart door het water, pronken mogelijk maakte. In de 18e eeuw kwam er een bijzonder stelsel van kruisende sluisdeuren.

Het is zaterdagavond. Wout loopt ongerust door het huis aan de Veerstal. Zijn dochter is jarig, maar de feestelijke stemming heeft plaatsgemaakt voor een gevoel van angst. De iep voor zijn huis kreunt onder de zware storm. Vanmiddag had het water in de IJssel moeten gaan zakken, nadat het normale hoogwaterpeil bereikt was. Maar het zakte niet. Het steeg verder. De balken van de waterkering zijn al aangebracht, maar Wout meent dat ze niet hoog genoeg zijn.

Ternauwernood

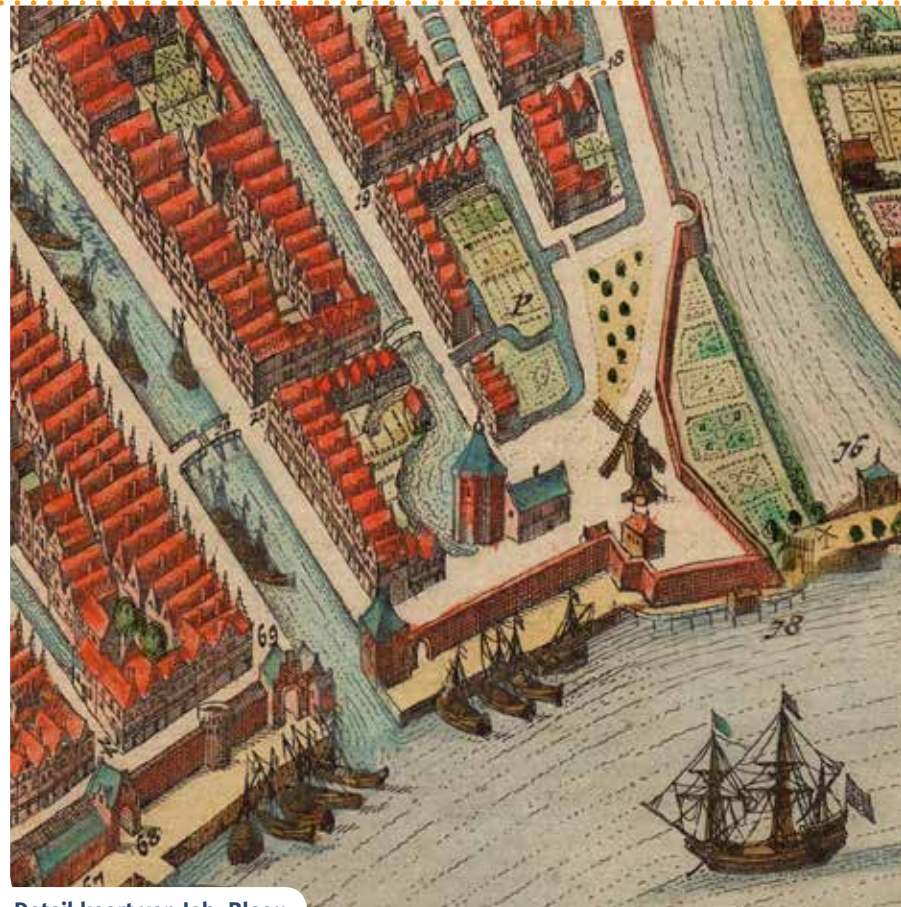
Hij gaat naar buiten, de dijk op. Het is er leeg en guur. Geen mens te bekennen. Ook geen mensen van de dijkbewaking. Ze zouden toch niet slapen of een kaartje aan het leggen zijn? Hij stapt op huis aan en pakt eenmaal binnen meteen de telefoon. Na een schrikreactie wordt de waterkering hoger gemaakt. Ondertussen stroomt er al water door het Tolhuis. Het is inmiddels zondag 1 februari 1953. De stad Gouda is ternauwernood aan een ramp ontsnapt en daarmee ook het gebied erachter tussen Gouda en Amsterdam.

Overstromingen

Het is Allerheiligen 1570. Cornelis loopt te ijsberen door zijn huis op het Lange Voorhout in 's-Gravenhage. Er zijn grote overstromingen in het gehele kustgebied van België tot Noord-Duitsland. Het water was extreem hoog gestegen wel 5 tot 6,5 meter boven het normale peil. Later zou pas duidelijk worden dat in het gehele gebied 20.000 doden waren gevallen. Veelal was men in de slaap verrast.

Dijkherstel

Bijzonder ernstig was ook het feit dat de Rijndijk tussen Delfland en Rijnland op meerdere plekken was doorgebroken. Zo kon zelfs water uit de Zuiderzee Delfland binnenstromen. Nadat de eerste noodmaatregelen zijn getroffen roept Cornelis, als president van het Hof van Holland, op 10 december de hoogheemraadschappen Rijnland, Delfland, Schieland en de

Detail kaart van Joh. Blaeu

uit 1649 collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

Omstreeks 1240 werd de Gouwe verbonden met de Oude Rijn

grote steden bijeen om samen een plan voor het herstel van de Rijndijk van Katwijk tot Linschoten goed te keuren. Ook doet hij aan Alva een verzoek de belastingheffing uit te stellen.

Water als bron van ontwikkeling en welvaart

Bijna alle steden zijn ontstaan aan het water en vaak op plekken waar waterstromen samenkomen. Omstreeks 1240 werd de Gouwe verbonden met de Oude Rijn. Zo ontstond een vaarweg die lange tijd de snelste en belangrijkste verkeersader van Europa was. Schepen gingen dwars door Nederland: van Frankrijk en Vlaanderen langs Gouda, Leiden, Haarlem, Amsterdam en de Zuiderzee naar het Noorden tot aan de Oostzee toe en omgekeerd. De bierindustrie groeide. Eerst als noodzakelijke ballast voor de lege schepen, maar al snel als een gewild exportartikel naar België.

De Hollandse IJssel had een open verbinding met de zee, dus was er hoog en laag water tot vlak voor het huidige Museum Gouda.

Zeesluis

De Haven was een echte zeehaven en de Donkere Sluis, toen nog bestaande uit maar één deur die omhoog getakeld moest worden, was dus een zeesluis.

Alleen als het water in de IJssel even hoog was als het water in de grachten konden twee keer per dag een uurtje de schepen passeren. Dat leverde aanvankelijk maar weinig verkeer (en weinig tol) op. Al snel drongen andere steden langs deze vaarroute aan op een tweede sluisdeur. Ze waren zelfs bereid mee te betalen. Die tweede deur werd in 1436 het Amsterdams Verlaat en zo ontstond een sluiskolk van 382 meter lang.

Om het slibrijke vloedwater van de Hollandse IJssel tegen te houden kwam er in 1615 nog een stel sluisdeuren bij het Tolhuis. Hierdoor ontstond een tweede grote sluiskolk. Het schutten duurde door de totale lengte van ca 700 meter misschien wel lang, maar er konden veel schepen tegelijk door het stelsel.

Gouda had daarmee de langste sluiskolk(en) van Europa aan de belangrijkste Europese vaarroute

Mallegatsluis

Langs de wal kwamen veel bedrijven en het was er levendig en druk. De Goudse economie groeide dankzij het water en de pracht en praal van de zeventiende eeuw was er een direct gevolg van. Lang werd de doorvaart door de stad gekoesterd. Alleen schepen van de Prins mochten na de aanleg van de Mallegatsluis (1576-1578) langs de Turfmarktsingel versneld langs de stad varen. Toen die vaarweg eenmaal bestond was er natuurlijk geen houden meer aan.

De schepen werden groter en de Mallegatsluis werd in 1764 ook weer groter. Men moest eerst nog wel gedwongen langer in de stad blijven of meer belasting betalen, maar tegenhouden van nieuwe mogelijkheden is in de geschiedenis nog nooit gelukt.

Na 1615 was de functie van de Donkere Sluis eigenlijk overbodig geworden. In 1778 kwam er een bijzonder stelsel van kruisende deuren. Hiermee werd het mogelijk het hoge water te gebruiken om de grachten en kanaaltjes van Gouda schoon te spoelen. Het 'schuren' had zijn intrede gedaan.

Vanaf de 19e eeuw werden grachten gedempt

De pracht van water

Pracht en praal kwamen toen de welvaart door het water, pronken mogelijk maakte. Het oude stadhuis kon gebouwd worden dankzij de florierende bierindustrie. Het staat niet voor niets met de voorgevel richting de Haven. Veel grote panden langs de West- en Oosthaven stammen uit de tijd van de Gouden Eeuw. Wonen aan het water is ook in deze tijd nog steeds erg gewild. Huizen aan het water zijn 20% tot 30% meer waard, vooral als er reuring is op het water. Water en beweging van en op het water, voegt schoonheid toe aan de stilstaande architectuur.

Bedenk dat voor iedere opvarende er 500 tot 1000 bezoekers op de wal te verwachten zijn. Dit blijkt uit bezoekcijfers aan 'Sail Amsterdam', 'Dordt in Stoom' en 's-Hertogenbosch Maritiem'.

Aanslagen op het waterstelsel

Vanaf de 19e eeuw werden grachten gedempt, eerst om hygiënische redenen, later om verkeerstechnische redenen. Zo is de Raamgracht gedempt voor een provinciale weg die er nooit is gekomen.

In 1954 werd uit angst de Haven afgesloten van de Hollandse IJssel. De doorvaart stopte, de levendigheid en economie in het Zuidelijk stadsdeel ook!

Vanaf haar ontstaan in 1932 heeft de 'Historische Vereniging die Goude' zich verzet tegen dempingen. Niet altijd met succes.

Herstel en nieuwe economische macht

In de jaren 80 van de vorige eeuw kwam het keerpunt. Het begrip Gouda Havenstad werd met verve opnieuw naar voren gebracht door gangmakers zoals Jaap Rebel en Hans Dupré. Vanaf het Bolwerk tot aan de Hoornbrug werden bruggen en sluisen gerenoveerd. Vanaf 2002 is het Gouds Watergilde (van die Goude) ook aan de waterzaak gaan trekken.

Op dit moment werken meerdere organisaties ('Platform Binnenstad', 'Gouda Waterstad' en 'Watergilde') samen met 8 waterambassadeurs van de Goudse gemeenteraad aan het plan "Gouda Sterk aan de IJssel". Intussen zijn de sluisen, de onderdoorgang en de bruggen van de Hoornbrug tot aan de Havensluis gerenoveerd en is er gebaggerd. Alles is klaar alleen de Havensluis moet nog open. Het maken van een nieuwe sluis en het herinrichten van het Veerstalgebied kan mooi samenvallen met de Dijkverzwaring die over enige jaren uitgevoerd gaat worden.

Schuren

Dan keert de stad zijn gezicht weer naar de rivier en wordt Gouda weer "Sterk aan de IJssel", dan kan de bedrijvigheid terugkeren, ontstaat er weer reuring op de binnenwateren van de natste stad van Nederland. Dan kunnen ook Wout en Cornelis tevreden op ons neerkijken.

Dan komen de toeristen naar het 'schuren' van de grachten kijken (Gouda is de enige stad waar dit nog kan!) en is de ambitie van het stadsbestuur om in 2017 één miljoen bezoekers naar de stad te trekken pas een reële doelstelling geworden.

Hans Suijs is bestuurslid van de Historische Vereniging die Goude en voorzitter van het Gouds Watergilde.

Instrument tot meerdere eer en glorie van de stad

Orgel van Moreau verfraait machtige Sint Janskerk

TEKST: HENNY VAN DOLDER- DE WIT

Nadat het orgel dat vanaf 1559 dienst deed in de Sint-Janskerk wegens bouwvalligheid was afgekeurd, besloot men in 1732 tot de bouw van een nieuw instrument. Voor de kerkmeesters was dat noodzaak, maar ook de burgemeesters van de stad waren nauw bij dit project betrokken. Zij verleenden een subsidie van maar liefst 8000 gulden.

Iedere zichzelf respecterende stad streeft ernaar zich te profileren met monumentale bouwwerken of bezienswaardigheden. Dat was vroeger niet anders. In tegenstelling tot andere steden bezat Gouda in de 18e eeuw naast het prachtige stadhuis en het prestigieuze Waaggebouw één parochiekerk, de Sint-Jan. Die genoot al vroeg bekendheid vanwege haar prachtige gebrandschilderde glazen. Wat dat betreft kon het stadsbestuur hiermee redelijk voor de dag komen. Een monumentaal orgel zou nog meer bijdragen tot het aanzien van de stad. Toen het bestaande orgel ernstige gebreken ging vertonen, staken stads- en kerkbestuur de koppen bij elkaar om dit ideaal te verwezenlijken.

Jacob Francois Moreau

Na uitvoerig overleg met organisten uit andere steden viel de keus op de oorspronkelijk uit Gent afkomstige orgelbouwer Jacob François Moreau (ca. 1684-1751), die in Rotterdam woonde. Op 30 december 1732 tekende hij een contract waarin de levertijd werd bepaald op 2 jaar en de kosten op 11.500 gulden. Als plaats werd gekozen voor het westelijk deel van de kerk, tegen de oostzijde van de toren.

Grafruimingen

Begonnen werd met het uitgraven van de grond op die plek. Aan dat karwei werkten zes mannen gedurende 60 dagen, waarna heiers uit Amsterdam arriveerden die in ploegen van 27 tot 36 man in 445 uur de

Orgelfront. De onderste opstelling van orgelpijpen boven het lampet wordt rugpositief genoemd, omdat de organist daar met zijn rug naar toe zit foto Nico Boerboom

KOSTEN BOUW MOREAU-ORGEL

Algemene kosten:

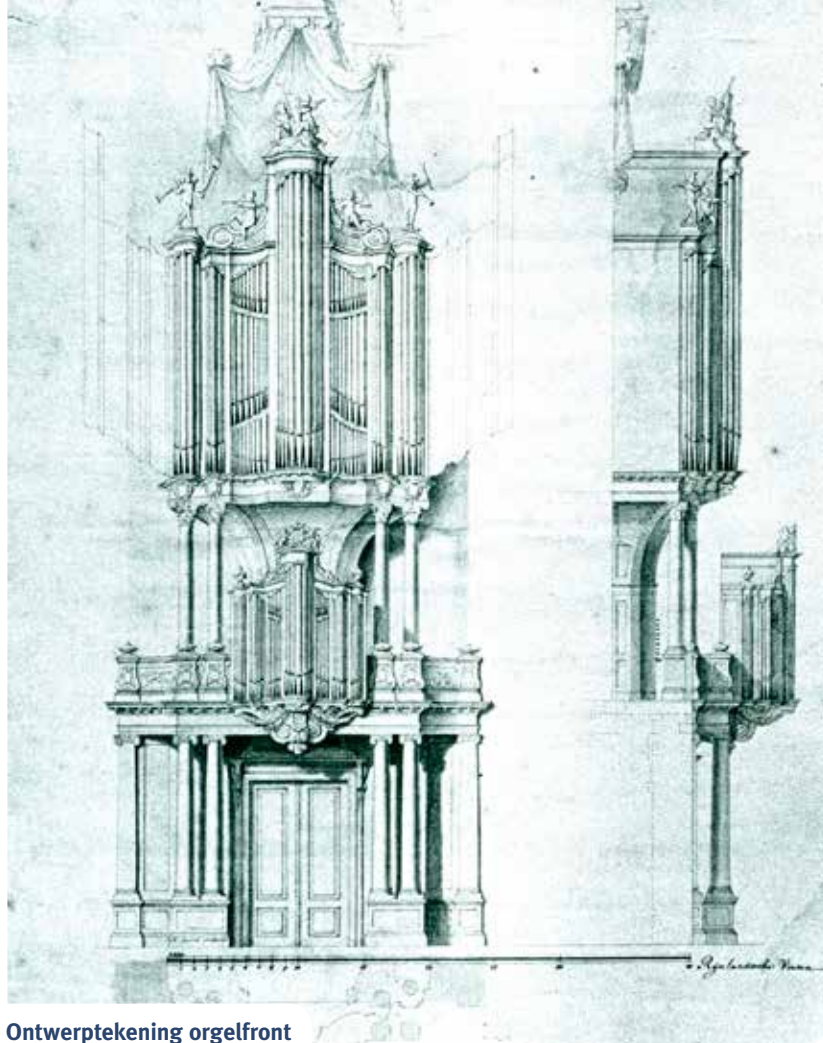
Honorarium J.F. Moreau	11.000,00
Timmerwerk, planken en balken	15.388,15
Metselwerk, kalk, zand, steen en tras	2.238,13
Ijzerwerk en lood	3.246,13
Marmer, wit marmer, was, hars en vermiljoen	8.014,98
Beeldhouwen van zes beelden met kardoezen; klauwen en pedestallen (voetstukken)	2.811,19
Verfwaren, stopverf, bladgoud en goudverf	2.567,18
Pleisterwerk, schilpkalk, pleister en kalk	673,38

Buitengewone kosten:

Reiskosten, vracht, graven, heien etc. van de fundering van het orgel voor 593 dagen à 18 stuivers per dag, 23 dagen treden van het orgel, schoonmaken, overuren en diensten organist	637,00
---	--------

Bijkomende kosten:

Zegels, portokosten, touw, twee schoppen, een mand, zeep en smeersel, bier, reuzel, lijm, blokwerk, helmzeel, 2 stoelen, 3 kussens om op te solderen, olie, een pan, een kan, een blaasbalg, een aardn pot, boskolen (dovekolen), turf, spiegel, tabak, thee en logieskosten	1.038,88
--	----------

Ontwerptekening orgelfront

door Hendrik Carré (1732) foto Wim Scholten Archief Hervormde gemeente Gouda

fundering legden. Hiervoor moest enkele graven worden geruimd. De beenderen verdwenen in een van de knekelhuisjes bij de kerk. De eigenaars van deze graven kregen vervangende grafruimte elders in de kerk.

Orgelblazers onmisbaar

Na het leggen van de fundering volgde de bouw van een orgelzolder. Hierop werd een kast gebouwd voor vier kolossale blaasbalgen, nodig voor de windvoorziening. Uit deze kast staken acht balken die tijdens het bespelen van het orgel bediend werden door twee orgelblazers. Door er op de eerste balk te gaan staan, werd deze naar beneden gedrukt. Vervolgens stonden de blazers afwisselend op de volgende drie balken. Via een bank liepen ze terug om deze gang te herhalen. Dit mechaniek is nog altijd aanwezig en kan zo nodig dienst doen. Orgelblazers bleven onmisbaar tot 1920 toen op het orgel een 2 PK motor werd geplaatst. Er verrees nog een tweede zolder als toegang tot de kassen met orgelpijpen.

Actieve burgemeester

Vooral burgemeester/kerkmeester Willem van

Strijen (1687-1765) leverde een aanzienlijke bijdrage aan de bouw van het orgel. Hij voerde de correspondentie en maakte een gespecificeerde opgave van materialen en lonen (bijlage I). Terwijl het werk volop aan de gang was ging hij zelf naar Namen om marmer in te kopen. De burgemeesters verstrekten hem een paspoort', een handgeschreven brief met ingedrukt papieren stadszegel. Dit was een verzoek om vrijgeleide voor de gebieden waar het gezelschap zou doorreizen en een verklaring 'dat in Gouda geen ziekten regeeren en de lucht gezond is'. Van Strijen was in gezelschap van de kerkmeester Huybert van Eyck, Sebastiaan van Nooten, zoon Wigbold en zijn huisknecht Assuerus Straalman, die hen verzorgde.

Eerste steen

Bij enkele hoogtepunten voor en tijdens de bouw mochten twee zoons van Van Strijen een officiële handeling verrichten. De eerste vond plaats op de ochtend van 11 mei 1733, toen burgemeesters, kerkbestuur en genodigden er getuige van waren hoe Quirijn van Strijen met een zilveren troffel de eerste steen metselde voor de onderbouw van het orgelfront. Hij

Een monumentaal orgel zou nog meer bijdragen tot het aanzien van de stad

was daarbij uitgedost met een zeemleren voorschoot, versierd met rode linten. Twee jaar later, op 30 maart 1735 plaatste zijn broer Joan Hugo, staande op een steiger, in het midden van het rugpositief (het voorste deel) de eerste tinnen orgelpijp.

Veelzijdig kunstenaar

In het kerkarchief zijn diverse schetsen voor een orgelfront bewaard. De keuze viel op het ontwerp van Hendrick Carré, een veelzijdig kunstenaar, die onder meer decoraties schilderde voor de Franse Schouwburg in Den Haag. Hij liet zich inspireren door het oude Hollandse orgelfront. Het orgel kreeg 52 (nu 53) registers, verdeeld over drie klavieren en een voetpedaal. Het aantal orgelpijpen bedraagt 3856.

Wie het mechaniek bekijkt, krijgt diep respect voor wat toen werd gepresteerd

Rijk decoratiewerk

Wie het mechaniek bekijkt, krijgt diep respect voor wat toen werd gepresteerd. Wat opvalt is het rijke schilder- en decoratiewerk. Zo is de lampet (het hangwerk onder het rugpositief) gemaakt door de Goudse beeldhouwer Dirk van der Wagt. Quirijn van Brimen verguldde het. Hij beschilderde ook het houtwerk in marmerpatroon. Dominicus Scala en Hendrik van den Heuvel schilderden en verguldden weer andere delen van het orgel, terwijl Jan Maronnier 82 gulden ontving 'voor het penseelschrijven van de registers'.

Familiewapens

Op 16 april 1736 was de bouw van het orgel voltooid. Het werd gekeurd door vier organisten uit Rotterdam, Amsterdam, Den Haag en de eigen organist Jacobus van der Bruggen. Als herinnering aan de nauwe samenwerking tussen stads- en kerkbestuur pronken tussen het rijke beeldhouwwerk van het orgelfront nog het stadswapen en de familiewapens van burgemeesters en kerkmeesters: Gerard van Brandwijk, heer van Bleskensgraaf, Daniël Willem Lestevenon, Reynier Crabeth, Gualtherus de Moor van Immerzeel, Jacob van der Tocht, Cornelis Gerard Moeringh en in het midden het wapen van de rentmeester Dirk de Vrije.

De totale bouwkosten van het orgel bedroegen uiteindelijk 47.652 gulden, 19 stuivers en 8 penningen, een fors bedrag voor die tijd. De waard van de Doelen stuurde nog een rekening van 190 gulden 'wegens vertering van de organisten ten tijde van het opnemen (keuren) van het orgel aldaar gedaan'. De stadsomroeper maakte bekend dat het vrijgekomen steigerhout te koop was.

Inwijding

Zondag 13 mei 1736 was een feestelijke dag voor de Hervormde gemeente. Tijdens de morgendienst werd het orgel ingewijd.

Speeltafel met koperen muziklessenaar foto Nico Boerboom

Benjamin, de zoon van de organist schreef op het gebeuren een hoogdravend twintig-regelig gedicht dat eindigt met de woorden:

'Wanneer mijn vader nu maar speelt op de clavieren / en dus des zangers stem gaat lijden (leiden) en bestieren / waardoor dan spel en stem gemengeld ondereen, / haar liefelijk geluid spreidt door de wolken heen'.

De burgemeesters, gezeten in hun deftige herenbank met luifel, waarop het Goudse stadswapen prijkte, zullen met voldoening en trots hebben opgezien naar het fraaie eindresultaat van hun bemoeiingen.

Van Moreau zijn geen orgels meer bewaard gebleven. Bij diverse restauraties is de oorspronkelijke klankkleur drastisch

gewijzigd, maar nog steeds zeer fraai. Dat is te beluisteren in kerkdiensten en tijdens de vele orgelconcerten. Sinds 1988 is Christiaan Ingelse hoofdorganist van de kerk, hij is elfde in de rij van organisten die het Goudse Moreau-orgel bespelen

Henny van Dolder is archivaris van de Hervormde gemeente. Voor haar vele publicaties ontving zij de Hart van Gouda prijs, een prijs van de Hollands Historische Vereniging en de Walvisprijs.

Weelderige Franse vormen aan Hollandse gevels

Eerste hulp bij Lodewijkstijlen

TEKST EN FOTO'S: MARIJE STRATING

In de 18e eeuw is de bouwkunst uit Frankrijk toonaangevend voor de architectuur in Nederland. Stadhouders en koning Willem III zien de cultuur aan het hof van Lodewijk XIV als een uitstekend voorbeeld en stimuleren uitwisseling van kunstenaars en ideeën over architectuur en interieur.

Een belangrijk persoon voor de introductie van de Franse stijlen in Nederland is Daniël Marot (1661-1752). Hij is werkzaam aan het Franse hof maar moet, als Hugenoot, het land verlaten in 1685. Hij gaat wonen aan het Noordeinde in Den Haag en werkt als artistiek adviseur van Willem III. Zijn belangrijkste werk is te zien in Het Loo te Apeldoorn, de Hollandse variant op Versailles, waarvoor hij in 1692 diverse interieurontwerpen maakt. De Trêveszaal in Den Haag verbouwt hij in 1697.

Stalenboeken

Marot is graveur, decorateur en uiteindelijk eveneens ontwerper van interieurs en gebouwen. Niet alleen inspireert zijn werk andere collega-kunstenaars. Ook zijn stalenboeken met ontwerpen en andere voorbeelden die worden verspreid onder vakgenoten zijn van grote invloed. Deze stalenboeken bestaan uit sets van zes bladen over een bepaald onderwerp, zoals schoorstenen, plafonddecoratie, trappen, vazen en beelden. Zo'n set is door de koper zelf samen te stellen. Het wordt als voorbeeld getoond aan de ingehuurde ontwerper ter inspiratie en om de wensen van de opdrachtgever kracht bij te zetten.

Alles in één stijl

De boekdrukkunst betekent dat de welgestelde burgerij snel aan relatief goedkope (voorbeeld)boeken kan komen. Dit vergroot hun kijk op wat er in de wereld gaande is. Kortom een zeer belangrijke factor in de verspreiding van nieuwe denkbeelden en stijlen. Daniël's vader, Jean Marot, is daarbij niet onbelangrijk. Als graveur en ontwerper maakt hij al halverwege de 17e eeuw verschillende voorbeeldboeken met prenten

Daniel Marot, door Jacob Gole, naar James Parmentier National Portrait Gallery, Londen

over architectuur, ornamenten en interieur. Daniël brengt dit tot een hoger plan waarbij niet alleen het exterieur maar ook het interieur wordt aangepakt. Op deze wijze kan alles in één stijl worden vormgegeven volgens de wensen van de opdrachtgever.

Lodewijkstijlen

De architectuurstijlen die overwaaien uit Frankrijk krijgen in de literatuur verschillende benamingen zoals Barok, Rococo, Régence, Lodewijkstijl, Marot-stijl en Empire. In Nederland worden de stijlvarianten in de

18e eeuw over het algemeen aangeduid en ingedeeld in Lodewijk XIV (circa 1700-1740), Lodewijk XV of Rococo (circa 1740-1775) en Lodewijk XVI (circa 1775-1880!). De overgangen tussen de varianties verlopen heel geleidelijk. De stijlontwikkeling in verschillende delen van Nederland loopt niet synchroon vandaar dat de indeling en datering regionaal kan verschillen.

Weelderige golfbewegingen

De Lodewijkstijlen zijn vooral gebruikt om het interieur en meubilair vorm te geven. Niettemin worden ook de gevels overeenkomstig gedecoreerd. Ze zijn versierd met weelderig

Marots stalenboeken hebben grote invloed

krullende decoraties, vaak met het accent op de middenas. De versieringen zijn aangebracht als omlijsting van de deur, de vensters en voor de verfraaiing van de daklijst. In het verloop van de Lodewijkstijlen is letterlijk en figuurlijk een golfbeweging zichtbaar, een prettig hulpmiddel om de verschillende variaties te kunnen benoemen.

De Lodewijkstijlen manifesteren zich aanvankelijk relatief rustig en symmetrisch: Lodewijk XIV. Daarna wordt de decoratie vrijer,

beweeglijker en asymmetrisch: Lodewijk XV. Om daarna weer tot rust te komen in een strenger, formeler, meer symmetrisch en op het classicisme geïnspireerde stijl: Lodewijk XVI. Lodewijk in Gouda
Ook in Gouda zijn de Lodewijkstijlen in de architectuur vertegenwoordigd, alleen dan vaak zoals we dat gewend zijn, wat minder uitbundig.

In Gouda zijn de Lodewijkstijlen minder uitbundig

LODEWIJK XIV

Lage Gouwe 192,
Hoge Gouwe 79, hoek Aaltje Bakstraat 1
De lijsten van beide panden hebben weliswaar een rijke versiering maar deze is symmetrisch en rustig in vergelijking met Lodewijk XVI

LODEWIJK XV

Westhaven 14, asymmetrische versieringen met karakteristieke C- en S-vormige decoraties
Westhaven 19, met een rustige symmetrische lijst maar met een typische Lodewijk XV deur met bovenlicht. Zie achterzijde Erfgoud.

LODEWIJK XVI

Dubbele Buurt 11, met een sobere en rustige lijstgevel, zonder golvende vormen uit Lodewijk XV.
Oosthaven 18, strak vormgegeven daklijst met klassieke motieven als trigliefen (vooruitspringend gedeelte met twee verticale gleuven) en guttae (druppelvormige versiering)

Van statenbijbel tot bisschopsstaf

TEKST: PAUL ABELS

Ga op de markt met de rug naar de Waag staan en je ziet in een oogopslag de kerkelijke macht en pracht in Gouda. De majestueuze Sint-Janskerk torent in zijn volle lengte van 123 meter imposant uit boven de gevelwand aan de Markt. In de slagschaduw van dit gebouw valt het middeleeuwse stadhuisje als politiek machtscentrum volledig in het niet.

Deze aanblik is een fraaie verbeelding van de macht en invloed die de Kerk eeuwenlang heeft gehad, ongeacht of de Rooms-katholieken de scepter zwaaiden, of - vanaf 1573 - de aanhangers van de Reformatie. Wel veranderde de pracht waarmee de Kerk haar macht illustreerde ingrijpend. In de middeleeuwen bracht een kakofonie van beeld, geluid en geur gelovigen in vervoering. De Reformatie rekende genadeloos af met deze 'paapse superstitiën'. Gelukkig bleven de gebrandschilderde glazen intact wat geen verdienste was van de gereformeerden maar van het stadsbestuur. De stad was en bleef namelijk eigenaar van het gebouw en koesterde deze ramen als demonstratie van het wereldlijke en kerkelijk gezag door de eeuwen heen.

Het woord centraal

Afgezien van de glazen verbeeldde aan het begin van de achttiende eeuw niet de uitbundige versiering maar juist de immense leegheid de pracht van de kerk. De prent die Arent Lepelaar circa 1730 van het interieur maakte, laat de kerk in zijn volle soberheid zien als indrukwekkend eerbetoon aan de absolute macht van het Woord van God. Het middelpunt van de kerk was niet langer het hoofdaltaar maar de kansel met de Statenbijbel. Hierop waren alle ogen en oren gericht want uit dat boek werd gelezen en vanaf die plek werd de Schrift uitgelegd. Niets mocht de gelovigen afleiden van het Woord. Dat was althans de theorie. Wie goed kijkt, ziet op de prent andere demonstraties van macht en pracht. Overal in de kerk hingen borden met familiewapens van voorname regentengeslachten.

Pompeus

De allervoornaamsten onder de regenten lieten pompeuze grafkapellen bouwen voor hun families. Zo kreeg stadspensionaris Bruno van der Dussen die persoonlijk deelnam aan de onderhandelingen over de Vrede van Utrecht in 1713, een plek in de grafkapel van zijn familie. Van die grafkapel vlak onder het meest 'politieke' glas in de Sint-Jan, het zogeheten Statenglas met de Vrijheid van Consciëntie, herinnert alleen nog een weelderig versierd smeedijzeren hek aan die graftombe. Hieronymus van Beverningh, een andere belangrijke Goudse regent, deed dat al in 1690. Hij onderhandelde voor stadhouder Willem III over de Vrede van Nijmegen (1678) en liet zich

Dominee van Bijleveldt geschilderd door Jan Duyff

Afbeelding der prachtige en om dezelfs deftige Konst-Glazen, alom beruchte Jans-Kerk, der Stad Gouda, zoo als die zich vertoont van binnen, 34x50 cm, ca. 173, naar het leven getekend door Arent Lepelaer — ad vivum delineavit — en gegraveerd door I. Goeree collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

begraven in een fraaie grafkapel daar waar nu de toeristen naar binnen komen.

Schril contrast

De machtige mannen van de Goudse wereld lieten zich in de kerk zien met wapenborden en grafkapellen. Ook de machtige mannen van de kerk zorgden ervoor dat hun namen niet in vergetelheid zouden raken. Namen van dominees werden geschreven op predikantborden. Hun portretten kregen een plek in de kerkenraadkamer. De predikanten kijken ernstig en zijn gekleed in deftige toga's met net gestreken bef.

Zoals ds. Laurentius Steversloot die van 1713 tot 1715 in Gouda stond. Zijn onberispelijk voorkomen staat in stil contrast met de grove

taal waarmee hij in zijn boeken de katholieken verketterde. Zijn lange haar is zorgvuldig gecoiffeerd net als dat van zijn ambtgenoot Georgius de Mey die hier in 1712 zijn laatste adem uitblies. De Goudse graveur Hendrick Bary portretteerde hem in een dure mantel en toont hem als een machtig man die "Goudaas volk gestigt [heeft] door mond en pen".

Gereformeerd geluid

Het verlangen naar een gebouw zonder opsmuk weerhield de gereformeerden er niet van de kerk in 1736 te verfraaien met een machtig nieuw orgel, waarover u meer leest in het artikel van Henny van Dolder. Het machtige gereformeerde geluid klonk ook buiten de Sint-Janskerk. Als enige officieel toegelaten en bevoorrechte kerk

kon zij de gelovigen naar de kerk roepen met beierende klokken zodat iedereen wist hoe laat de kerkdienst begon.

In het verborgene

Hoe anders waren de mogelijkheden van de rooms-katholieken, lutheranen, doopsgezinden en joden. Zij werden gedoopt op voorwaarde dat zij hun godsdienstoefeningen in het verborgene zouden houden, in ieder geval niet hoorbaar of zichtbaar vanaf de straat. Het meest streng werd deze bepaling gehandhaafd tegenover de rooms-katholieken die jaarlijks grote sommen geld moesten neertellen om gevrijwaard te blijven van invallen van de schout. Het spreekt vanzelf dat zij hun macht en pracht alleen in eigen kring konden tonen.

Niets mocht de gelovigen afleiden van het Woord

Links: portret van de Goudse pastoor en oud-katholieke bisschop Theodorus van der Croon.

Midden: portret van de Goudse dominee Laurentius Steversloot, gegraveerd door Daniel van Damme.

Rechts: portret van dominee Georgius de Mey, getekend door G. van Diemen en gegraveerd door Gouwenaar Henrick Bary.

Vijf jaar lang was Gouda een heuse bisschopsstad

Sint-Joostkapel

De meeste vrijheid hadden de aanhangers van Luther. Zij kregen in Gouda al in 1682 de beschikking over een eigen kerk, de Sint-Joostkapel. De overheid schonk zelfs enkele gebrandschilderde glazen voor dit kerkje. In de kapel werd in 1754 het oude orgel uit de Sint-Jan geplaatst en aan de muur kwam een opmerkelijk schilderij van Jan Duyff te hangen, een weeskind uit de stad met opmerkelijke artistieke gaven. Hij legde in 1642 de basis voor een afbeelding van drie opeenvolgende lutherse dominees van de familie Van Bijleveldt die in Gouda op de kansel hebben gestaan, omringd door schapen; als echte herders met hun kudde. Met deze letterlijke verbeelding van hun pastorale taak demonstreerden de lutherse dominees al vroeg hun geestelijke macht.

Eenvoudig

Het aantal doopsgezinden in Gouda is altijd klein geweest. Zij behoorden tot de gematigde stroming van de Waterlanders en hadden aan de Turfmarkt een eenvoudig kerkgebouwtje, in hun kring aangeduid als een 'vermaning'. Door hun bescheiden en teruggetrokken levensstijl vormden de doopsgezinden geen bedreiging voor andere groepen. Hun wens werd dan ook ingewilligd om vrijgesteld te worden van de eed aan de overheid en zij konden hun weerplicht voor de schutterij afkopen. Het etaleren van macht, laat staan van pracht was hen vreemd en zij zijn dan ook zonder sporen daarvan achter te laten praktisch uit de Goudse geschiedenis verdwenen. Het eenvoudige kerkje zouden de doopsgezinden in 1798 verkopen aan de kleine groep joden die in de stad was neergestreken en op deze plek een synagoge bouwde.

Turfmarkt

Joden werden nog in 1712 met een streng plakkaat zoveel mogelijk uit de stad geweerd. Sommigen vestigden zich hier toch. Toen David Magnus zich in 1735 christelijke wilde laten dopen en de naam Paulus de Groot aannam,

Portret van de Goudse pastoor en geschiedschrijver Ignatius Walvis, getekend door hemzelf of zijn vader

collectie Streekarchief Midden-Holland Gouda

reageerde de gereformeerde kerk triomfantelijk. Toen de kerkenraad echter vernam dat Davids vrouw, Judith Soesel, onder druk van de voorgangers van de synode, wilde scheiden, werd een klemmend beroep op de overheid gedaan dit te voorkomen. Het zou immers "een blaam voor de gereformeerden, een aanstoot voor de papisten en een triomf voor de joden zijn" als de echtelieden met elkaar zouden breken. Gaandeweg namen dit soort spanningen af en vonden de joden een plek in de stad. Waar de oude synagoge aan de Turfmarkt stond, verrees in 1853 een nieuw gebedshuis dat de joden zouden gebruiken tot hun tragische deportatie in de Tweede Wereldoorlog. Het gebouw en het zilverwerk in het museum Gouda herinneren nog aan de pracht van het ooit bloeiende joodse geloofsleven in Gouda.

Schuilkerken

De zeer talrijke rooms-katholieke gemeenschap in Gouda moest het na het verlies van de Sint-Janskerk doen met schuilkerken. Het duurde lang voordat zij zich enigszins herstelden van de klappen die zij hadden opgelopen door de reformatie, maar aan het begin van de achttiende eeuw konden katholieken voor zielzorg terecht in vijf van deze achteraf gelegen kerken. De concentratie van deze kerkjes in een klein gebied in de hoek Gouwe-Keizerstraat zorgde ervoor dat er min of meer een Gouds

katholiek kwartier in de stad ontstond, waar het geloofsleven zich voornamelijk afspeelde.

Onthoofding

De katholieke gebedshuizen waren weliswaar van beperkte omvang, maar werden geleidelijk toch fraai versierd met altaarstukken, schilderijen, beelden en zilverwerk. In elke kerk was een priester werkzaam. Zij werden elk gesteund door enkele tientallen 'klopjes', ongetrouwde geestelijke maagden die hun leven volledig in dienst van het geloof stelden. Onder deze vrouwen bevonden zich ook leden van voornamelijk Goudse geslachten, die de kerken met hun geld verder lieten verfraaien. De macht en pracht van het katholieke geloof werd zelfs zo overdadig geëtaled dat het dievenvolk aantrok. In 1660 griste ene Marijntje verschillende zilveren voorwerpen van het altaar. Nadat hij was opgepakt werd hij in Gouda 'geschavotteert' en in Amsterdam onthoofd.

Conflict

Pastoor van de 'kleine Sint-Jan de Doper' was Ignatius Walvis, bekend geworden als stadsgeschiedschrijver. Als pastoor raakte hij begin achttiende eeuw verwickeld in een landelijk conflict met de jezuiteten en minderbroeders die ook eigen staties hadden. Gevolg hiervan was dat Walvis uiteindelijk de rooms-katholieke kerk verliet en met zijn medestanders een eigen (oudkatholieke) kerk stichtte. De portretten van Walvis en zijn opvolger Theodorus van der Croon laten strenge mannen zien met fraai gekapt haar. Hierin verschilden zij weinig van hun gereformeerde tegenpolen. Anders is wel hun fraai geborduurde priesterkleding, die vaak vervaardigd werd door klopjes.

Bisschopsstad

Van der Croon werd in 1734 zelfs tot bisschop van de oud-katholieken gewijd. Ook toen hij in het bezit was van de bisschopsstaf, bleef hij hier wonen, waardoor Gouda vijf jaar lang een heuse bisschopsstad is geweest, zij het dat ook de bisschoppelijke macht en pracht schuil moest blijven gaan achter de gevels van de Hoge Gouwe.

Paul H.A.M. Abels is kerkhistoricus en woont in het oude centrum van Gouda.

Open Monumentendag bedankt haar hoofdsponsors:

- 2PK.NL Peterpaul Kloosterman ontwerp en typografie
- Bouw- en aannemersbedrijf Th.J. van Dijk
- Woonpartners Midden-Holland

en sponsors:

- Alpha Makelaardij
- Den Hoed Aannemers
- Dupree Makelaardij o.g
- Houtman Aannemersbedrijf
- Mozaïek Wonen
- Punselie Biscuit House

**AL MEER DAN 100 JAAR
TOPKWALITEIT WAAR
U OP KUNT BOUWEN!**

BOUW, VERBOUW EN RESTAURATIE

Vele bouwwerken zijn de afgelopen 100 jaar door ons gebouwd, verbouwd of gerestaureerd. Ons geheim? Expertise, zorg en toewijding. Samen met u creëren we omgevingen om te wonen, te werken of te recreëren. **Hoe kunnen wij u van dienst zijn?**

Bouwend Nederland
de vereniging van bouw- en infra-bedrijven

Marconistraat 68x Gouda
Telefoon (0182) 54 70 40

Internet www.vandijkgouda.nl

2PK ontwerp en typografie

HUISSTIJLEN ▶ WEBSITES ▶ FLYERS ▶ BROCHURES ▶
▶ LETTERS ▶ FORMULIEREN ▶ LOGO'S ▶ BOEKEN ▶
BEWEGWIJZERING ▶ CARTOGRAFIE ▶ LETTERKAPPEN
▶ TIJDSCHRIFTEN ▶ BRIEFPAPIER ▶ JAARVERSLAGEN ▶
AFFICHES ▶ BELETTERINGEN ▶ ADVERTENTIES

2PK.nl

KUIPERSTRAAT 22 - 2801 NS GOUDA - 0182.522333
PETERPAUL@2PK.NL - 06.24624057 - TWITTER@2PK

"Ook in een historisch pand uit de 16e eeuw is het prettig wonen"

Woonpartners Midden-Holland
Thuis in Wonen!

Vestiging Gouda
Achterwillenseweg 22a
2805 JX Gouda

Willem Vroesenhuis, Gouda

Telefoon (0182) 59 70 70
E-mail vestiging.gouda@woonpartners-mh.nl
Website www.woonpartners-mh.nl

Open
MONUMENTENDAG

